

T I T I
L I V I I

HISTORIARUM
VOLUMEN SECUNDUM.

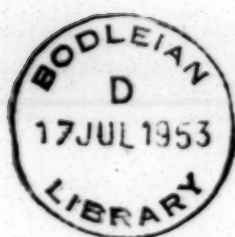

L O N D I N I :

Ex Officinâ J. & R. T O N S O N,
& J. W A T T S.

M D C C X L I X.

C U M P R I V I L E G I O.

T. LIVII
HISTORIARUM
LIBER SEXTUS.

EPI TOME.

I, &c. ES adversus Æquos & Volscos & Prænestinos prospere gestas continet. V. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Narniensis.

VI. Diis Gratiæ actæ quòd Camillus in magistratu fuerit. VII, VIII. Volscos superat. IX, X. Eos è Sutrio & Nepete expellit. XI, XII, XIII. A. Cornelius Cossus Dictator creatus castra Volscorum diripit. XIV, &c. XX. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est, in cuius notam senatusconsulti m factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. XXI. Circeii, Velitræ, Lanuvini & Prænestini deficiunt. XXII. &c. Exactæ jam ætatis Camillus Trib. Mil. hostis dolo ferè victos Romanos increpat, & castra capit Volscorum. XXV, XXVI. Tusculani constanti pace vim Romanam arcent. XXVII, XXXI, &c. Ob æs alienum seditio oritur. XXVIII, XXIX.

XXIX. T. Quintius Cincinnatus oppida novem diebus totidem capit, decimo Præneſte in deditionem accipit. XXXIV, XXXV, &c. C. Licinius & L. Sextius Tribuni pl. legem promulgârunt, ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni pl. per quinquenium ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt. & primus ex plebe conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

LIBER SEXTUS.

I. UÆ ab condita urbe *Ante Chr.*
Roma ad captam eandem ^{387.}
urbem Romani sub regi- *U. C. 365.*
bus primùm, consulibus deinde ac
dictatoribus, decemvirisque ac tribu-
nis consularibus gessere foris bella,

domi seditiones, quinque libris exposui; res cum
vetustate nimia obscuras, veluti quæ magno ex inter-
vallo loci vix cernuntur; tum quòd & raræ per
eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis me-
moriæ rerum gestarum; & quòd etiam, si quæ in com-
mentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant
monumentis, incensa urbe pleræque interiere. Cla-
riora deinceps certioraque ab secunda origine, velut
ab stirpibus lætiùs feraciùsque renatæ urbis, gesta
domi militiæque exponentur. Ceterùm quo primò ad-
miniculo erecta erat, eòdem innixa M. Furio prin-
cipe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno
circumactò, passi sunt. Comitia in insequentem an-
num tribunos habere, quorum in magistratu capta
urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit.
Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ ur-
bis teneretur, interim Q. Fabio, simul primùm magi-
stratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est,
quòd

quòd legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnâisset. cui judicio eum mors, adeò opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. interregnum initum. P. Cornelius Scipio

interrex, & post eum M. Furius Camillus

Ante Cbr. iterum. Is tribunos militum consulâri po-
386.

U. C. 366. testate creat, L. Valerium Poplicolam ite-
rum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Man-

lium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inîssent, nulla de re priùs, quàm de religionibus, senatum consulere. in primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque a. d. xv. Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœdè pugnatum) à posteriore clade Alliensẽ appellârunt, insignemque rei nulli publicè privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quòd postridie Idus Quintiles non litâisset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis confilia erigendæ ex tam gravi casu reip. secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnæ factam, merca-

mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset; dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Aham magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum juniorum habuit; ita ut seniores, quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio (*ad Marcium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus ab contemptu (quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne quâ intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici iussit. & fortè erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagentis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quàm transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fugis hostibus cæsisque, quum castra impetu ce-

pisset dictator, prædam militi dedit; quo minùs speratam à minimè largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos LXX demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modò, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi Romani obfidebat. quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset; confectaue paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pacionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset; principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites traherantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinis iussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi confidere modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum gigitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglo-

bandi

bandi coëundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quisque tenderent ad portas, si quâ fortè se in agros ejicere possent; clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere: alii, quos fortè armatos tumultus occupaverat, convocare suos ut prælium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones, per urbem dimissi, poni arma & parci inermi jussissent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, triumphum simul bellorum victor. Longè plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres patere aureæ factæ sint: quæ, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto à Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant. & primò fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta, capitalisque poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificiis,

& republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis.

Ante Chr.

^{385.}
U.C. 367.

intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Iulus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere. direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos; quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret. cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunos placebat: sed imperium quàm consilium segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec nisi per invidiam adimi poterat. eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas à Camillo Volscorum res, possessionis haud ambigua. Criminabantur, *multo cum*
in-

infeftiorem agrum ab nobilitate effe, quàm à Volſcis fuerit. ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incurſiones eo factas: nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari; nec, niſi, antequam omnia præcipiant, diuiſus fit, locum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impenſis, eoque agri immemorem, ad quem inſtruendum vires non eſſent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit. L. Papi-
rium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat. hi ex interregno magiſtratum occeperunt. *Ante Cbr. 384.* Eo anno ædes Martis, *U.C. 368.* Gallico bello vota, dedicata eſt à T. Quintio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ; Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narnienſis: æque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentioreſ jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu. majoris belli cura, quòd Etruria in armis erat, dilata eſt. Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſæ curæ hominum ſunt à bello Etruſco: quòd fugientium

Ante Cbr. 383.
U.C. 369,

ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum. eo abnuentes publicum fuisse consilium, quòd non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quòd Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibi que destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quòd majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens, inde ait, onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi.* Itaque, *si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut, tanto de se consensu civitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat.* Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quàm periculi esse: se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempubl. esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilii que legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere; intentum, si ve Etruria se interim, ut nuper, si ve nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, seque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex caussariis senioribusque à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma,

tela,

tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Servi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius, focius imperii lectus, adjecit, M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare Patres, & de bello, & de pace universaque republica, erecti gaudio fremunt: nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quàm ex communi ad se trahentes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modò juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnatuos; & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustinere posse: in equum infilit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud quàm perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut Falerios Vejosque captos, & in cepta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modò trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volsceis, & Aëquis, & ex Etruria epistis. An me, quòd non dictator vobis sed tribunus*

bonus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Eadem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde signo, ex equo defilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *infer miles, clamitans, signum.* Quod ubi videre, ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primùm pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantùm aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata præsentia ducis; sed quòd Volscorum animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli fortè oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maximè id evidens fuit, quum in lævum cornu prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediabatur, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam quàm prælium diremit. Signo deinde receptui dato, nox infecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus.

Volsci,

Volsci, ubi se desertos ab eis videre quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primò Camillus vallo circumdare & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quàm ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne tanquam Vejos oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus scalis, oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterùm animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eò vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandis ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere, ex
parte

parte altera interseptis itineribus ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatham sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quàm ut, averfis eò hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una fortè non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros est facta. plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque fociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solùm quòd tota hostium erat, sed etiam quòd, parte Nepefinorum prodente civitatem. facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum allatum esset, *nihil suæ potestatis esse; Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere*: primò populationibus agri terror est oppidanis admotus; deinde, postquam deditionis quàm societatis fides sanctior erat, fascibus farmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepefinis

pefinis. inde edictum, ut arma ponant; parciſque juſſum inermi. Etrufci pariter armati atque inermes caſi. Nepeſinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuffi: innoxia multitudini redditæ res, oppidumque cum præſidio relictum. Ita, duabus fociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetita; quaſitumque, cur per eos annos militem ex inſtituto non dediffent? Reſponſum frequenti utriuſque gentis concilio eſt, *nec culpam in eo publicam, nec conſilium fuiſſe, quod ſuæ juventutis aliqui apud Volſcos militaverint: eos tamen ipſos prævi conſilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem eſſe. Militis autem non dati cauſſam, terrorem affiduum à Volſcis, fuiſſe: quam peſtem adhærentem lateri ſuo tot ſuper alia aliis bellis exhauriri nequiſſe.*

XI. Quæ relata Patribus, magis tempus, quàm cauſſam, non viſa belli habere. Inſequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Curſore iterum, C. Sergio iterum, tribunis conſulari po-teſtate, grave bellum foris, gravior domi ſeditio exorta: bellum à Volſcis adjuncta Latinorum atque Hernicorum defeſſione, ſeditio, unde minimè timeri potuit, à patricia gentis viro, & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes ſperneret, uni invideret, eximio ſimul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat ſolum eum in magiſtratibus, ſolum apud exercitus eſſe; *tantum jam eminere, ut iſdem auſpiciis creatos, non pro collegis, ſed pro miniſtris habeat: quum interim, ſi quis verè æſtimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſtium non potuerit, niſi à ſe priùs Capitolium atque arx ſervata eſſet: & ille inter aurum accipiendum & ſpem pacis*

Ante Cbr.

382.

U. C 370.

pacis solutis animis Gallos aggressus sit ; ipse armatos capientesque arcem depulerit : illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint : suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter Patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit ; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebis magistratibus consilia communicare ; criminando Patres, alliciendo ad se plebem. jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quàm bonæ esse : & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* & erat æris alieni magna vis, re damnosissima, etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur ; sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

XII. Dictator etsi majorem dimicationem propositam domi quàm foris cernebat ; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites.

milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermisſum-
que ſit ; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ
ſua cuique conjectanti eſſe poteſt, auctor ſim ? Simile
veri eſt, aut intervallis bellorum, ſicut nunc in delecti-
bus ſit Romanis, alia atque alia ſobole juniorum ad
bella inſtauranda toties uſos eſſe : aut non ex iisdem
ſemper populis exercitus ſcriptos, quanquam eadem
ſemper gens bellum intulerit : aut innumerabilem
multitudinem liberorum capitum in eis fuiſſe locis,
quæ nunc, vix ſeminario exiguo militum relicto, ſer-
vitia Romana ab ſolitudine vindicant. Ingens certè
(quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper
Camilli ductu atque auspicio acciſæ res erant, Volſco-
rum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique acceſſe-
rant, & Circejenſium quidam, & coloni etiam à Veli-
tris. Romanus dictator, caſtris eo die poſitis, poſtero
quum auguſicato prodifſet, hoſtiaque cæſa pacem Deum
adorâſſet, lætus ad milites jam arma ad propoſitum
pugnæ ſignum, ſicut edictum erat, luce prima capi-
entes proceſſit. *Noſtra victoria eſt, milites, inquit, ſi
quid Dii vateſque eorum in futurum vident. itaque, ut
deceat certæ ſpei plenos, & cum imparibus manus conſertu-
ros, pilis ante pedes poſitis, gladiis tantum dextas arme-
mus : ne procurri quidem ab acie velim, ſed obnixos vos
ſtabili gradu impetum hoſtium excipere. Ubi illi vana in-
jecerint miſſilia, & effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, tum
micent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos eſſe,
qui Romanum adjuvent ; Deos, qui ſecundis avibus in præ-
lium miſerint. Tu, T. Quinti, equitem intentus ad pri-
mum initium moti certaminis teneas : ubi hæere jam
aciem collato pede videris, tum terrorem equeſtrem occupa-
tis alio pavore infer, invecuſque ordines pugnantium diſſi-
pa. Sic eques, ſic pedes, ut præceperat, pugnant.
nec dux legiones, nec fortuna ſefellit ducem.*

XIII. Multitudo hostium nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit : clamore tantum missilibusque telis & primo pugnae impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima & trepidatio subsidii illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus : &, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est ; tum equitum turmae emissæ, dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent : satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes & justa cæde conficere hostem posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit : capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejenfium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris : Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexè indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius bellum cum his populis Patres jussuros : quum major domi exorta moles coëgit acciri Romam eum, gliscente indies seditione, quam solito magis metuendam

tuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modò Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit; vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego, inquit, nequicquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, libraque & ære liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere, illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, subjecit præconi. *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quicquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari

à Patribus jecit : nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant : ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam : idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur ; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis eò versæ erant omnium curæ : apparebatque nec veri indicii gratiam mediâ, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu in urbem venit. postero die senatu habito, quum, fatis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset ; stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit : qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam, inquit, mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse : cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes sænore plebem Romanam ; Et istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut Et ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non adversus Volscos toties hostes,*
quoties

quoties Patribus expediat; nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium facinororum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quaeri. Offendit, inquit, te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci; ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte; de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quàm ullius, conspectior erit. Atenim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potiùs quàm ponatis? nisi aliqua fraus subest. quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus à viatore, Jupiter, inquit, optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem finitis vexari

vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justî imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim, aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, fatis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promississe, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus quàm gloriæ fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera & semisses agri assignati. quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium,mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? Fingerent mentitum ante,

ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relata? Et quem prope cælestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adèd in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id quod erupturi erant, ex senatus-consulto Manlius vinculis liberatur. quo facto seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circejsibus, & à Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia iniissent. Non negatum itaque tantum de captivis: sed, in quo ab fociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facefferent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. *Ante Cbr.*
 Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius ³⁸¹ *U. C. 371.*
 Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum,
 Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni
 VQL. II. B &

& Patribus & plebi peropportunè externa pax data : plebi, quòd non advocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, sc̄enoris expugnandi ; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, jam in propinquum certamen aderat : & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agit, plenior aliquanto animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto : spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset ; & vinculo-
 rum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos : *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit ? numerate saltem quot ipsi fitis, quot adversarios habeatis : si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modò bellum ; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim ; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspicietis ? Ego quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui. & vidistis in vincula duci universi eum, qui à singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici ? an exitum Cassii Mæliique expectem ? Bene facitis, quod abominamini : Dii prohibebunt hæc : sed nunquam propter me de cælo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut*
prohi-

prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hostibus, à superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noveritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consueſtis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis quàm tueri libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. tempus est jam majora conari. Experimini modo & vestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, fat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, fortè etiam in arce positam, & imminente mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irriteret publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex pernicioso consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.

Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebis (nam &, quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum, præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei, nobis in animo est. nihil minus populare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis quàm libertati favebunt suæ.*

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modò patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quòd primus à Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines,

mines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni non ingrata solùm, sed invisa etiam reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset; ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. & quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi de se judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste iudicium in-visumque etiam iudicibus factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatores, auctores sint. damnatum tribuni de saxo Tarpeio de-

jecerunt: locusque idem in uno homine & eximie gloriæ monumentum & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una; quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quòd gentis Maniæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: *violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos, velut forte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias, jamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quòd Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Promptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniarum deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent,

Ante Cbr.

380.

U. C. 372.

rent, latum ad populum est, &, nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias à consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primùm fama exorta. arguentibusque eos Tullianis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut, minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, *Ante Chr.*
 Velitras legiones duxere, quatuor collegis *379*
 Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. *U.C. 373.*
 Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora penè auxilia Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniarum pugandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis acriores in Prænestinum, quàm in.

Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto, populique jussu, bellum Prænestinis indictum: qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam, vi expugnârunt, sædèque in captis exercuere victoriam.

Ante Chr. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium
^{378.} Camillum septimùm tribunum militum
U. C. 374. creavere. additi collegæ A. & L. Postumii

Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis forte L. Furius datur, non tam è republica, quàm ut collegæ materia ad omnem laudem esset; & publicè, quòd rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quòd ex errore gratiam potiùs ejus sibi quàm suam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat: comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat. sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus: ibi eum expugnatores coloniae, haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summæ rerum facerent. ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unci, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum

darum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox cum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data dictitans, & cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. & quum omnibus locis posceretur pugna, Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus militum impetum: & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minimè toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas. Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ præstituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem: itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuèssè, non regi: collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in*

bello sint, iis se non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à Diis tam piæ preces auditæ sunt. Primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem & castra : &, quòd multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effusè sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant. integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles ; sed, immemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat : quum Camillus, subiectus à circumstantibus in equum, &, raptim subsidiis oppositis, *Hæc est, inquit, milites, pugna quam poposcistis ? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis ? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum ; &, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis, ? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt. Pudor primò tenuit effusos : inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat ; increpare singuli se quisque,*

quisque, & alios; & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega, restituente peditum aciem, ad equites, non castigando, (ad quam rem leviozem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, ut se, reum fortunæ ejus dici, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quàm unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, quæ premi parte maximè peditum copias vident: nihil, neque apud duces neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, quæ modò simulato metu cesserant, eà in veram fugam effusi: magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt: plures tamen capti, quàm occisi.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitantur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque facti, publico consilio se militasse. cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam fatis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans

stans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandâssent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi, cum collegæ levavit infamiam, tam sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intransibiles fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, quâ quemque suorum usuum causæ ferrent; nihil usquam non pavidis modò, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeò nec amotæ rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat; sed ita omnia constante tranquilla pace, ut eò vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani vera arma, veraque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutare-*

tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. aestimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem à me habueritis. precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit. Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus: moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quàm hostiliter jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebi, nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando à vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quòd oculis magis quàm auribus crediderunt: &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendū experiendum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; Dii immortales faciant, tam felix quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt. ab Tusculo legiones reductæ.*

XXVII. Camillus consilio & virtute in Volscis bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus
in

*Ante Chr.*377.
U.C. 375.

in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus: maxime propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium labore creditum videri expediebat. Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negant. *Fugere senatum, testes, tabulas publicas census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus: passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fœnore & sine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec, inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem*

onem excitavit. nam & addicebantur multi; & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio & consensu plebis impediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant; neque juniores nomina dabant: quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quàm delectus esset: quippe jam à Præneste profectos hostes in agro Sabino confedissee nunciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen quàm deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quàm prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursusque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita. inde agrum latè populates, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Alliensî die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profectò his ibi truces Gallorum,*
sonum-

sonumque vocis, in oculis atque in auribus fore. Has inanum rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, Ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnuros, ut Romæ pugnauerint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrâset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Sempronî*, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis Dii immortales certioris quicquam fiduciæ majorisque quod sit auxilii dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediâ aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste Dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat; id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta
rati,

rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ quoque expugnatae. tum ad caput belli Præneste ventum. Id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis: JVPITER. ATQUE. DIVI. OMNES. HOC. DEDERVNT. VT. T. QVINTIVS. DICTATOR. OPPIDA. NOVEM. CAPERET. Die vigesima quàm creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comititia inde habita tribunorum militum consulari potestate: quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. *Ante Cbr.* Sextilium, M. Albinium, L. Antistium de- *376.* *U.C. 376.* dit. Manliis, quòd genere plebeios, gratia Julium anteibant, Volsci provincia sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus & ipsos postmodo, & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, quum id falsò nunciatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asserato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res. quicquid super-
fuit

fuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat : deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, & apparuit nescire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces : otiumque inde, quantum à Volscis, fuit. id modò extremo anno tumultuatum, quòd Prænestini concitatis Latinorum populis rebelârunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

Ante Cbr.

XXXI. Insequentis anni principia statim
 375. fediticne ingenti ardere, tribunis militum
 U. C. 377. consulari potestate, Sp. Furio, Q. Servilio
 secundum, C. Licinio, P. Clælio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & causa seditionis æs alienum : cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clælius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncii primò, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior tribunicia potestas impediendo delectui esset : donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisus duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvi-
 fuit,

fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatium quoque temporis gravior. Quippe à Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium facta erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat causa, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim testis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio: & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum à censoribus locatum saxo quadrato faciendum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C.

Ante Cbr.

^{374.}

U.C. 378.

Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediante omnibus junioribus sacramento adactis; tres exercitus scriberent; unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstisset, ad subita bella mitti posset: tertium, longè validissimum, P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere. ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam

pugnam imber ingentibus procellis fufus diremit. Poftero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maximè legiones, longa focietate militiam Romanam edoctræ, reftabant: eques immiffus ordines turbavit: turbatis figna peditum illata: quantumque Romana fe invexit acies, tantum hoftes gradu demoti. & ut femel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fufi hoftes, quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent, ab equitatu maximè cafi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ fimili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope in veftegiis fequeretur, plus tamen timor, quàm ira celeritatis habuit. Prius itaque mœnia intravere hoftes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari poffet. inde aliquot dies vafando agro abfumpti, nec Romanis fatis inſtructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad fubeundum pugnae cafum.

XXXIII. Seditio tum iter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates victi malis, fubaſtique bello, in quo & nati erant & confenuerant, deditionem ſpectarent; Latinos ex diutina pace nova defeſtio recentibus adhuc animis ferociores ad perfeverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, poſtquam utriſque apparuit, nihil per alteros ſtare, quo minus incepta perfequerentur. Latini profeſti à ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtæ, ſeſe vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agroſque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adverſæ pugnae fuerat, igni concremarent. nec aliud teſtum

teſtum ejus ſuperfuit urbis (quum faces pariter ſacris profaniſque injicerent) quàm matris Matutæ templum. Inde eos nec ſua religio, nec verecundia Deum arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda, edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. Incenſos ea rabie impetus Tuſculum tulit, ob iram, quòd, deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modò Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent. Patentibus portis quum improvìſò incidìſſent, primo clamore oppidum præter arcem captum eſt. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiore de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegniùs, quàm fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quintius & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. clauſas portas Tuſculi, Latinosque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere unà ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos; Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſe iſſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majorè ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tuſculanorum decurrentium ex ſuperiore loco ſuſtinent: nec Romanos ſubeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere poſſunt. Scalis priùs mœnia capta: inde effracta clauſtra portarum, & quum anceps hoſtis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam ſupereſſet; in medio cæſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum indies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque quum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeò ergo obnoxios summisserant animos non infimi solùm, sed principes etiam plebis, ut non modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capeffendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris usurpati modò à plebe per paucos annos recuperâsse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quòd haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filia: duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stolori erat, illustri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Fortè ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabia: quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; sui que ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minimè antèiri vult, pœnituisse. Confusam

sam eam ex recenti morsu animi quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salvæ?* avertentem, causam doloris (quippe nec satis piam adversus fororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit, comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quòd juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud fororem viderat. Inde consilia inire cum genere cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde si porro annitantur, pervenire ad summam, & Patribus æquari tam honore quàm virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: *Ante Chr.*
unam de ære alieno, ut, deducto eo de *373.*
capite, quod usuris pernumeratum esset, id *U.C. 379.*
quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, & quæ fine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito,

posito, conterriti Patres quum trepidâssent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præfidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque, frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet. isto ipso telo tutabimur plebem, Agitedum, comitia indicite Patres tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis resecti nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum, & plebe resciente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

U. C. 380, XXXVI. Alia bella opportunè quiescere: 381, 382, Veliterni coloni, gestientes otio, quòd nullus 383, 384- exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incurfavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus fociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maximè non Patres modò, sed etiam plebem movit. Remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A Manlius, Ser.

U. C. 385. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modò sum-
movere

movere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paullo vi majore Velitræ quàm Tusculum obsessum fuerat. nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere.

Ante novi creati sunt tribuni militum, Q.

Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. *Ante Chr.*

Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. nihil *366.*

ne ab his quidem tribunis ad Velitras me-

morabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur. nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis resectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis focer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant: & (ut ferme solent qui à suis desciscunt) capti, & stupentes animi, vocibus alienis id modò, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ præterdebant; Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quàm sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleti vincis nobiles domos?*

domos? Et ubicunque patricius habitet, ibi carcerem Privatum esse?

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu, quum apud timentes sibimet ipsos majore audientium indignatione quàm sua increpuissent: atqui nec agros occupandi modum, nec scœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exiisse, quum tribunos militum idcirco potius quàm consules creari placuisset, ut, Et plebeiis pateret summus honor, quatuor Et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? Et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septem tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: Et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post L. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricos nemo tribunus militum fuerit? quin contra, patricos aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis

paucis ante annis ex plebe captos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eò per-ventum sit, tum populum Romanum verè exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Priùs circumactus est annus quàm à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati, T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatus adversariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant; concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque confedisset; atque ageretur res solito primùm certamine inter se tribunorum plebis,

*Ante Cbr.
365.
U.C. 387.*

ferentium legem intercedentiumque ; & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum, latorumque ; & UTI ROGAS primæ tribus dicerent : tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit ; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis : non reipublicæ magis universæ, quàm vestra causa dictator intercessioni adero ; eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem tanquam captæ civitati leges componere tendent, vim tribuniciam à se ipsa dissolvi non patiar. Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segniùs peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit : & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque exemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi ; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quàm minuit. sed re neutro inclinata, magistratu se abdicavit : seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam : seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebes scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentùm millium æris ei mulcta esset. Sed auspiciis magis, quàm novi exempli rogatione, deterritum ut potiùs credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quòd ei suffectus est exemplo P. Manlius dictator : quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset ? & quòd eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum : simul quòd eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi,

rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: &, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam, ab tribunis, velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de scœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quàm tribuni consularis imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates, maximo privatim periculo, nullo publico emolumento, stare: consensuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribuniciæ potestatis: primò intercessione collegarum in leges suas pugnatum esset deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremò dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obflare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. quæ*

*munera quando tandem satis grato animo aestimatu-
ros, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris
latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani
id postulare, ut ipse sænore levetur, & in agrum injuria
posseßum à potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit,
sines tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine
spe honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent
apud animos quid vellent; deinde comitiis tribuniciis de-
clararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se pro-
mulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem rescicerent
tribunos plebis: perlaturus enim quæ promulgaverint. fin,
quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint: opus
esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum,
nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.*

XL. Adversus tam obstinatham orationem tribuno-
rum, quum, præ indignitate rerum, stupor, silenti-
umque inde ceteros Patrum defixisset; App. Clau-
dus Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis ira-
que, quam spe, ad dissuadendum processisse, & lo-
cutus in hanc fere sententiam esse: *NEQUE novum,
neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ
nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc
ego quoque audiam: Claudie genti jam inde ab initio
nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse;
semper plebis commodis adversatos esse. Quorum al-
terum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti
sumus simul in civitatem & Patres, enixè operam dedisse,
ut per nos aucta potius quàm imminuta majestas earum
gentium, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset.
Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim,
Quirites, (nisi, quæ pro universa republ. fiant, ea plebi
tandem aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil
nos neque privatoꝝ, neque in magistratibus, quod incom-
modum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dic-
tumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam
contra*

contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudie familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimùm tribunos. Quid est aliud dicere? quod petunt alii, nos adeò fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, quæ vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut, si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius quàm auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magistratus

ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At bercule sermo est minimè civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet, nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si bodie bella sunt, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit, quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hocine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occasionibus potius quàm virtute petere honores malint. Est aliquis, qui se inspicere, æstimari fastidiat? qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse? qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat? Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate,

potestate, tanquam regum, in Capitolio numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consultum facilius per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe penes patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspiciò creatur: nobis adedò propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, non aliter quàm auspiciò creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspiciò interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quàm tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, à Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes cærimonias polluimus. Vulgò ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspiciò ferantur: non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tanquam Remulus ac Tati, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege

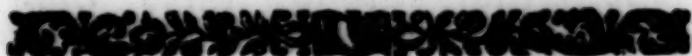
solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos : altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLI. Oratio Appii ad id modò valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimùm iidem tribuni Sextius & Licinius de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis : graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur.

creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum ob-

U. C. 383. fisionem, tardi magis rem exitus quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furio dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius : inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta : hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa : palati alii Apuliam maximè petentes, cum fuga se longinqua, tum quòd passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu

sensu Patrum plebisque triumphus decretus. Vixdum
 perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit :
 & per ingentia certamina dictator senatusque victus,
 ut rogationes tribuniciae acciperentur : & comitia
 consulum adversa nobilitate habita, quibus
 L. Sextius de plebe primus consul factus. *Ante Cbr.*
 Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia *363.*
 patricii se auctores futuros negabant, prope *U. C. 389.*
 secessionem plebis res, terribilesque alias minas civi-
 lium certaminum venit : quum tamen per dictatorem
 conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque
 ab nobilitate plebi de consule plebeio ; à plebe nobi-
 litati de praetore uno, qui jus in urbe diceret, ex
 Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in con-
 cordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem
 senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam
 aliàs, Deum immortalium causa libenter facturos fore,
 ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adji-
 ceretur ; recusantibus id munus aedilibus plebis, con-
 clamatum à patriciis est juvenibus, se id honoris
 Deum immortalium causa libenter acturos, ut aediles
 fierent. Quibus quum ab universis gratiae actae essent,
 factum senatusconsultum ut duo viros aediles ex Patri-
 bus dictator populum rogaret, Patres auctores omnibus
 ejus anni comitiis fierent.

L I B E R VII.

E P I T O M E.

I. UO novi magistratus adjecti sunt, præ-
tura & ædilitas curulis. II. Pestilentia
civitas laboravit, eamque insignem fecit
mors Furii Camilli. cujus remedium &
finis quum per novas religiones quæreretur, ludi sce-
nici tunc primùm facti sunt. III, IV, V. Quum dies
L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis,
propter delectum acerbè actum, & T. Manlium filium,
relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus
relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tri-
buni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare,
non perseveraturum se in accusatione. VI. Quum tel-
luris hiatu tota ad ultimum patria territa foret, tunc
omnia pretiosa missa sunt in patentem voraginem ur-
bis Romanæ. in eam Curtius armatus sedens equo se
præcipitavit, eaque expleta est. VII, VIII. Bellum in
Hernicos prosperum. IX, X. T. Manlius adolescens,
qui patrem à tribunicia vexatione vindicaverat, con-
tra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Ro-
manis, in singulare certamen descendit, eique occiso
torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, &
ex eo Torquatus est nuncupatus. XI. Pæteli-
us de Gallis Tiburtibusque triumphum geminum agit. XII.
Milites se contra Gallos injussu Dictatoris C. Sulpicii
pugnatu-
ros jactant. XIII, &c. Quorum caus-
sam Tul-
lio agente pugna impetrata est, fusique hostes. XV.
Duz

Duæ tribus additæ; Pomptina & Publilia. XVI. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quòd plus quingentis jugeribus agri possideret. XVII. Dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, Magistrum Equitum de plebe C. Plantium dicit. XVIII. Samnites in societatem accepti. XX. Pax Cæritibus data. XXI. Quinque viri Mensarii creantur ad solutionem æris alieni. XXII. C. Martius Rutilus primus de plebe Cenfor. XXIII, XXIV, XXV. Popilius Lænas à plebe Consul Gallos superat & triumphat. XXVI. &c. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, infidente galeæ corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit, consulque proximo anno creatus est ob virtutem, quum vigesimum tertium ageret annum. XXVII. Amicitia cum Carthaginensibus juncta. XXIX, &c. Campani quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adversus eos à senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. XXXIV, &c. Quum ab A. Cornelio consule exercitus, in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est; qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites confederant, occasionem consuli in æquorem locum evadendi dedit; ipse ab hostibus circumfessus erupit. XXXVIII, &c. Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relictæ, quum de ea occupanda urbe conspirassent, & detecto consilio, metu supplicii à populo Romano defecissent, per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos à furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priver-

nates,

nates, & Tarquinienſes, & Samnites, & Volſcos proſpere geſtas continet.

I.

Nnus hic erit inſignis novi hominis conſulatu, inſignis novis duobus magiſtratus, prætura & curuli ædilitate. Hos ſibi patricii quæſi-

Ante Chr.

363.

U.C. 389.

vere honores pro conceſſo plebi altero conſulatu. Plebes conſulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, ſuarum gentium viris, gratia campeſtri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus Lucius Æmilius Mamercinus. Principio anni & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de induſtria omnia, ne quid per plebeium conſulem ageretur, proferrentur, ſilentium omnium rerum, ac juſtitio ſimile otium fuit: niſi quòd, non patientibus tacitum tribunis, quòd pro conſule uno plebeio tres patricos magiſtratus curulibus ſellis prætextatos tanquam conſules ſedentes nobilitas ſibi ſumpſiſſet, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam conſulibus, atque iisdem auſpiciis creatum: verecundia inde impoſita eſt ſenatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primò, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: poſtea promiſcuum fuit.

Ante Chr.

362.

U.C. 390.

Inde, L. Genucio & Q. Servilio conſulibus, & ab ſeditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta. Cenſorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuiſſe.

maxi-

maximèque eam pestilentiam insignem mors quàm matura, tam acerba M. Furii fecit. Fuit enim verè vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, priùs quàm exsulatum iret : clarior in exilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem ; vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit ; dignusque habitus, quem secundum à Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

II. Et hoc & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, *Ante Cbr.*
 pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria ^{361.} U.C. 391.
 actum, nisi quòd pacis Deum exposcendæ
 causâ tertio tum post conditam urbem lesthernium
 fuit. & quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope
 divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque
 scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi
 modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina
 instituti dicuntur. Ceterum parva quoque
 (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res
 fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum
 actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos
 saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant.
 imitari deinde eos juvenus simul inconditis inter se
 jocularia fundentes versibus cœpere : nec absoni à
 voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque
 usurpando excitata, vernaculis artificibus ; quia hister
 Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus in-
 ditum : qui non, sicut ante, Fescennino versu similem
 incompositum temere ac rudem alternis jaciebant ; sed
 impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem
 cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post
 aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argu-
 mento

mento fabulam ferere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis usus impediēbat. inde ad manum cantari histri-
onibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat; juvenus, histri-
onibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare coepit: quae inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juvenus, nec ab histri-
onibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est; ut appareret, quam ab sano initio res in hanc, vix opulenti regnis tolerabilem, insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quinetiam, quum medios fortē ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id verò, velut averfis jam Diis, aspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn.

Genucio, L. Æmilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis con-
Ante Chr.
360.
U.C. 392. quisitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus, dictatorem clavi figendi causa dici jussit. dictus L. Manlius Imperiosus,

periosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ea ex parte, qua Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt; eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortie Etruscæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat.

M. HORATIVS CONSVL EX LEGE TEMPLVM JOVIS OPTIMI MAXIMI DEDICAVIT ANNO POST REGES EXACTOS. A CONSVLIBVS POSTEA AD DICTATORES, QUIA MAJVS IMPERIVM ERAT, SOLENNE CLAVI FIGENDI TRANSLATVM EST. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, propter quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit: tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio secundum consulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modò civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisæ erat: & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi, grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitie adscitum, quam non magis in alienis quam

Ante Chr.
359.
U.C. 393.

quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, *Quòd filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem, urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem acque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, verè imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. Quòd naturæ damnum utrùm nutriendum patri, (si quicquam in eo humani esset) an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mucas quidem bestias minùs alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, hercule, L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingeni in super premere; & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita agresti, & rustico cultu inter pecudes habendo.*

V. Omnium potius his criminationibus, quàm ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse ægre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam quàm inimicis ejus malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, manè in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait: nunciaret T. Manlium Lucii filium esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta redditaque, esse ait, quæ cum eo agere arbitris remotis velit. procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba juraret, *se patris ejus accusandi*

sandi caussa concilium plebis nunquam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum juvenem, &, quod haud minus timendum erat, stolidè ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destituisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri; ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quòd' animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertisset. Itaque non patri modò remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & quum eo anno primùm placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea sicut nunc, quos Ruffulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm Deum monitu quæri cœptum, quo plurimùm populus Romanus posset. id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque esset. Silentio factò, templa Deorum immortalium, quæ foro imminet, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentem se devovisse: equo deinde quàm poterat maximè exornato insidentem
armatum

armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc, appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via Inquirentem ferret: nunc famæ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum faciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populam de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia forte evenit. In expectatione civitas erat quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset: perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Fortè ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fufis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti Patres, quantum feroces infelici consulis plebei ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia. quæ ut primùm contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia & forum personat. Appium Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Servilius consul dicit: delectusque & iustitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis absuit: adeò turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu, novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segniùs ad hostes bellum apparatur; qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augment. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur: quadragenariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quòd, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant; ut, in unum pugnae laborem reservati, plus sibi, quàm pro virili parte, annitendum scirent. extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duùm millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. Primò stetit ambigua spe pugna; nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectû quàm conatibus vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus relictis equis, clamore provolant ante signa, & novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde resfaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces profiluissent, & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primùm gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremò jam haud dubiè avertunt: neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna utriusque populi, & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & faucii relictì quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa. &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius
Ante Cbr. & C. Licinius Calvus consules in Hernicos
 358.
U.C. 394. exercitum duxissent, neque inventis in agro
 hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis, Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multæ antea querimoniz
 ultro

ultra citroque jactatae essent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Servium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum causa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundem pravae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus, leviolem auctorem Licinium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbitrer, inclinatur animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici causa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit; ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat; neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Praelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; &, quantum maxima voce potuit, *Quem nunc, inquit, Roma fortissimum virum habet, procedat agendum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit; quum & abnuere certamen vererentur, & praecipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo, inquit, imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluae ostendere, quando adeo ferox praesumat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum*

Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit. Tum dictator, Maeste virtute, inquit, hac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto: perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præsta. Armant inde juvenem æquales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolidè lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: & duo in medio armati, spectaculi magis more, quàm lege belli destituuntur; nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris species. non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi consistere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles supernè imminens, projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsum cum ingenti sonitu enses dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scutum scuto inum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuâisset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexerat hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam

dam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transferit. Ea fuit causa cur proximo anno C. Poetelius Balbus consul, quum col-

Ante Chr.

³⁵⁷

U. C. 395.

legæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, scæde populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubiè Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu jussu manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subiecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati à consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul

cum his intra portas compelluntur. Egregiè cum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius præliis primùm parvis, postremò una insigni pugna quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. Dictator consulibus in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis remissio honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Poetelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim cum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque furi impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.*

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti
Ante Cbr. ad urbem Romam venerunt. terrorem
 356. *U.C.* 396. repente ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit: ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus murique præfidiis firmati, & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quàm Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrimque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quàm virtute, fretos venisse. adeò vix primum impetum Romanorum sustinere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem metu tam propinqui belli compressam.

pressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris quàm urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maximè qua ex parte Etruriam adjacent, peragrare : rebusque nequicquam repetitis, novi consules C. Fabius & C. Plautius jussu populi bellum indixere ; Fabioque ea *Arte Cbr.* provincia, Plautio Hernici evenere. Gal- ^{355.} U.C. 397. lici quoque belli fama increbrescebat : Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quòd Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum confedissee, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit : consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quàm parti utrique placebat, fuit. quum primò Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret ; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriore indies & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, ægre id patientes, primò in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere ; interdum Patres communiter increpare, quòd non jussissent per consules geri bellum : electum esse eximium imperatorem,

torem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare; se injussu imperatoris aut dimicatu-
 ros, aut agmine Romam ituros: immiscerique militibus cen-
 turiones: nec in circulis modò fremere, sed jam in
 principiis ac prætorio in unum sermones confundi:
 atque in concionis magnitudinem crescere turba, &
 vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictato-
 rem iretur; verba pro exercitu faceret Sex. Tullius,
 ut virtute ejus dignum esset.

XIII. Septimùm primum pilum jam Tullius duc-
 bat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria
 stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens mi-
 litum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpicio
 non turbam magis quàm turbæ principem Tullium,
 imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator*, in-
 quit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviæ*
ratus, & prope ignominie causa destitutum sine armis,
oravit me ut suam causam apud te agerem. Equidem,
sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa sædè
amissa objici nobis possent; tamen hoc à te impetrari
æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere,
& abolere flagitii memoriam nova gloria patereris.
Etiam ad Alliam fusæ legiones, eandem, quam per pavore
amiserant, patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute
recuperavere. Nobis, Deum benignitate, felicitate tua,
populique Romani, & res & gloria est integra. quanquam
de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus,
quàm feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis
eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur,
exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus
judicas esse: & priusquam expertus nos esses, de nobis ita
desperasti, ut te mancorum ac debiliū ducem judicares
esse.

esse. Quid enim aliud esse causæ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? utcumque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quàm nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet; quæso ut, quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnatorios: si nihil armis opus sit, otium Romæ potius quàm in castris acturos. hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum, Jovis opt. max. templum gratantes orantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit: Tulliumque secreto quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis, crederet: Multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse aded concitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos,

fi ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta fortè pascencia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa coniecta à Gallis : deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Jamque haud procul justo prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnatu-
 ros. Dictator tamen, ut qui magis animis quàm viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt. Mulis strata detrahi jubet : binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. His fere mille effectis, centum admiscet equites, & nocte super castra in montes evadere, ac filvis se occultare jubet ; neque inde ante moveri, quàm ab se acciperent signum. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulò, ut adversùs montes consisteret hostis. Instructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit ; primò credere duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos ; deinde ubi degressos repente viderunt, & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt : priusque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur.

XV. Acriùs invasere Galli dextrum cornu : neque sustineri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogansque : *Siccine pugnatu-
 ros milites spondisset ? ubi illi clamores sint arma
 poscentium ? ubi minæ injussu imperatoris prælium ini-
 turos ? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad præ-
 lium*

lium, & ire armatum ante prima signa: equis sequeretur eorum, qui modò ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi? Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis à memoria periculi animis. Hic primò impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquò monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum, qui profigato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quàm C. Sulpicius, justiore de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno & à coss. vario eventu bellatum. nam Hernici à C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incautè atque inconsultè adversus Tarquinienfes pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienfes immolârunt. qua sceditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publicia, additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator

D 4

voverat,

voverat, facti : & de ambitu ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primùm ad populum latum est : eaque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

XVI. Haud æquè Patribus læta insequenti
Ante Cbr. anno C. Marcio, Cn. Manlio consulibus,
 354- de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mæ-
 U.C. 398. nio tribunis plebis rogatio est perlata :
 & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque.
 Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine : quòd & cum Tarquinienfibus juvenus eorum militaverat ; & eos, qui Falerios perfugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit ; militemque præda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam ; quòd, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent ; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc, inquit, vobis hostium, urbemque prædæ do ; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quàm pugnae, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore : celsique, & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat : *Aspice imperator, inquit, quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet : pilo-que posito, stricto gladio in hostem impetum facit.* Sequuntur Tullium antesignani omnes : primoque impetu avertere hostem : fufum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admovent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus

tibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quòd legem, novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege quàm exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popillio Læmate sua lege decem millibus æris est damnatus, quòd mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius *Ante Cbr.*
 Ambustus secundum & M. Popillius Læ- ³⁵³
 nas iterum, duo bella habuere. Facile *U. C. 399.*
 alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienfesque alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit; quòd sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discussio itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt, militaribus Jocis cum apparatus hostium tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum; & Tarquinienfibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius

Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omni que ope impediabant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur pararetur. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppremit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis, interrex Fabius agebat in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: jussu populi & suffragia esse. Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo quam à Gallis reciperata, ablato post undecimum annum à plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum

Ante Chr.

352.

U. C. 400.

bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam ; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut possidendum totum ; quam possessionem integram à Patribus accepissent. Plebs contra fremit : *Quid se vivere ? quid in parte civium censi ? si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint ? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios consules videant : nec invicem pareatur, atque imperetur ; sed pars altera, in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam quàm ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum : sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies ; postremò, victæ perseverantia consulum plebis eò dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mœsta plebs sequeretur. Consules relictì à parte populi per infrequentiam comitia nihilo segniùs perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere *Ante Chr.*
gesta : cum Tiburtibusque ad deditionem ^{351.}
pugnatum. *U.C. 401.* Saffula ex his urbs capta.
ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni

universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus : alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur : vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum ; fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario fœnore factio, levata usura erat ; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricos manet. Consules creati C.

Ante Cbr.

350.

U. C. 402.

Sulpicius Pæticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere : deinde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse : utroque legiones scribi, consulesque fortiri provincias jussit. Inclinauit deinde pars major curæ in Etruscum bellum ; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubiè juventutem ejus populi inter prædatores fuisse.

fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossium dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Cærites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacefferant, esset, verus belli terror invasit: &, quàm non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Pœnitebatque populationis, & Tarquinienfes execrabantur defec-tionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos roga-verunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite pro-curassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Ro-mani cepisset; conversique ad delubra Vestæ, hospiti-um flaminum Vestaliumque ab se castè ac religiosè cul-tum invocabant. *Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis cor-rumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflictæ amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienfes, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quæ sibi crimini de-tur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium po-puli Romani, diversorium sacerdotum ac receptaculum*
Roma-

Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam causa praesens, quam vetus meritum, ut maleficium quam beneficium potius immemores essent. Itaque pax populo Caeriti data: induciaeque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & aedes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum est republ. consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. In festam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Licinae patrocinium tribuni iactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatae in certaminibus publicis erumpebant. quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causa observare legem Liciniam

comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolæ datus est plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatorum semel in concordiam animis, novi consules scœnebrem quoque rem, quæ distingere unanimes videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellârunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres

Ante Cbr.

349.

U. C. 403.

lebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius : qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certè alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quàm jactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quàm facultatibus ; aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur ; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non modò sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurâsse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit. dictus in castris (eò enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius.

XXII. Ceterùm foris tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius & M. Fabius interpositi obtinere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Pæticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. quidam Cæsonem, alii Caium nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquinienſe, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quàm cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella : cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinicia populi est, ut primùm à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent, in quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies
esset ;

esset; quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent; professus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantia inceptum obtinuit: & tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt. & cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis⁸ est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiolem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quàm censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Lænas à plebe consul, à Patribus L. Cornelius Scipio datus. *Ante Cbr.* ^{347.} *U.C. 405.* Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre; quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus in-

instructis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut priùs nosceret vires quàm periculo ultimo tentaret; in tumulto, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingemi avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculosos pavore rata, simul opportuniore, quòd intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitioribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur. oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu penè in adversum subissent, primo incerti resistere: dein quum ipsa cunctatio & his animos minuisset & auxisset hosti, impulsus retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeò præcipiti turba obtriti plures, quàm ferro necati.

XXIV. Nec dum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, reiectus ad prima signa, *Quid fias miles?* inquit.

Nem.

Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis. Propulistis à castris, supina vultu præcipientes egistis, stratis corporibus hostium superstitis. Complete eadem strage campos, quæ montes repleritis. Nolite expectare dum stantes vos fugiant. i frenda sunt signa, & vadendum in hostem. His exhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subicere exercitum pugna festum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumultis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

Ante Chr.

346.

U.C. 406.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratura triumphus à Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogabant, num quem plebeii consulis poeniteret? simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quàm publica injuria foediorum, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis

multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litto-
ris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi ancipiti semel prælio decertârint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an victores putarent. Inter hæc longè maximus exstitit terror. concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, abssisterent imperare iis, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quàm pro alieno imperio, laturus arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Undique non urbana tantùm, sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facillè efficiant: adeò in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur; redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisus, memor
paternæ

paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus iussit. & quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congregi nulla cogente re volebat, &, prohibendo populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quàm T. Manlium, ratus, priùs sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conferenti jam manum Romano corvus repente in galea confedit, in hostem versus. quod primò, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni.

tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prælium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat, & circa *jacentem ducem sternit Gallorum catervas*. Dii hominesque illi affuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primò per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat. ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cossò, dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum, (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres & viginti natum annos, consulem renunciavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis à *Ante Cbr.* Camillo nulla memorabilis gesta res: nec ^{345.} U.C. 407. illi terra, nec Romanus mari bellator erat.

Postremò quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maximè Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia, ea tempestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs quam Latini diruerant. & cum Carthaginienfibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi foris-

Ante Cbr.

³⁴⁴
U. C. 408.

que mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præfens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maximè res, quia tributo ac delectu superseffum. Tertio anno

Ante Cbr.

³⁴³
U. C. 409.

post Satricum restitutum à Volscis, M. Valerius Corvus secundum consul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quò quum Antiates alique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebelandum quàm ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. extra prædam

prædam quatuor millia deditorum habita. eos victos consul ante currum triumphans egit : venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam fervorum fuisse scribant : idque magis verisimile est, quàm deditos veniisse.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione ceptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset ; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis, quàm hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant : Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit : cujus damnatus voti, quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros, ad eandem ædem pro amplitudine populi Romani faciendam, creare jussit. locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volsicum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa
intendi :

Ante Cbr.

^{342.}
U. C. 410.

Ante Cbr.

^{341.}
U. C. 411.

intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi Romani tristitia in foeneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit.

Ante Chr.

^{340.}
U.C. 412. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicuntur. namque eo anno adversos Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum quam vires quum attulissent, fluentes luxu, ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset; Tifata imminentes Capuæ colles quum præsidio
firmo

firmiter occupâssent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi. quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitem. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cæpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minùs essemus. nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate & gradu honoris nos præsent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiae, velle cum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnificè loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis.*

bum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit.
 Eò ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum aut
 inimicorum Campani simus. si defenditis, vestri: si dese-
 ritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam
 omnem, vestris an Samnitium viribus accedere malitis,
 deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram miseri-
 cordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis ta-
 men maxime, qui, eam implorantibus aliis, auxilium dum
 supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem
 venerunt. quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re
 pro nobis, quum viderimus finitimum populum nefario la-
 trocinio Samnitium peti: & ubi conflagrassent Sidicini,
 ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc,
 quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent
 oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An,
 si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset,
 parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Cam-
 pania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam
 infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non
 potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas ho-
 minum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas,
 omnia ferro ignique vastata. Hiscene ira expleri non
 potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam
 Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi
 possidere volunt. Sed vos potiùs, Romani, beneficio vestro
 occupate eam, quàm illos habere per maleficium finatis.
 Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed ta-
 men, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem ar-
 bitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samni-
 tium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri
 auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habue-
 rimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existima-
 turi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs
 frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immor-
 talium

talium numero nobis eritis. nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, Et jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etfi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos prius quàm homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) Quandoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis; vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, deditici*

ticii vestri passuri. Sub hæc dicta, omnes manus ad
 coeli tendentes, pleni lacrimarum, in vestibulo curiæ
 procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum hu-
 manarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria
 superbiaque clarus, à quo paullo ante auxilium fini-
 timi petissent, adeò infractos gereret animos, ut se
 ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum
 jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum
 æqua Samnitium populum censebant, si agrum ur-
 bemque, per deditionem factam populi Romani, op-
 pugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Sam-
 nites placuit. data mandata, ut preces Campanorum,
responsum senatus amicitia Samnitium memor, deditionem
postremò factam, Samnitibus exponerent: peterent pro
societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent; neque in
eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma
inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denun-
ciarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut
Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis
 agentibus in concilio Samnitium, adeò est ferociter
 responsum, ut non solùm gesturos se esse dicerent id
 bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stan-
 tibus legatis, præfectos cohortium vocarent, iisque
 clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Cam-
 panum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis om-
 niam aliarum rerum curis, Patres fecialibus ad res
 repetendas missis, belloque, quia non redderentur,
 solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque
 tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque po-
 puli consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus
 profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Sam-
 nium; ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam
 castra

castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit; paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret. quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem. qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus molliorque sua, quàm vi hostium, victos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quàm annos ab u. b. condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot præliis cæsos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. utrùm qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expertus; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat? Facta mea, non dicta vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextera mihi tres consulatus summamque laudem peperit. Fuit, quum hoc*

dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene iuvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.

XXXIII. Non aliàs militi familiarior dux fuit; omnia inter infimos militum haud gravatè munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem qui se offeret; factis benignus pro re, dictis haud minùs libertatis alienæ, quàm suæ dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maximè unquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria: Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul,

ful, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immixtis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, reiectus ad antesignanos legionum, quum desilisset ex equo, *Notrum*, inquit, *perditum illud, milites, est opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incesse in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. illa omnia, quæ nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiant viam. Primus omnium consul invadit hostem; & cum quo fortè contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet. Stant obnixi Samnites; quanquam plura accipiunt quàm inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeò morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quàm prælium diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciori hoste conflictum: & Samnites, quum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, oculos sibi Romanorum ardere visos, aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora: inde plus, quàm ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventum, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium

castris Romanus potitur : quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltum, cava valle pervium, circæque infessum ab hoste, induxit : nec prius, quàm recipi tutò signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius, tribunus militum, conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu,* inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. nec tu mihi plus, quàm unius legionis principes hastatosque, dederis : cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva. neque enim moveri hostis, subiectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expedit.* Collaudatus ab consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum ; nec prius ab hoste est visus, quàm loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos ; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiores locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt ; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumultum. sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum proquinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat :

&

& nunc circumdare undique collem armatis volunt,
 ut à consule Decium intercludant; nunc viam pate-
 facere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos
 quid agerent, nox oppressit. Decium primùm spes
 tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex supe-
 riore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit,
 quòd nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio ini-
 quitate loci deterrerentur, opere se valloque circum-
 darent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quanam*
illa incertitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex
Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque
illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi
videtis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati
vallo potuerimus esse. tum verò nos similes istorum simus,
si diutius hic moremur, quàm commodum sit. Agitedum,
ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis
præsidia ponant, quà pateat hinc exitus, exploremus. Hæc
 omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item ma-
 nipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire
 hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris om-
 nibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigilæ
 buccina datum signum esset, armati cum silentio
 ad se venirent. quòd ubi, sicut edictum erat, taciti
 convenerunt; Hoc silentium, milites, inquit, omisso
 militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi
 sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem place-
 bunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major
 erit, eo stabitur consilio. nunc, quæ mente agitem, audite.
 Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit
 hostis. virtute cepistis locum: virtute hinc, oportet, eva-
 datis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani
 servastis: erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni
 estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius
 auxilio

auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quàm captum à nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis: immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quàm consilii auctor sim. neque enim, maneat, an abeat hinc, deliberari potest; quum præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fame & siti moriendum sit, si plus, quàm viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minùs dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem? Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profectò noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ convenistis: quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum supercandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil, quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus,

militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat : quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse, quum Decius, *Maæti virtute*, inquit, *milites Romani este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primùm illuxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur : & tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur : singulos universosque servatores suos vocant : Diis laudes gratesque agunt : Decium in cælum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incendentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat : orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem : qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggredieretur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Iussæ legiones arma capere : egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improvise adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unam, nec arma capere, nec recipere
intra

intra vallum se possent, paventem primùm intra castra compellunt : deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. Perfertur circa collem clamor : fugatque ex suis quemque præfidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi, castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non cœptas solùm ante, sed cumulatæ nova virtute laudes peragit : &, præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundùm consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris & sextarios vini contulerunt. omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueffulam commissæ est : qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Sueffula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum veniunt. Confestim signa mota : relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen : nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calorumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem

aciem instruit: deinde, postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quàm in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum. & in castra irrumpendum. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, & priùs sedendo ad Sueffulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis quàm in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri iussit, relictisque duabus legionibus, custodiæ & præsidii causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, præda abstinere; profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se neque utrùm castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria cum iis, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, foedus petere ab senatu coëgit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumphârunt, sequente Decio insigni cum laude donisque; quum, incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quàm consulum esset. Campanorum deinde Sueffanorumque auditæ legationes; precantibusque datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delenitos militum animos avertit à memoria patriæ. inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immeritè suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedititios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo lacerari, aut in urbe insidentem tabem crescentis indies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes consilia invenit novus consul

Ante Cbr.

339.
U.C. 413.

C. Marcius Rutilus, cui Campania fortè provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus, (quippe qui jam quartum

tum consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præfidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primò, deinde & cohortes quædam, qui procul ab domo ac rebus suis hibernassent. per speciem etiam militarium usuum quum alii aliò mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primò quidem ignari ludificationis, minimè inviti domos revisebant. postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium quàm qui in Campania hibernassent, præcipuèque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primùm admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *jam quæstiones, jam judicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus ferunt; nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, confedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat. nec quicquam ad justum exercitus formam, præter ducem,

cem, deerat. incompofiti itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt; & fub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore fumendo fententiis decertant, nulli ex præfentibus fatis fidentes. *Quem autem ab Roma poffe exciri? quem Patrum aut plebis effe, qui aut fe tanto periculo fciens offerat, aut cui ex injuria infanientis exercitus cauffa rectè committatur?* Poftero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tufculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus feciffet, ruri agere vitam, procul ambitione ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: &, quod bene verteret, acciri jufferunt. fed parum fpei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque filentio noctis quum tectum villæ, qui ad id miffi erant, intrâffent, fomno gravi Quintium oppreffum nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi refifterat, mortem, ni fequeretur, denunciante, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: infigniaque honoris exterrito fubitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. fuo magis inde impetu, quàm confilio ducis convulfis fignis, infefto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia eft, perveniunt: iſſentque confeflim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adverfus fe M. Valerium Corvum dictum audiſſent, & magiftrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

XL. Ubi primùm in confpectum ventum eft, arma fignaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulſit. nondum erant tam fortes ad fan-

sanguinem civilem: nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam: Corvus omnes caritate cives, præcipuè milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium datum. Deos, inquit, immortales, milites, vestros, publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae partem gloriam, non victoriam, darent: satis fuit eritque, unde belli decus pariat: hinc pax petenda est. quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos collas, quos cernitis, patriæ vestræ esse: si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudit, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quàm in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen meum dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres & viginti annos natus consul Patribus quoque ferox ejus, non solum plebi. quod meum factum dictumve consulis gravius quàm tribuni audistis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior quàm in vos, horreo dicere, hostes. ergo vos prius in me strinxeritis

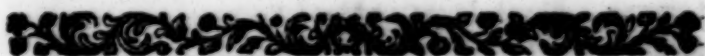
frinxeritis ferrum, quàm in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres arique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugisque criminibus passis obviam ab urbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, non destiteritis impio bello? T. Quintius quocunque istic loco, seu volens seu invitatus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quàm pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honestè inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpret fueris. Postulate æqua, & ferte: quanquam vel iniquis standum est potius, quàm impias inter nos conferamus manus. T. Quintius plenus lacrimarum, ad suos versus, Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quàm belli habetis ducem. non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. qui pugnarent vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maxime vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederitis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravitque, causam miserorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. sibi se privatim nihil cavere: *nolle alibi, quàm in innocentia spem habere.*

habere. militibus cavendum, quòd apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator equo citato ad urbem relictus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobareret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur: additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis: qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper adversatus novis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. itaque quum hoc unum, propter Salonium, ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam civitatis, æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æquè impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quòd adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret. utique liceret consules ambos plebeios creari. quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed
Romæ,

Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum, eumque à conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito confedis-
 se: nec ab ducibus mentionem concordie ortam, sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos à dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeò nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: & præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incurfione subita depopulati sunt.

L I B E R VIII.

E P I T O M E.

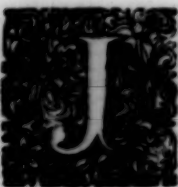
IV. V.

Atini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. VI. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut examinaretur. VII. T. Manlius consul filium, quòd contra edictum adversum Latinos, quamvis prospere pug-

pugnâſſet. ſecuri percuffit. VIII. More Romanorum Latini pugnam inſtruunt. IX. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc conſul cum Manlio, devovit ſe pro exercitu; &, concitato equo, quum in medios hoſtes ſe intuliſſet, interfectus, morte ſua Romanis victoriam reſtituit. XI. Latini in deditionem venerunt. XII. T. Manlio in urbem reverſo nemo ex juventute obviam proceſſit. XIII, XIV. Latinis populis victis civitas datur. XV. Minucia virgo Veſtalis inceſti damnata eſt. XVI. Aufonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta eſt. XVII. Metia & Scaptia Tribus additæ. XVIII. Veneficium complurium matronarum deprehenſum, quarum plurimæ ſtatim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primùm conſtituta. XIX, XX, XXI. Privernatibus, quum rebellâſſent, victis civitas data eſt. XXII. Item Fregellæ colonia deductæ ſunt. XXIII. Legatis ferox reſponſum à Samnitibus redditur. XXIV. Alexander Epirenſis ſœdè laceratur. XXV. Palæpolitani, bello & obſidione victi, in deditionem venerunt. XXVI. Q. Publilio, qui eos oſſederat, primò & imperium prolatum eſt, & pro conſule decretus triumphus. XXVII. Lucani fraude decepti à Samnitibus præſidia accipiunt. XXVIII. Plebs nexu liberata eſt, propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori ſuo ſtuprum inferre voluerat. XXIX. Veſtini ſuperantur. XXX, &c. Quum L. Papirius dictator reverſus in urbem ab exercitu eſſet propter auſpicia repetenda, Q. Fabius magiſter equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus proſpere adverſus Samnites pugnavit. ob eam cauſſam quum dictator de magiſtro equitum ſupplicium ſumpturus videretur, XXXIII. Fabius Romam profugit. XXXIV.

XXXIV, XXXV. Et, quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. XXXVI, &c. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

I. A M consules erant C. *Ante Chr.*
 Plautius secundum, L. Æ- ^{338.}
 milius Mamercinus, quum *U.C. 414.*
 Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum quæ-
 rimoni acceptæ cladis venerunt. Volscorum item
 exercitum, duce Antiati populo, confedisse ad Satri-
 cum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte
 evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo
 acie conflixit. haud magno certamine victi hostes :
 oppidum captum, redditumque Privernatibus, præ-
 sidio valido imposito : agri partes duæ ademptæ.
 inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus.
 ibi magna utrimque cæde atrox prælium fuit. &
 quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes
 diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo
 fessi, in posterum diem prælium parant. Volscis
 recensentibus quos viros in acie amisissent, haudqua-
 quam idem animus ad iterandum periculum fuit.
 nocte pro victis Antium agmine trepido, faucibus, ac
 parte impedimentorum relictæ, abierunt. armorum
 magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in
 castris inventa est. *ea Lucæ matri dare se consul dixit :*
 finesque hostium usque ad oram maritimam est depo-
 pulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum
 agrum ; non castra Samnitium, non legiones usquam
 oppositæ. ferro ignique vastantem agros legati Samni-
 tium pacem orantes adeunt. à quo rejecti ad sena-
 tum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis,
 pacem sibi ab Romanis, bellicque jus adversus Sidici-
 nos

nos petierunt. quæ se eo justiùs petere, quòd in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: Et adversus Sidicinos fumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi Romani nec ditione essent.

II. Quum de postulatis Samnitium Tib. Æmilius prætor senatum consulisset, reddendumque his fœdus, Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: Nec, quo minùs perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minùs Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit. Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mentium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturè urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio priùs ad Romanos cœpta fieri est: deinde, postquam Patres, ut feram eam, ultimaque tandem necessitate expressam, aspernabantur; ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeò injuriæ Samnitium, quàm beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quàm prælii, cladum fecit. & quanquam superiores certaminibus Latini erant; haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. id spatium Samnitibus
datum

datum est Romam legatos mittendi. qui quum adiiissent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quæ hostes essent passî, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinioque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis cœrcerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent. *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quàm moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitern hostem volebant: tamen per quosdam, privatis hospitiiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanârunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturiùs novi consules adversus tantam molem belli crearentur; religio incescit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius

rius ac M. Fabius. is creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. *Ante Chr.* 337.
 Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. *U.C. 415.*

quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam excitati ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur. itaque concilio prius habito prætores quàm Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano; & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quanquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possimus; quid abest quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est; si societas æquatio juris est; si*

consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optâstis; in hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deum benignitate vobis datum. Tentâstis patientiam, negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil interceperunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec moverunt se ab urbe. unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei senatus datus est. ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent: Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque Patres conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis: colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri. Et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sanè patria potior, Et Romani omnes vocemur. Fortè ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeò non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. & conversus ad simulachrum Jovis, Audi Jupiter hæc scelera, inquit, Audite jus fasque. peregrinos consules, Et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo captus, atque ipse oppressus, visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis Patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea*

fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeò & cladium veterum vestrarum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem Deum, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam. certè quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum, auctores quoniam omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & vera esse, & aptè ad repræsentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat ita, ut populo Patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet. Dii, pium movete bellum. Est cœleste numen! es magne Jupiter! haud frustra te patrem Deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis. Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fœcit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui jussu consulis prosequerentur, quàm jus gentium ab ira impetuque hominum tegetet. Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marfos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu, angustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus**

bus matrique Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devorisset, ejus populi partisque victoriam fere. Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandæ Deûm iræ victimas cædi; simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat, quòd adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, iisdem præfidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se utique illustres viri noti erant) cognovit, *Unane, ait, turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis?*

quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, & cum illis aderit Jupiter ipse fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profectò, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint. Ad ea Geminius paullulum ab suis equo provectus, Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet? Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexit, spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum quum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque iunxum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emereret, terræ affixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma, in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit; ignarus fati futurique, laus an poena merita esset. Ut me omnes, inquit, pater tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto. Quod ubi audivit consul, extemplo filium averfatus, concionem classico advocari iussit. quæ ubi frequens convenit, Quandoquidem, inquit,

quit, tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, & quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti; neque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipubl. mihi, aut mei meorumque obli-
viscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem cum ingenita caritas liberum, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet: sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuam abroganda, nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, pœna restituas. I licitor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quàm modestia quievire. itaque, velut emerfo ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur; spoliisque contactum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quòd custodiæ vigilæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit enim civili maximè bello pugna similis. adeò nihil apud Latinos dissionum

ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romanis usi sunt : deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere : &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acie cœpit esse. postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. manipulus leves videnos milites, aliam turbam scutatorum habebat. Leves autem, qui hastam tantum gæsaque gererent, vocabantur. hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maximè armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant ; quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur : ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis : secundum rorarios, minus roboris ætate factisque : tertium accensos, minimæ fiduciæ manum. eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. hastati sequebantur. triarii sub vexillis confidebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referbantur.

rebantur. inde, *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, proverbio increbruit. triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias : unoque continente agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos infecuti, novam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur : qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem. nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant ; Romanus corpore haudquaquam fatis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiæ ; Latinus viribus ingens bellatorque primus ; notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerant. Romano haud fatis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis in acie oblatu, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veferim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse : alioqui acceptam Diis hostiam esse : Manlium egregiè litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est*. Instruētis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu

præerat. primò utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. agendum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devo-veam.* Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Belloca, Lares, Divi Novensiles, Dii indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, Diique manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis.* Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis manibus Tellurique devo-veo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturèque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum infiluit; ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cælo missus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis averfam in hostes ferret. ita omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. evidentissimum id fuit, quòd, quacumque equo investus est, ibi haud secus quàm pestifero fidere iecti pavebant. ubi verò corruit obrutus telis, inde jam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem latè fecerunt. simul & Romani, exsolutis religione animis, velut tum primùm
signo

signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque viris hastatis ac principibus: & triarii, genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum expectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minùs quàm laudibus debitis profecutus tam memorabilem mortem esset: paullisper addubita-
vit, an consurgendi jam triariis tempus esset; deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & semet ipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, per-
ventumque ad extremam aciem: tum consul triariis, *Consurgite nunc, inquit, integri adversus fessos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum: memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improvise exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato, principia Latinorum perturbant; hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. ceterum inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter

alter ea virtute eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubiè fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maximè Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque ei par morti, celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hostium devoveant; non utique se, sed quem velint ex legione Romana scripta civem devovere: *si is homo, qui devotus est, moritur, probè factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostia cædi: ubi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum descendere fas non esse. sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit: ni moritur, neque suum, neque publicum divinum purè faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii Divo devovere volet; sive hostia, sive quo alio volet, jus esto. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.*

XI. Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis, post prælium demum factum, Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cæptum. & quum jam portis prima signa, & pars agminis

agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latino-
rum, quum, conversis signis, retro in urbem redire-
tur; prætorem eorum nomine Millionium dixisse fe-
runt, *pro pœullula via magnam mercedem Romanis esse
solvendam.* qui Latinorum pugnae superfuerant, multis
itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent,
Vescia urbs eis receptaculum fuit. ibi in conciliis Nu-
misius, imperator eorum, affirmando *communem verè
Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, vic-
toriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro
victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum
prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti
cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos prin-
cipesque; stragem & ante signa & post signa factam;
triarios postremò rem restituisse: Latinorum etsi pariter
accisæ copis sint, tamen supplemento vel Latium propius
esse, vel Volscos, quàm Romam.* itaque, si videatur eis,
se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere ex-
cita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque,
nihil tum minus quàm prælium expectantes, nec opinato
adventu percussurum. Fallacibus literis circa Latium
nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerant
pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tu-
multuarius undique exercitus raptim conscriptus con-
venit. Huic agmine Torquatus consul ad Trifanum
(inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit.
priùs, quàm castris locus caperetur, sarcinis utrim-
que in acervum coniectis, pugnatum debellatumque
est. adeò enim accisæ res sunt, ut consuli, victorem
exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, de-
derent se omnes Latini, deditionemque eam Campani
sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. La-
tinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui
populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen,
plebi

plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vestigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, & tunc, & omni vita deinde, averfatam eum execratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium, incursiones fecerunt. Manlius consul quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum fortè erat prætor, dixit. ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, succedere consules

Ante Chr.

336.

U.C. 416.

Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis quàm patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fœnestanis fuderunt, castrisque exuerunt. ibi Publilio, cujus

cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditio-
nem accipiente Latinos populos, quorum ibi juvenus
cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pe-
danos tuebantur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque
populus. Venerant & ab Lavinio Antioque auxilia.
ubi quum præliis quidem superior Romanus esset;
ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populo-
rum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor resta-
ret: bello infecto repente omisso, consul, quia col-
legæ decretum triumphum audivit, ipse quoque tri-
umpho ante victoriam flagitator Romam rediit. qua
cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pede
capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab se-
nato Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde
consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul,
criminari apud populum Patres destitit, collega haud-
quaquam adversante; quia & ipse de plebe erat: (ma-
teriam autem præbebat criminibus ager in Latino Fa-
lernoque agro malignè plebi divisus) & postquam
senatus, finire imperium consulibus cupiens, dicta-
torem adversus rebellantes Latinos dici jussit; Æmi-
lius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem
dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus.
Dictatura popularis, & orationibus in Patres crimi-
nosis, fuit, & quòd tres leges secundissimas plebi, ad-
versas nobilitati, tulit; unam ut plebiscita omnes
Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitiis
centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres
auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe,
quum eo ventum sit, ut utrumque plebeium consulem
fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi
acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quàm ex
victoria eorum bellicisque rebus foris auctum impe-
rium Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignitiùs omissa res
Ante Chr. Æmilio, superioris anni consuli, expro-
^{335.}
U.C. 417. braretur, Pedum armis virisque & omni
 vi expugnandum ac deiendum senatus fre-
 mit: coactique Iovi consules omnibus eam rem præ-
 verti, proficiscantur. Jam Latio is status erat rerum,
 ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bel-
 lum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem
 aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur,
 ut oppidis se tenerent; ne laceffitus Romanus caus-
 sam belli haberet; & si cuius oppidi obsidio nun-
 ciata esset, undique ex omnibus populis auxilium ob-
 sessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis
 populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestini-
 que, quorum ager propior erat, Pedum pervenere.
 Aricinos, Laviniosque, & Veliternos Antiatibus Vol-
 scis se conjungentes ad Asturæ flumen Mænius impro-
 viso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tibur-
 tibus, maximè valido exercitu, majore mole, quan-
 quam æquè prospero eventu, pugnat. Tumultum
 maximè repentina inter prælium eruptio oppidano-
 rum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus
 non compulit solùm eos intra mœnia, sed eodem
 etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset,
 oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore co-
 natu animoque ab unius expugnatione urbis ad per-
 domandum Latium victorem circumducere exercitum.
 nec quievere ante, quàm, expugnando aut in dedi-
 tionem accipiendo singulas urbes, Latium omne sube-
 gere. præfidiis inde dispositis per recepta oppida,
 Romam ad destinatum omnium consensu triumphum
 decessere. additus triumpho honos, ut statuz equestres
 eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Prius,
 quàm

quàm comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita differuit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditiōnem, præfidiis tenentur vestris. reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quenam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel serviendo, vel ignoscendo, potestis. vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certè id firmissimum longè imperium est, quo obediētes gaudent. sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram itaque de eis curam quamprimum absolvi, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pæna, seu beneficio, præoccupari oportet. nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere quod optimum vobis rei publicæ sit.*

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque.

que. Lanuvinis civitas data : sacraque sua redita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodam jure quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant : crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliter-nos, veteres cives Romanos, quòd toties rebellâssent, graviter sævitum : & muri dejecti, & senatus inde abductus : jussique trans Tiberim habitare : ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset ; nec prius, quàm ære perfoluto, is qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi : quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permetteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ : interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes Prænestinique agro mulctati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen, sed quòd, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam confociâssent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluis-sent, Fundanisque, & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Sueffulanosque ejusdem juris conditionisque cujus Capuam esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ : rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit : Rostraque id templum appellatum.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto *Ante Cbr.*
 consulibus, quum omnia non opes magis ^{334.}
 Romanæ, quàm beneficiis parta gratia bo- *U. C. 418.*
 na pace obtineret; inter Sidicinos Auruncosque bel-
 lum ortum. Aurunci, à T. Manlio consule in dedi-
 tionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi
 auxilii ab Romanis causâ justior fuit. sed priùs, quam
 consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Au-
 runcos) exercitum educerent, fama affertur, Aurun-
 cos metu oppidum deseruisse; profugosque cum con-
 jugibus ac liberis Sueßiam communisse, quæ nunc
 Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum, urbem-
 que ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consuli-
 bus senatus, quorum cunctatione proditi focii essent,
 dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis,
 magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit.
 Religio inde injecta de dictatore: & quum augures
 vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque
 equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia
 Vestalis, suspecta primò propter mundiorem justo
 cultum, infimulata deinde apud pontifices ab indice
 servo: quum decreto eorum jussu esset sacris absti-
 nere, familiamque in potestate habere; factò judicio,
 viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata
 defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco
 nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo præ-
 tor primùm de Plebe, adversante Sulpicio consule,
 qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus:
 senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset,
 minùs in prætura tendente.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, *Ante Cbr.*
 Cæsone Duilio consulibus, Aufonum magis ^{333.}
 novo quàm magno bello fuit insignis. Ea *U. C. 419.*
 gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma
 con-

conjunxerat: unoque proelio haud sanè memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitatem urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem

Ante Cbr.

^{332.}

U. C. 420.

quartum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. &, ne fortè casu erraretur, petiti ab consulibus, ut extra fortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, moenia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factum erat, labore militum potius quàm periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, tursusque muro admovit: quarum usum fortè oblata oportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri recte, suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrediretur. nec majore certamine capti cum urbe Aufones sunt, quàm acie fusi erant. Præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus reductæ Romæ legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit; &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum

dorum caussa dixerunt L. Æmiliū Mamercinū :
is magistrum equitum Q. Publiliū Philonem dixit.
Dictatore comitia habente, consules creati
sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli *Ante Chr.*
pars cum Sidicinis restabat ; tamen, ut be- ^{331.}
neficio prævenirent desiderium plebis, de *U.C. 421.*
colonia deducenda Cales retulerunt : factoque sena-
tusconsulto, ut duo millia quingenti homines eò scri-
berentur, triumviros genti coloniæ deducendæ, agro-
que dividendo creaverunt Cæsonem Duilium, T.
Quintium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, à veteribus exercitu
accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad
mœnia atque urbem pervenerunt. ibi, quia, ingenti
exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe
dimicaturi enixè videbantur, & Samnium fama erat
conciri ad bellum ; dictator ab consulibus ex auctori-
tate senatus dictus P. Cornelius Rufinus ; magister
equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio
eos creatos : magistratuque se abdicaverunt. & quia
pestilentia infecuta est, velut omnibus eo vitio contac-
tis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno
inito per quintum demum interregem M. Valerium
Corvum creati consules A. Cornelius iterum *Ante Chr.*
& Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama ³³⁰
Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictato- *U.C. 422.*
rem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus,
& magister equitum P. Valerius Publicola. à quibus
dum delectus intentiùs quàm adversus finitima bella
haberetur, exploratores missi attulerunt, quietia om-
nia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum
annum turbari novis consiliis suspectum erat. eò ex
agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus.
Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lu-
canos

canos traxit. qui duo populi adversus regem, exscensionem à Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus novique cives censi: tribus propter eos additæ, Mæcia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo, parvi refert, quid veri sit. Illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falsò esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis professæ est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, & viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum

ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consccleratis, similis visa. itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis. clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causâ creari placuit. Creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicârunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus *Ante Chr.*
 iterum, L. Plautius Venno. ^{327.} *U.C. 425.* cuius principio
 anni legati ex Volscis Fabaterni, & Lucani,
 Romam venerunt, orantes ut in fidem reciperentur:
 si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio
 populi Romani fideliter atque obedienter futuros.
 Missi tum ab senatu legati: denunciatumque Samniti-
 bus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. va-
 luitque ea legatio, non tam quia pacem volebant
 Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum.
 Eodem anno Privernas bellum initum: cuius socii
 Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus
 vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus: ædes
 fuere in Palatio ejus; quæ Vacca prata, diruto ædifi-
 cio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc,
 vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum
 agrum,

agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus confedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens; nec, ut longiùs à castris dimicaret, animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quàm praelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambigùe est victus; ita brevitate ipsa loci, faciliqùe receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi: primisque tenebris Privernum inde petatum agmine trepido, ut muris potiùs quàm vallo sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: *negant se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam, Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis utriusque patriæ immemores descierint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque. Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Priùs animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, à consule, scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis victos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam: quòd egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.* XX.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus & C. Plautius, eo ipso die Kalendis Quintilibus, quo magistratus inierunt, comparare inter se provincias iussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minimè militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosi que ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longiùs discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. duplex inde fama est. alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari iussit, quoad consul redisset: tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versus ædem Quirini. de senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis,

Ante Chr.
326.
U. C. 426.

usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio, fociiſque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium, tutam mentionem de Privernatibus ratus, *Quoniam auctores defectionis, inquit, meritas pœnas & ab Diis immortalibus & à vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quàm dandæ sunt; tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est: quamminimū irarum inter nos illosque relinqui velim.*

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis memor: qui interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam, inquit, quam merentur qui se libertate dignos censent. cujus quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, Quid si pœnam, inquit, remittimus vobis, qualem nōs pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis, inquit, & fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum verò minari, nec id ambiguè, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *Viri, & liberi, vocem auditam. an credi posse ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quàm necesse sit, mansurum? ita pacem esse fidam, ubi voluntarii peccati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maximè consul ipse inclinavit animos.

iden-

identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, *eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* itaque & in senatu causam obtinere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Procuro, P. Cornelio Scapula consulibus, præterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo visceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quòd eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupræ matris familiæ absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. primò in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas cum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentia, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente lingua

Ante Chr.

325.
U.C. 427.

Ante Chr.

324.
U.C. 423.

magis strenua, quàm factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitani bellum fieri iussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus quàm voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat. Cornelius, delectum indictum à magistratibus; universum Samnium erectum; ac vicinos populos, Privernatem Fundanumque & Formianum, haud ambigè sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset priùs ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur à Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant, *haud ullo publico consilio auxiliorve juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à se sollicitatos: quippe minimè pænitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis qui fecerint dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret, *Quid perplexè agimus? inquit. Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. proinde inter Capuam Sueffulam-*
que

que castra castris conferamus; & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus. Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocâisset, sed quo imperatores fui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilius, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ indies urbis, haud è republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causâ diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitio creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriente nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publicè privatimve de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audivisse quid dicat, quod auspiciis dirimeret; neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causâ comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in aliis annalibus invenio.

Ante Cbr.

323.

U. C. 429.

XXIV,

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exfule Lucano interfectum, fortes Dodonæi Jovis eventu affirmâsse. Accito ab Tarentinis in Italiam data diçtio erat, *caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* eoque ocius transiit in Italiam, ut quammaximè procul abesset urbe Pandosia in Epiro, & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterùm (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe, imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus treis tumulos aliquantum inter se distantes infedit, ex quibus incurfiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exfules circa se pro fdis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ sine rege erant, improvise hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturus. ceterùm cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat; contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto

certo vado transfret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheron vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis suis: substititque dubius, an transfret. Tum Sotimus, minister ex regis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur*, interrogans, indicat *Lucanos infidiis quærere locum*. quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium; & per medium amnem transmittit equum. jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime derulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quæ quum jaculis saxisque procul incesceretur; mulier una, ultra humanarum irarum fidem favienti turbæ immista, *ut parumper sustinerent precata*, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato, se suos redempturam*. Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentia quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hoïtes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epi-rensensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse fatis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi majore conatu, quàm adversus Græcos, cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitan-

tibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longè latèque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quòd, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; &, velut capti à suismet ipsis præfidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. itaque quum, & à Tarento & à Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus quàm vellent intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. postremò levissimum malorum ceditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, quod bonum, faustum, felixque Palæpolitani, populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto, utrùm ab se prodita an servata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publicè petere quàm pacisci magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus potiùs, cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quàm
qua

qua stultitia & temeritate de officio decessum. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites infidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modò maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis juvenus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsa impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implèssset, tolli clamorem iussit: ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievire: Nolani per averfam partem urbis, via Nola[m] ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modò, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est: tum fœdus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græcorum venit) similis vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publio triumphus decretus; quòd satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. duo singularia hæc ei viro primùm contigere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque quum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitānos: ira atque invidia in Romanos furere, eò etiam quòd Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profectò rerum suarum in bello Samnitium eventusque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis, validam, quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars ferendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares quàm honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quòd castra Romanæ ingredi ausi essent, à consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res, quum speciem injuriæ magis quàm doli præ se ferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandum in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam fanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur. Repentina res, quia quàm causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores

tores Tarentum commigravere : sed amissa omni de se potestate, nihil ultra, quàm ut pœniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quòd ligari nexi desierunt. mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit : cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset ; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt ; & florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primò perlicere adolescentem sermone incesto est conatus ; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ ; postremò, quum ingenuitatis magis, quàm præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris ; ingens vis hominum, cum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent ; introeuntibus in curiam Patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die, ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidæi : jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur : pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti ; cautumque in posterum, ne necerentur.

XXIX. Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectionis repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res, sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quàm in publico ullo concilio est: ita insequentis anni consulibus,

Ante Chr.

322.

U. C. 430.

L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. & quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marfi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quàm consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterùm alterum consulem, L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causâ, longè clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilior. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est. nam & pervastavit agros, & populando atque urendo

urendo testa hostium fataque, in aciem invitos extraxit: & ita prælio uno accidit Vestinorum res, (haudquaquam tamen incruento milite suo) ut non in castra solùm refugerent hostes, sed jam ne vallo quidem ac fossis freti dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremò, oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quòd haud fere quisquam integer prælio excefferat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cuius rei vitium non in belli eventum, quòd prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum confereret. Fabius quum, post profectiorem dictatoris, per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quòd omnia in dictatore viderentur repodata esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflavit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. Per arma, per viros latè stragem dedere. Secutus
pedes

pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregiè gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur, in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitur spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuiquam fuit: seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minimè cum eo communicantis laudem. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. missio itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam, & disciplinam militarem à magistro equitum victam & everfam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum iræque, profectus in castra quum maximis itineribus iisset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pænæ venire, alternis penè verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempubl. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tuerentur. venire amentem invidia; iratum virtuti alienæ felicitatique furere, quòd se absente res publica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos, victoriam esse: imperium dictitare*
spretum

spretum: tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: Et tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: Et nunc id frueri, id ægre pati, quòd sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? neque illum magistro equitum infestorem quàm tribunis militum, quàm centurionibus, quàm militibus esse. si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire: etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere: in caput consilii, in ducem incurere. si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, Et salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremò se vitam fortunæque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro, inquit, de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, parcantque ei consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis quibus consules creati; æquum censeas necne, magistrum equitum*
dicto

dicto audientem esse? itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respubl. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen ibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen Deorum, ausus es cum hoste conflagrare? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea cave vocem mittas. Accede licet. Adversus quæ singula Q. Fabio quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modò, vitam sibi eripi citius, quàm gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediti jussit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem licitoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi fortè tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio, & circa Fabium globus, increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium,
&

& consilio tempus daret : *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse : satis deformatam victoriam : ne ad extremum finem supplicii tenderet ; neu unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti injungeret ignominiam. Quum parum precibus, parum causa proficerent ; intueri sævientem concionem jubebant. ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus : neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinem in se præto certamine movisset. postremò, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse ; non videri è republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quàm in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati : &, silentio nequicquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox adiretur ; nox, velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitata contentione ipsa exacerbaturumque, clam ex castris Romam profugit : & patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam licitorum submoventium auditur : & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est : & prendi Papirius Fabium jussit. ubi quum deprecantibus primoribus Patrum, atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus ; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem, inquit, apud te*
nec

*nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem par-
ras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, à te ipso
nominati, valet; nec preces, quæ sæpe hostem mitiga-
vere, quæ Deorum iras placant: tribunos plebis appello,
& provoco ad populum: cumque tibi, fugienti exercitus
tui, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui certè unus
plus quàm tua dictatura potest polletque. videro cessurusne
provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cecidit.
Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator,
cum omni agmine principum magister equitum quum
ascendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem
inferiorem iussit. Secutus pater, Bene agis, inquit,
quum id nos deduci iussisti, unde & privati vocem mittere
possemus. Ibi prius non tam perpetuæ orationes,
quàm altercatio, exaudiebantur. vicit deinde strepi-
tum vox & indignatio Fabii senis, increpantis super-
biam crudelitatemque Papirii: Se quoque dictatorem
Romæ fuisse, nec à se quemquam, ne plebis quidem ho-
minem, non centurionem, non militem, violatum: Papi-
rium tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano impe-
ratore victoriam, & triumphum petere. quantum inte-
resset inter moderationem antiquorum, & novam super-
biam crudelitatemque? dictatorem Quintium Cincinnatum
in L. Minucium consulem, ex obsidione à se ereptum, non
ultra servasse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro
consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio,
qui, contempta sua senectute & auctoritate, fœdissimo
cum eventu pugnasset, non solum in præsentia moderatum
iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scri-
beret; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis con-
sularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu
data, socium sibi imperii delegerit. nam populi quidem,
penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem
unquam atrociorē fuisse in eos, qui temeritate atque in-
scitia*

scitia exercitus amisissent, quàm ut pecunia eos mulcicaret : capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse : nunc dacibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus & iustissimos meritis triumphos intentari. quid enim tandem possurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset ? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset ? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret necaretque ? Quàm conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse : cum, propter quem Deum delubra pateant, cræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos ? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum ? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiā inter hostes fore ? Hæc simul jurgans, querens, Deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribuniciū auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, imperium invictum populi Romani & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati jactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles, de alieno imperio spreto, tanquam rei parvæ, disciplinæ militaris everse juventuti gratiam facere : se tamen perstaturum in incepto : nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate : L. Popirium
nihil

nihil de ejus jure deminuturum. optare ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine comœatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum; nec discernatur interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servant; latrocinii modo cæca & fortuita, pro solenni & sacrata, militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.

XXXV. Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quàm ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistræ equitum dictator remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistent, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio factò, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris: vicit imperii majestates: quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui*
contra

contra edictum imperatoris pugnavit; sed noxæ damnatus, donatur tribuniciæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quàm, qua paullo ante exultabas, victoria: vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, profecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Fortè ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterùm in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quàm trucem dictatoris iam timeret. Itaque frumentatores quum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent; creditum vulgò est, subveniri eis ab legato potuisse, nisi tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam ante infensos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; & quòd suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio verito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt.

Ceterùm

Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum à milite: ac de industria, ut obrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstat: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum faucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogicans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quòd grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus, haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quàm privatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem ab dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent: quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeò postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arreçti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed focios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix à se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint. & quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Rom. bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo veste mutata, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad poenæ veniam

Ante Chr.
321.
U.C. 431.

veniam impetrandam, quàm caussa ad crimen purgandum, valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari; conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in poenæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator,

Ante Cbr.

^{320.}

U.C. 432.

& M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli, (conducta enim pretio à finitimis juvenus dicebatur)

intentione delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosè ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. Eques extemplo infecutus ita institit agmini, ut, donec lucefceret, prælio abstineret: ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incurfare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem affecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit. id verò, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur,

peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Ita-
 que, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse
 videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis.
 instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares.
 auxerat id maximè animos, quod, ignari loco iniquo
 non hosti cessum, velut fugientes ac territos, terribiles
 ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam,
 jam pridem defueto Samnite clamorem Romani exer-
 citus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad
 octavam, ita anceps dicitur certamen stetisse, ut ne-
 que clamor, ut primo semel concursu est sublatus, ite-
 ratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta;
 neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque
 gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac
 respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem
 pugnae in defatigationem ultimam aut noctem specta-
 bat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia
 ducibus deerant: quum subito Samnitium equites,
 quum, turma una longiùs provecta, accepissent impe-
 dimenta Romanorum, procul ab armatis, sine
 praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae im-
 petum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius
 attulit, *Sine modo, inquit, sese praeda praepediant.* Alii
 deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas mi-
 litum vociferabantur. Tum magistro equitum accito,
Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite omissam
pugnam? haerent impediti impedimentis nostris. aggre-
dere, quod inter praedandum omni multitudini evenit,
dissipatos: raros equis infidentes, raros, quibus ferrum
in manu sit, invenies: equosque dum praeda onerant,
caede inermes: cruentamque illis praedam redde. Mibi
legiones, peditumque pugna curae erunt: penes te equestre
sit decus.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, inuenta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omiffas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore signa inferuntur, &, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu: & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeò repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnorumque obliti sunt, ut haud secus, quàm si tum integri è castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit. partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit; ab equite fugientium strages est facta; inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minimè id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus meritò Diis quàm hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse: id referre tantum, utrùm supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine.* audebantque jam quidam

dam nominare auctores armorum. Unum maximè nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis, potensque erat, haud dubiè proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse, morte voluntaria, ignominie se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac fiqua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum à coss. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo fortè implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sanè memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiata memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis; dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certè & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa: nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

L I B E R IX.

E P I T O M E.

II, III, &c. **E**ITUS Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. VIII, IX, &c. Iidemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus sponponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. XII, XIII. Bellum renascitur. XIV. Nec multo post fufis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus. XVI. Satrico recepto Samnitium præsidium occiditur. XVII, &c. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit. & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat. XX. Tribus duæ adjectæ sunt, Usentina & Falerina. Suessa & Pontia coloniae deductæ sunt. XXI, &c. Variè cum Samnitibus bellatum. XXIX. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. XXX. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus

tus indignis, sequentis anni consules in senatu legend^o observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. XXXIII, &c. Appius contra legem Æmiliam censuram retinet summâ omnium invidiâ. XXXV, &c. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marfos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus sædus erat restitutum, prospere gestas continet. XLVI. Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quæ quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximi nomen dedit.

I.

EQUITUR hunc annum *Ante Chr.*
nobilis clade Romana Cau- *319.*
dina pax, T. Veturio Cal- *U.C. 433.*
vino, Sp. Postumio consulibus. Sam-
nites eo anno imperatorem Caium

Pontium Herennii filium habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *bac legatione censeatis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cælestium fuit. Satis scio, quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbè ab Romanis fœderis expiationem speratam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbi-*

tris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem morum suppliciorum judicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio. Quòd si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiae confugiam; Et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sunt; quorum scævitiā non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium: Et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quàm propitiis rem, quàm adversis agant Diis; pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quàm homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Hæc non læta magis quàm vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quàm potest occultissimè locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præfidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumfedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Jam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maxime, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus fociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ea modò, quæ irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram superi maris patens aperta que, sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas

eulas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosi que sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque : per quem medium iter est. sed, antequam venias ad eum, intrandæ primæ angustię sunt : & aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda ; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenere. quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet : intuentesque alii alios, (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi, quanquam ludibrio fore muni-entes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant ; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hortante ullo nec imperante ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum, (præterquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt : militesque in prætorium versi opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis quàm consultantes nox oppressit. quum pro ingenio quisque fremerent : alius,

per obices viarum; alius, per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitum pugnanti. alius, Quid, aut quâ eamus? Num montes moliri sâde sua paramus? Dum hæc imminébunt juga, quâ tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His invicem sermonibus, quâ cibi, quâ quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis ænnis non militaribus solum, sed civilibus quoque abscefferat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos; consultus ab nuncio filii, censuit omnes inde quàm primùm inviolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quanquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in concilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in concilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantùm adjiceret: Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Quum filius alii-
que

que principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia, inquit, ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis: ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices pœnas expectitas à vobis quiescere finet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum è castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, ut provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse, respondit; &, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore: agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitum æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos jam redire ad se vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subitò exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non graviùs accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse: Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum, inquit, consules, sæpe audiavi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis civitatis: quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac munientum hoste clausi essent; & erumpere si non sine periculo*

magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor, & me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video, hic quicquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servant? Tecta urbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, à qua urbs incolitur: imo hercule produntur ea omnia, deleta hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam hercule, quàm à Gallorum impetu defendit. An à Veijs exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus; dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quàm morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur erga ista, quantacumque est, indignitas: & pareatur necessitati; quam ne Dii quidem superant. Ite consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitare, negârunt, injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fecialibus cærimoniaque alia solenni. Itaque non, ut vulgò credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsonem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? per quem populum fiat, quo minùs legibus dictis stetur, ut cum ita Jupiter feriat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur? Sponponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium,

omnium, qui sponderunt, exstant : ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium non exstarent, & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegrait luctum in castris consulum adventus : ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent ; quorum ignavia fœdius inde, quàm venissent, abituri : illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse : belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri : contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. Inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quò sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos : sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre : sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominie advenit, omnia tristiora experiundo factura, quàm quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum à consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi : tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominie

miniae objectus : tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque : gladii etiam plerisque intentati : & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub jugum : &, quod penè gravius erat, per hostium oculos, quum ex saltu evasisent, etsi, velut ab inferis extracti tum primùm lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, & quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingentiam Campanis. confestim insignia sua cōsulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benignè mittunt : & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis funguntur officiis ; neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modò sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeò super mœrorem pudor quidam fugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi à Capua ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent ; vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, multo sibi mœstiores & abjectioris animi visos referrent ; adeò filens, ac prope mutum agmen incessisse : *tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hircere quemquam præ metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam non præclaram solum, sed etiam perpetuam :*

petuam : cepisse enim eos non Romam sicut ante Gallos ; sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.

VII. Quum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum penè Rom. nomen in concilio sociorum fidelium esset ; dicitur Ofilius Calavius Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longè aliter se habere rem dixisse : *silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuentæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse : aut se Romana ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum ; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quàm Romanis tristiores memoriam fore. quippe suos quemque coram animos habiturum, ubicumque congressuri sint : saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam & Romæ sua infamis clades erat. Obsessos primùm audierunt : tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat : dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam dedicationem tam fœdè factam acceperunt : extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, iustitiumque in foro sua sponte cœptum priùs, quàm indictum : lati clavi, annuli aurei positi : penè mœstior exercitu ipso civitas esse : nec ducibus solùm atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe testisve accipientes. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed, captorum habitu vultuque ingressi serò in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum

cum adspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum Magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita : & quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. is
Ante Cbr. consules creavit Q. Publilium Philonem,
318. & L. Papirium Cursorem iterum, haud
U.C. 434. dubio consensu civitatis, quòd nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solennibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Spuri Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominia, non honoris causa me primum excitatum, jussumque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam reum quàm infelicis belli, quàm ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, ommissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam : quæ sententia testis erit, mibine an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi : qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus ; nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vincique : exsolvamus religionem populum, si qua obligavimus ; ne quid divini humanive obstat, quo minus justum primumque de integro ineatur bellum. Interea con-*
sules

fules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quàm omnia iusta in deditio- nem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Ve- turium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos victosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio misera- tioque viri incessit homines, ut modò vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedæ pacis fuisset: modò miserarentur, quòd vir ta- lis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptæ pacis. Quum omnes, laudi- bus modò prosequentes virum, in sententiam ejus pe- dibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: qui neque exsolvi religione populum aiebant deditioe sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exer- citum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus, vio- larive posse.

IX. Tum Postumius. *Interea dedite, inquit, pro- fanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primùm magistratu abierint; sed, si me audiat, prius, quàm dedantur, hic in comitio vir- gis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quòd deditioe nostra negant exsolvi religione popu- lum: id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeò juris fecialium expertus est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quàm fœdera sancta esse apud eos homines, apud*
quos

quos juxta divinas religiones fides humana colitur : sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsonem istam expresserunt nobis Samnites, cœgissent nos verba legitima deditum urbes nuncupare ; deditum populum Romanum vos tribuni diceretis ? Et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse ? Omitto deditorem, quoniam de sponsonem agitur. Quid tandem, si sponsonem urbem hanc relicturum populum Romanum ? si incensurum ? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum ? si sub regibus futurum ? Dii meliora, inquis ! atqui non indignitas rerum sponsonis vinculum levat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan morveat, refert, consul, an dictator, an prætor sponsonem. Et hoc ipsi etiam Samnites indicaverunt, quibus non fuit satis consules sponsonem, sed legatos, quæstores, tribunos militum sponsonem cœgerunt. Nec à me nunc quisquam quæstiverit, quid ita sponsonem, quum id nec consulis jus esset ; nec illis sponsonem pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est : Dii immortales Et vestris Et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus : Et illi malè partam victoriam malè perdidērunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos ? cum senatu, cum populo, de pace, fœdere, agere ? tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam aut pacem afferrent. ea demum sponsonem esset, quam populi jussu sponsonem. Sed neque vos tulissetis, nec nos sponsonem : nec fas fuit alium rerum exitum esse, quàm ut Et illi velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent,

possint, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponso interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano ælum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spondidistis: civem neminem spondere pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos, in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsonis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt: traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulxisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cælum ferebant; devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant: emerxisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio & opera: ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculæque pro populo dare Romano. Arma cuncti spectant, & bellum. En unquam futurum, ut congregi armatis cum Samnite liceat? In civitate, ira odioque ardente, delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsori-

bus

bus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor, verecundia majestatis, Postumium laxè vinciret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidem hîc homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri sponponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali, Postumius genu femur, quanta maximè poterat vi, perculit, & clara voce ait, *se Samnitum civem esse, illum legatum, fecialem à se contra jus gentium violatum: eo justius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis, pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? Populum Romanum appello: quem si sponsionis ad Ferculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. nemo quicquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem traderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quàm in colloquium est ventum, habeant. tum bellum & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa deficiet, cur victi pacto non stetis? Obfides Porſenæ dedisti; furto eos subduxisti: auro civitatem à Gallis redemisti: inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigisti, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis, Non probat populus Romanus*

Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cærimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot ciwes incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego verò istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quo minùs in civitatem, obligatam sponsione commissa iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modò legatum fecialem genu perculit: ita Dii credent Samnitum civem Postumium, non civem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minùs, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan & publica, sua certè liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solùm, sed prope in oculis esse: & serò ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse; &, beneficii & maleficii occasione amissa, pugnatueros cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeòque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quàm Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse & vicisse crederent

Roma-

Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit : lux pugnae initium fuit : quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex testis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quòd vocem audiri præconis passi sunt, *incolumem abiturum qui arma posuisset*. ea spes remisit à certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per averfam portam erupit : tutiorque eis audacia fuit, quàm incautus ad credendum ceteris pavor. quos circumdatos igni, nequicquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur : Publius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos : quòd nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis ; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audiebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publio certamen. itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publius consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est : suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos : &, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur.

feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modò hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus quàm in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, loci simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpissent. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterùm adeò exiguè, ut militi, occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursum hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, priusquam alter consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium investi erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutiùs obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique

undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad praelium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minùs discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, quum tempus omne in apparatu consumpisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum expectantes. Quibus Papirius ait, *auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregiè. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri iussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanis conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos potius quodcumque casus ferat passuros, quàm ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur.* Accipere se omen consules ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modò insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimulare animos, castra invadere:

vasere : & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbè vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes, fusosque ; inermes atque armatos ; servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent ; avidosque cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud insensos, ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minimè cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros : quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos : ne, desperata venia, hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quàm perire optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse : fateri omnia patienda potius, quàm proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam infestis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut receptis equitibus, qui causâ belli essent, absteret obsidione. His Papirius ita respondit, *debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere quid victis patiendum censeret.* ceterum, quoniam

ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam iussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam. Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque quæ ad Caudium amiserant; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est. siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius Hænnii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minùs miror obscurum esse de hostium duce debito missoque sub jugum. id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiae, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum triumphaverit, an consulum Papiriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugilanus, & in cognomine erratum sit.

Ante Chr.

^{317.}
U. C. 435.

XVI. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consulem alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsi-

præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad moenia Satrici admotus esset exercitus; legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset; nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent: plus ea voce, quàm armis illatis terroris colonis injectum. Itaque subinde exsequentes quærendo à consule legati, quoniam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos? ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præsidium Samnitium, insecsis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset facta; quos fontes comperit, virgis cæsos securi percussit; præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos,

auctores sunt. Et fuit vir haud dubiè dignus omni bellica laude, non animi solùm vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiores (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitque. equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis quum ex equis descendetis.* & vis erat in eo viro imperii ingens pariter in focios civesque. Prænестinus prætor per timorem segniùs ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem quum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. ad quam vocem exanimi stante Prænестino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulanti bus: perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta dimisit.* Haud dubiè illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixæ res Romana staret. quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quæsitum à principio hujus operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut diverticula amœna & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia im-
pera-

peratorum, fortuna per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea & singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facilè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quòd unus fuit: quòd adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique: tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minùs clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quàm duces? cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor; illo cor-

poris robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille? quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id verò erat periculum, ne solertiùs, quàm quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiiis firmaret. Non jam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatus, prædam veriùs quàm hostem, nihil aliud quàm bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum mersò secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui si ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario magis similis quàm Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor indies fieret acrior? quid, si trux ac præservida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoris virtutibus ducimus? Id verò periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent,
discutere

dicitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maximè prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate : quam qui eo extollunt, quòd populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit : non intelligunt se unius hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si quum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quàm in ætate tredecim annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers ? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnae fuit ? paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum poenituit. Et quo sint mirabiliores, quàm Alexander, aut quisquam alius rex ; denos vicensque dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum consulatum gessit : ab tribunis plebis delectus impediti sunt : post tempus ad bella ierunt : ante tempus comitiorum causa revocati sunt : in ipso conatu rerum circumegit se annus : collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit : malè gestis rebus alterius successum est : tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At,

Hercule, reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. In victus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset; imò etiam eo plus periculi subisset, quòd Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret, morereturque.

XIX. Restat, ut copiarum copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quinque exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus, & Marfis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equorum, maximè Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quàm auxilium traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset; Alexandro, (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæque

risſæque illis : Romano ſcutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paullo quàm haſta vehementius ictu miſſuque telum. Statarius uterque miles, ordines ſervans: ſed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies diſtinctior, ex pluribus partibus conſtans, facilis partienti quacunque opus eſſet, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus eſſet. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregiſſet acies? Næ ille ſæpe, etiam ſi prima proſpere eveniſſent, Perſas, & Indos, & imbellem Aſiam quæſiſſet, & cum feminis ſibi bellum fuiſſe dixiſſet: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixiſſe ferunt, ſortem bellorum in Aſia geſtorum ab hoc ipſo juvene cum ſua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello claſſibus certatum cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri ſuſſecturam fuiſſe reor ad unum bellum. & forſitan quum & ſœderibus vetuſtis juncta Punica res Romanæ eſſet, & timor par adverſus communem hoſtem duas potentiſſimas armis viriſque urbes armaret, ſimul Punico Romanoque obrutus bello eſſet. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, ſed experti tamen ſunt Romani Macedonem hoſtem adverſus Antiochum, Philippum, & Perſen, non modò cum clade ulla, ſed ne cum periculo quidem ſuo. Abſit invidia vero, & civilia bella fileant. nunquam ab equite hoſte, nunquam à pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis, utique nunquam noſtris locis laboravimus. Equitem, ſagittas, ſaltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere poteſt. Mille acies gravioreſ quàm Macedonum atque Alexandri avertit, avertetque; modò ſit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordia.

XX. M. Foflius Flaccinator inde & L. Plautius Venno confules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati quum fenatum humi ſtrati moviſſent, rejeſti ad populum haudquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigâſſent ſingulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenſes Canuſinique populationibus feſſi, obſidibus L. Plautio conſuli datis, in deditiorem venerunt. Eodem anno primùm præfeſti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipſi pro remedio ægris rebus diſcordia inſteſtina petiſſent. Et duæ Romæ additæ tribus, Uſentina ac Falerina. Inclinaſtis ſemel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad novos confules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, fœdus petitum venire, pacis per omnem Apuliam præſtandæ populo Romano auctores. id audacter ſpondendo impetraverunt, ut fœdus daretur; neque ut æquo tamen fœdere, ſed ut in ditione populi Romani eſſent. Apulia perdomita (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perreſtum. inde repentino adventu Æmilii conſulis Nerulum vi captum. Et poſtquam res Capuæ ſtabilitas Romana diſciplina, fama per ſocios vulgavit: Antiatibus quoque, qui ſe ſine legibus certis, ſine magiſtratibus agere querebantur, dati ab ſenatu ad jura ſtatuenda ipſius coloniæ patroni. Nec arma modò, ſed jura etiam Romana latè pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus & Q. Æmilius Barbula confules, exitu anni non conſulibus ab ſe creatis, Sp. Nautio & M. Popillio, ceterùm dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magiſtro equitum Saticulam

Ante Chr.

316.

U.C. 436.

Ante Chr.

315.

U.C. 437.

Ante Chr.

314.

U.C. 438.

culam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii quam viribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos urgent. &, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: &, spe abjecta Saticulae tuendae, Plisiam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumfidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Con-
sules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plisiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti castra eodem, quo ante, loco posuerunt, lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hostium versus, id bellum tantum ducere quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulus Cerretanus, magno tu-

Ante Chr.

313.

U. C. 439.

multu cum omnibus turmis equitum eveetus, summo-
vit hostem : tum in minimè pertinaci genere pugnae
sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrimque clades,
& clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samni-
tium imperator, ægre patiens quo tam ferociter ade-
quitasset, inde se fundi fugarique, orando hortando-
que equites prælium integravit. in quem, insignem
inter suos cientem pugnam, magister equitum Roma-
nus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu
exanimem equo præcipitaret: nec, ut sit, ad ducis
casum perculsa magis, quàm irritata est multitudo.
Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere inVectum
per hostium turmas, tela conjecerunt: fratri præci-
puum decus uli Samnitium imperatoris dederunt. is
victorem detractum ex equo, magistrum equitum ple-
nus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit,
quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat tur-
mas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes
descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites
facere : & repentina acies circa corpora ducum pedes-
tre prælium iniit, quo haud dubiè superat Romanus:
recuperatumque Aulii corpus mista cum dolore lætitia
victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, &
per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula,
quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistia obfidi-
onem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus
per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est, ad Soram è
Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Sam-
nites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo
quum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium
necem recuperandamque coloniam magnis itineribus
prævenisset; & sparsi per vias speculatores, sequi le-
giones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super
alios nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautu-
las

las ancipiti prœlio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quoque tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quàm obfidentis modo, signum repentè pugnae proposuit. & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi quàm in semet ipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit: &, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis, inquit, angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: &, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit; castra, quibus imperatum est, incendant. Damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes*
illati

illati signa primo impetu hostium turbant : & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque, quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quàm quòd, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Pætelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum quum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet; deductusque, traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minùs intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse, insequenti nocte, sub oppido, silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit, pluribus, quàm pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. Ad hæc saxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset; *Hoc quidem ascensu*

ascensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, &, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete. Decurrit inde quanto maximè poterat cum tumultu, ad arma, & pro vestram fidem cives! clamitans, Arx ab hostibus capta est, ite, defendite. Hæc, incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur: portæque ab semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis: cujus maximè intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ. Nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium,

urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Aufona & Minturnæ, & Vescia, urbes erant : ex quibus principes juventutis duodecim numero, in prodicionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt : docent, suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro vicis Romanos habuisse, juventute & armis Samnites juvisse : fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum ; & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse. His auctoribus mota propius castra : missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus infiderent loca ; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit : deletaque Aufonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat : cujus primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod execrabile in his captos erat, longinquitas quoque abhorre à relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent,

Capuæ

Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ: de quibus quum ad senatum relatum esset, haudquam neglecta res est. quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Fostium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubiè ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve adversus rempublicam, quæri senatum jussisse; & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse. latiorque & re & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantisque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modò, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeò dictatorem magistrumque equitum, reos magis quàm quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ magis quàm imperij, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Ex omnes antea vitæ vos conscios habeo, Quirites; & hic ipse bonos, delatus ad me, testis est innocentie meæ. neque enim, quod sæpe aliàs, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maximè procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator diligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidem nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quàm me pro magistratu*

gistratu quicquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricii confugerunt: postremò repulsi inde (adeò omnia tutiora, quàm ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis etiam, quæ non possunt, tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdicò. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Fossium quæstiones exerceatis: ut appareat innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos à criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Fossius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregiè absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterùm invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut sit, quàm dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spe Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam verfos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperirent, Capuam Romanis eriperent. Eò consules cum valido exercitu venerunt. & primò circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt; ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde

inde levibus præliis equitum sæpius quàm peditum utrimque periculum factum. nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & fenescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisus: quibus præceptum erat, intentiones ad respectum castrorum, ne qua eò vis fieret, quàm ad prælium starent: aciem pediti tutam fore. Consules Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, præterquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit: universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, auctus ab suis nondum conferentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit. Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente consulis adventus. nam & conspectu ducis relictus militum est animus: & majus quàm pro numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prælium restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus: &, omisso certamine.

mine, cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus

Ante Cbr. L. Papirio Cursore quintum, C. Junio
^{311.} Bubulco iterum, nominatus dictator C.
U.C. 441. Poetelius cum Follio magistro equitum exercitum accepit. Is quum audisset arcem

Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit, unde nocturna Samnitium fuga, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maximè ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo & Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspexto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive à Poetelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem pestilentia orta clavi figendi causâ dictatorem dictum. Sueffa, & Pontia, eodem anno coloniæ deductæ sunt. Sueffa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litto-
 ris sui incoluerant. &, Interamna & Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor milia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

Ante Cbr. XXIX. Profligato fere Samnitium bello,
³¹⁰ priusquam ea cura decederet Patribus Ro-
U.C. 442. manis, Etrusci belli fama exorta est. nec
 erat

erat ea tempestate gens alia, cujus, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, pro ut rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit; arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubiè, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello confilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. & censura clara eo anno Appii Claudii & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quòd viam munivit, & aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus infitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis

*Ante Chr.
309.
U.C. 443.*

præteriti

præteriti essent; negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam & libidinem facta esset, observaturos: & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum senideni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebis L. Atilius, C. Marcius. alterum, ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causâ idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem, dictu parvam, præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti à proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægri passi, Tibur uno agmine abierunt: adeò ut nemo in urbe esset qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit senatum: legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primùm accitos eos in curiam hortati sunt, ut reverterentur Romam: postquam percelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios, per speciem celebrandarum cantu epularum causâ invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos conjiciunt, ac Romam deportant: nec priùs sensere, quàm plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quæ nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque

in

in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria forte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: verberibusque scædum in modum laceratos occiderant deditos. Huic insensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longè ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minùs itaque sævitum in hostes est: prædæ plus penè, quàm ex omni Samnio unquam egestum: benignèque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eò curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblatis, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt ut prædatum eò expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus infederat: & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. & primò nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, jam sine præcepto
allius

ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maximè pugnam adveſtus, defilit ex equo; & *Jovem, Martemque, atque alios teſtatur Deos, ſe nullam ſuam gloriam inde, ſed prædam militi quærentem, in eum locum deveniſſe; neque in ſe aliud, quàm nimiam diſtandi ex hoſte militis curam, reprehendi poſſe: ab eo ſe dedecore nullam rem aliam, quàm virtutem militum vindicturam. conniterentur modò uno animo omnes invadere hoſtem, victum acie, caſtris exutum, nudatum urbibus, ultimam ſpem furto inſidiarum tentantem, & loco non armis fretum. Sed quem eſſe jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo ſucceſſum erat loco, memorabantur. His accenſus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adverſus imminentem hoſtium aciem, ubi paululum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen. ceterùm, poſtquam prima ſigna planiciem ſummam ceperunt, ſenſitque acies æquo ſe jam inſtiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores, eaſdemque latebras, quibus ſe paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: ſed loca difficilia hoſti quæſita ipſos tum ſua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæſa ad viginti millia hominum: victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoſte prædam pecorum diſcurrit.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs ſocia Romanis velut clauſtra Etruriæ erat, ingens orſi bellum. Eo alter conſulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obſidione ſocios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benignè in caſtra ante urbem poſita advexere. Etruſci diem primum, conſultando, maturarent traherentne bellum, traduxerunt:

runt: postero die, ubi celeriora quàm tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnae propositum est; armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paratur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, expectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet. & prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segniùs ab Romanis pugna initur. Concurrent infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps praelium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit. nec priùs inclinata res est, quàm secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo unquam praelio fugæ minus nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius quàm victi pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno praelio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnere fuit, ut plures post praelium faucii decesserint, quàm ceciderant in acie.

XXXIII. Q. Fabius, insequentis anni *Ante Chr.*
 consul, bellum ad Sutrium excepit. collega *308.*
 Fabio C. Marcius Rutilus datus est. cete- *U.C. 444.*

rùm

rùm & Fabius supplementum ab Roma adduxit : & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Per multi jam anni erant, quum inter patricios magistratus tribunosque plebis nulla certamina fuerant : quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circum-actis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis ; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quàm justam, nec in vulgus, quàm optimo cuique, gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret : qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coëgisset spatium ; *Dic agendum*, inquit, *Ap. Claudii*, *quidnam factururus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses ?* Negare Appius interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset ; quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset : non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites*, *illius Appii progenies*, *qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit : tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit : nec ante continuando abstinit magistratu, quàm obruerunt eum malè parata, malè gesta, malè retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi*
atque

atque injuriis compulsi extorres patria Sacram montem cepistis: hæc, adversus quam tribuniciū auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum infedistis: hæc, quæ sænebres leges, hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia Patrum & plebis interruptit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo quàm Tarquiniorum infestius vestræ libertati. Itane tandem, Appi Claudii, quum centesimus jam annus sit ab Mamercio Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremò populus jussisset, scivit? Immo verò omnes sciverunt: & ideo Æmiliæ potiùs legi paruerunt, quàm illi antiquæ, qua primùm censores creati erant; quia hanc postremam jusserat; & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non tenui Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicârunt; quum, ira finitæ potestatis, Mamercum Æmiliū, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit: tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quàm isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam?

petam? Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia quum quæstiones severius, quàm quibusdam potenti- bus tutum erat, exercebat, contagio ejus, quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est; ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non hora citius, quàm necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ ad- jicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra quàm li- cet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Pœnitet enim, quòd antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor de- duxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censu- ram intra annum ab stripe exstincta est: nisi universam rempubl. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam re- formidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demor- tuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abi- ret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quàm tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tem- pus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censes post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec quòd dies exiit censuræ, nec quòd collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in au- dacia, in contemptu Deorum boninumque penis. Ego te, Appi Claudii, pro istius magistratus majestate ac verecun- dia, quum gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coëgit

me

me loqui; & nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum à majoribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solam censuram gerere patiar? Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem fociis, tentandasque munitiones, si quâ posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta latè planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxi) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prælium ineunt, adeò raptim & avidè, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus confererent, stringerent gladios, videntes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc faxes, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta, galeæque ietæ, quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. cum impetum non tulerunt Etrusci; versisque signis fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliquum campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad

castra itinere, montes petunt. Inde inermi penè agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia, magis tum invia atque horrenda, quàm nuper fuere Germanici saltus : nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem genitum, tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probè noverat. Habeo auctores, vulgò tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse nutritus unà, eoque haud ignarus linguæ ejusdem. nec quicquam aliud proficiscentes, quàm summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accipere ; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastoralis habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos textit, quàm quod abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrâsse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum : introductumque in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque : atque inde comi hospitio ac-

ceptum,

ceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrâsset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu; & luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: & quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeò incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, latè depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eò fortè quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati seriùs se, quàm ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quàm profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modò populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque in silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quàm primùm in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatium: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt.

Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eò sibi è castris cibaria ejus diei deferre juberent : manuros se sub armis, & aut nocte, aut certè luce prima castra hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet : præcipit ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites alloquitur : Samnitium bella extollit : elevat Etruscos : nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Præterea, telum aliud occultum scituros in tempore : interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur : &, quòd sine munimento confederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant : & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum prouendum, fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies : delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paullo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maximè quietis tempus est, proruto vallo erupit acies : stratos passim invadit hostes : alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes cædes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur : aurum argentumque jussu referri ad consulem : cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt ;
metuque

metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit. itaque à Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati, pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus cepit. multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum ap-
pulsâ Pompeios esset; focii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longiùs progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occisione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus affecuti agrestes exuerunt prædâ, partem etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trépida multitudo ad naves compulsâ est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quàm locorum iniquitatibus esse. Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quòd belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marfos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non fa-

ciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu est. & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, & (quod insigne maximè fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit: dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infestis tutò posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solùm, auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium consulem quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregiè victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quòd Fautia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus, ad terrorem

rem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque à Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde, armatosque (quum ab neutris prœlium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est: (fusi tamen magis quàm cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerârunt pugnam,) & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam aliàs ante simul copiis, simul animis dimicârunt; tantoque irarum certamine res gesta est, ut ab neutra parte emissâ sint tela. gladiis pugna cœpit: & acerrimè commissâ, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint. ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinaçia cœpta, & averti manipuli quidam; & ut semel dedere terga, etiam certiozem capeffere fugam. Ille primùm dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. cæsum in acie quod roboris fuit: castra eo impetu capta, direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui, præter ceteros belli apparatus

ratus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, quàm pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis causa. spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat; doctique à ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa prædam veriùs quàm arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. Virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursus, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utraque parte victoria inciperet. Prior fortè Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacros more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. eos se Orco mactare Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubiè impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capefferent decoris, in transversa latera hostium incurrunt.

incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga à Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleti, ac primò pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longè maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiae visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thesæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia, & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armârunt, Samnitiumque nomine appellârunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepissent, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul, præstantiore etiam quàm dictator victoria triumphans, urbem est inVectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis, ingenti consensu, consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregiâ perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus.

Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Al-

Ante Chr.

307.

U.C. 445.

ternam,

ternam, tum pacem petentes, quòd uti ea quum dare. tur noluisſent, aſpernatus, oppugnando ad deditio- nem ſubegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hoſtes victi : neque ejus pugnae me- moria tradita foret, ni Marſi eo primùm prælio cum Romanis bellâſſent. Secuti Marſorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quo- que alteri conſuli ſecunda belli fortuna erat. Tar- quiniensem metu ſubegerat frumentum exercitui præ- bere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volſiniensium caſtella aliquot vi cepit : quædam ex iis diruit, ne receptaculo hoſtibus eſſent : circumferen- doque paſſim bello tantum terrorem ſui fecit, ut no- men omne Etruſcum fœdus ab conſule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. ſtipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruſcis turba- vit repentina defeſtio Umbrorum, gentis integræ à cladibus belli, niſi quòd tranſitum exercitus ager ſen- ſerat. Ii, concitata omni juventute ſua, magna parte Etruſcorum ad rebellionem compulſa, tantum exerci- tum fecerant, ut, relicto poſt ſe in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnificè de ſe, ac contemptim de Romanis loquentes, jaſtarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium conſulem perla- tum eſt, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit : & in agro Pupiniensî ad famam intentus hoſtium con- ſedit. Nec Romæ ſpernebatur Umbrorum bellum : & ipſæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade, quàm intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fa- bium conſulem miſſi ſunt, ut, ſi quid laxamenti à bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum du- ceret. Diſto paruit conſul, magniſque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit.

Repens

Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modò ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera, qua in Tuscis, qua in Samnio, partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet; & vocis impiæ poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnatos minati sint. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in viros, aut armatos incurrun, mirabile dictu: signa primò eripi cœpta significis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciem transferri. &, sicubi est certamen, scutis magis quàm gladiis geritur res, umbonibus incussaue ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quàm cæditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocricalani sponfione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuârat consulatum, ita senatus insequente anno, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maximè Appio adversante,

Ante Cbr.
306.
U. C. 446.
impe-

imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minimè ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumfessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi. fociis Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellâssent, per Latinos populos custodiendi dantur. jussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem Ferentinatēque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

Ante Cbr.

305.

U.C. 447.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidia-
que

quæ quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum, fœdè sævitum. itaque eò P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primò ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeò ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justî scriberentur exercitus. Ceterùm Hernicum bellum nequaquam præ presenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt, bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejehti: cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obseperant hostes, saltusque pervios ceperant; ne quâ subvehi commeatus possent. neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; advenientem incompósito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: &, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primùm in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum

rum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit, clamitans *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent feri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Quà impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit; & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam, triginta milibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant: colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integrare cædem. in quas nec jussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitum clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probè scirent novum militem hostium inter percussos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiarum veteres novæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies; nec quicquam satis tuti loci victis est. & de jugis, quæ ceperant, funduntur. jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit: statuaque equestri in foro decreta est; quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt quàm civitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu Hernicorum soli habu-

habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque adempta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est: quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaue ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ, & cum Carthaginiensibus eodem anno foedus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. *Ante Cbr.*
Cornelium Scipionem, cum magistro equi- ^{304.}
tum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ *U. C. 448.*
creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Tib. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio extempto, quo Claudium Volumnumque & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in analibus digerendis, an consultò binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurfiones factæ. itaque ambo consules in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubiè Samnites victos, ac viginti millia inde hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum: & Postumium metum simulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos confedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaue (& ita erant) petisse videretur, postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio de vigilia tertia, quæ duci proximè potest, expeditas legiones ad collegam,

collegam, & ipsum adversus sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert. & quum anceps praelium in multum diei processisset, tum Postumius, integris legionibus, defessam jam aciem hostium improvisò invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occisione occisi hostes: signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumphârunt. Minucium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt; & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum; & ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

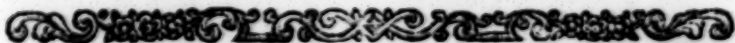
XLV. P. Sulpicio Saverione, P. Sempronio Sopho consulibus Samnites, seu finem seu dilationem belli quærentes, legatos de pace
Ante Chr.
 303.
U. C. 449. Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benignè præbito comœatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad
 Equos

Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, misitaverant simul cum iis Samniti auxilia: &, post Hernicos subactos, universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: & postquam, isto Romæ cum Samnitibus fœdere, faciales venerant res repetitum, *tentationem* ajebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pæna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium confederunt. Æquorum exercitus (ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent. movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi è castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. sed vestigia in omnes æque

æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primò errorem faciebant : post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt : quorum pleraque diruta, atque incensa : nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum : exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marfi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiaque. iis populis fœdus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno C. Flavius Cn. filius, scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quòd scriptum faceret ; tabulam posuisse, & jurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto antea desuisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit : civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur : ædem Concordiæ in area Vulcani, summa invidia nobilium, dedicavit : coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba præire : quum, more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebis partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavius quum venisset, consensu-

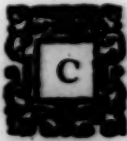
sensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset : curulem afferri sellam eo iussit : ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta : qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat : & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas ; humilibus per omnes tribus divisus, forum & campum corruptit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas : aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat : donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius, simul concordie causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forenses turbam excretam in quatuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quintilibus transveherentur.

LIBER X.

E P I T O M E.

- I. Olonizæ deductæ sunt Sora ac Alba. II. Cleonymus Dux Lacedæmonius ab Italiæ littore pellitur vix quintâ parte navium incolumi. III. Carseoli Marfi in deditionem accepti. IV, V. Etruscis victis induciæ biennii datæ. VI, VII, VIII. Collegium augurum ampliatur, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent.

fuiſſent. IX. Lex de provocatione ad populum à Valerio conſule tunc tertium lata eſt. Duæ tribus adjectæ ſunt, Anienſis & Terentina. X. Etrufci Gallos nequicquam in Romanos cient. XI. Manlius Conſul equo effuſus expiravit. XII, &c. Samnitibus bellum indictum, & adverſus eos ſæpe proſpere pugnatum. XVIII. &c. Quum adverſus Etrufcos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, XXVII, &c. Romanuſque exercitus in maximo eſſet discrimine, P. Decius, ſecutus exemplum patris, devovit ſe pro exercitu, & morte ſua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. XXX, &c. Fabius de Gallis Etrufcis & Samnitibus triumphat. XXXVIII, XXXIX. . Papirius Curſor Samnitium exercitum, qui jurejurando obſtriçtus, quo majore conſtantia virtutis pugnaret, in aciem deſcenderat, fudit. XLVII. Cenus actus eſt : luſtrum conditum. cenſa ſunt civium capita ducenta ſexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

I. UCIO Genucio, Ser. *Ante Chr.*
 Cornelio conſulibus, ab ^{302.} U. C. 450.
 externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ : Albam in Æquos ſex millia colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat : ſed poſſederant Samnites. eò quatuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis ſollicitatos compertum : capitaque conjurationis ejus, quaſtione ab conſulibus ex ſenatuſconſulto habita, virgis caſi ac ſecuri percuſſi. Tamen, ne proruſ imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta eſt ; quòd nunciabatur, ex ſpelunca quadam excuſſiones arma-

armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximèque lapidum ictu, donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque faucēs congestis lignis accensæ. ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissimè in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumpta. M. Livio Dentre & Æmilio consulibus redintegratum Æquicum bellum. *Ante Chr. 301.*
 Coloniam, ægre patientes velut arcem suis *U.C. 451.* finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Æquos subegit. ac die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulsa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus, prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori, Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quàm confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ littora, dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ & magna ex parte latrociniiis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum
 littus

littus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua aestibus maritimis: agros haud procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eò investam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longiùs usque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus: terrique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere. & in terra prosperum æquè in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsi. pars capti classem indicant, regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum aptè planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quàm hostem timentes circumvadunt, fugientesque in altum acriùs quàm repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte
navium

navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. rostra navium spoliaque Lacorum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis ceptum. simul Marfos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quàm Q. Fabium, ea ætate, atque eis honoribus, Valerio subiectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marfos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestinam, Fregillam intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marfis foedus restituit. Tum in Etruscos versum bellum. & quum dictator auspicioꝝ repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maximè bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianæ sævitiae, nunquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nunciata ea clades Romam, majorem, quàm res erat, terrorem excivit. nam ut exercitu deleta, ita justitium indictum, custodiæ in portis, vigiliæ vi-

catim exactæ: arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum reducta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit: exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rufellanum promovit. Eò & hostes secuti. & quanquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Testa semirutæ, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram quum commoveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid cessarent, quum per media castra Romana tutò agere possent? Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen injussu movere se auderent: jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quàm pastoralia esse, *ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quàm armis vinci posse.* Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui confederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere
ad

ad dictatorem auxilia accitum mittit : interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuncio allato, dictator signa ferri ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque : & vix ab impetu & cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitior accidens clamor ab crescente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios, alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capeffisse pugnam ; nec jam ab suis resisti posse. & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maximè vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lentè procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret : sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, quàm satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies : & emissus eques libero cursu in hostem invehitur ; incompotitaeque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam penè circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam : nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum : pars magna aggerem vallumque conscendunt,

si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliquà & evadere possent. Fortè quodam loco malè densatus agger pondere superastantium in fossam procubuit: atque eà quum Deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes quàm armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeò etiam absentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Panfa gessisse.

VI. M. Valerio & Q. Appuleio consulibus satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversæ belli res, & induciæ quietum tenebant: *Ante Chr.* ^{300.} Samnitum, multorum annorum cladibus domitum, hæud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricos plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis: qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgârunt,

runt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Tatienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti, novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Cetetum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quàm quum consulatum vulgari viderent: simulabant ad Deos id magis, quàm ad se, pertinere. ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maximè ferunt, & inter Publium Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo ac legionibus devovisset. *TVM Publium Decium cos. purum piumque Diis immortalibus visum, æquè ac si T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P. Decium, qui sacra publica*

populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quàm Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, & religiosius Deos colere, quàm se? quem pœnitere votorum, quæ pro re publica nuncupaverint tot consules plebei, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebei eorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quàm in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali laureaue honorâritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit; si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus, æquo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quàm acceperimus; & Deorum magis, quàm nostra causa expetamus, ut quos privatim colimus, publicè colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi sumus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis
adjectus

adfectus est propter plebeios numerus: Et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adiecit, in quæ plebei nominentur: non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebei divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quàm magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus: imò omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus: Caius Licinius Stolo primus magister equitum: C. Marcius Rutilus primus Et dictator Et censor: Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium Et auspiciū domi militiæque: æquè adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audistis, patricos primò esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quàm ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, UTI ROGAS, jubendam censeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat: apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suusque legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C.

Marcus Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessius, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorum opes, quàm libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quòd gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quàm improbè factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumfedit. locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat.

Ante Chr.

299.

U.C. 453.

Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in belliciosorem annum: eo anno majori se usui reipubl. fore urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F.

F. Calvinum, & Sp. Carviliū, Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse; secutamque fabulam mistam ex ædilitiis & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho & P. Sulpicio Saverione censoribus: tribusque additæ duæ, Anienfis ac Terentina.

X. Hæc Romæ gesta. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto, ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incautè credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eò adversus Umbros missa, à flumine Narnia appellata. exercitus cum magna præda Romanam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus paullisper à proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, inficias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacefferent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mer-

cede, quàm ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quicquam potuit; non tam, quia imminui agrum, quàm quia accolæ sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem, sine labore ac periculo partam, retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eò minùs cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit: qui vix dum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commississe bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit, ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandj comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere; quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeò ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset, neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solùm sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset; alterius belli, quod multis invicem cladibus hand immeritò terribile erat, fama, Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa

versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, (ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet) ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac convehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingresses fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violens. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

*Ante Chr.
298.
U.C. 454.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benignè responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitum decedere agro fociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum, pro-

proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepidè deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur: prædæ undique actæ. nec solum modò vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quòd non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quòd exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis. Itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primò non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *Quid se jam senem, ac persunctum laboribus*
lato-

laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior, quàm velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios lætam aspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam iusta studia: quæ verecundia legum restringenda ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est. tribunique plebis, nihil id impedimenti futurum ajebant. se ad populum laturos, uti legibus solveretur. Et ille quidem in recusando perstabat, quid ergo attineret leges ferri, rogitans, quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere. Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubiè Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, Dii approbent, inquit, quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis; in collega sit mea apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordii collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quaeso mecum consulem faciat. Iusta suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quàm quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, ut alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copias satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset:

Ante Cbr.

297.

U. C. 455.

esset : ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis quâ venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabandus effuso agmine incedit : explorant tamen latius, quàm populantur. Igitur non sefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperato improvise tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie iusta maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo quàm spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerant terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare : omnem reliquam spem in impetu esse equitum. & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem

pionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quàm posset occultissimè, circumducere jubet: inde ascensu abditò à conspectu erigere in montes agmen, averfoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quàm suis, ex improvìso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies; nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excefferunt. Crevit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum certamen, incrementemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitum. & tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublati non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit: & pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse legiones, gaudio alacres fremunt: errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maximè territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quàm pro tanta victoria, fuit. tria millia & quadringenti cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit quàm cædis. duo millia Apulorum cæsa. spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus diversis vagati partibus, omnia spatio quinque

que mensium evastârunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multos illis insigniora monimenta vastitatis circa, regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum causa Romam profectus maturavit eam rem agere. quum primò vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quàm ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primò, de se eadem fere quæ priore anno dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas: orare ut ex cæno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quàm se consulem fieri videret: *nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volturnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubiè præstantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volturnio

Ante Cbr.

296.

U. C. 456.

Iunio & Ap. Claudio consulibus; P. Decius, qui consul in Samnio relictus à collega fuerat; proconsul idem populari non desistit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se praelio committentem, postremò expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt; & quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium: quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quòd pax servientibus gravior, quàm liberis bellum esset: unam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia esse: habere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum suoque ingenio, tum adversus Romanum populum; quem captum à se, auroque redemptum, haud vana jactantes memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porcenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitum illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes, molientisque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio, *Quid per agros, inquit, vagamur, viciatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus; ac sibimet ipsi ex-*
lium

lium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris quàm ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique: & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine, inquit, victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ, vestræ sunt, quando legiones eorum, tot præliis fusas, postremò finibus expulistis. Vendite ista: & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quæ vendatis.* Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet. Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in mœnia evasere. captum oppidum ac direptum est. ad duo millia & trecenti occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterùm ibi plus laboris ac periculi fuit. & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento naturaque tutus. sed evicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. sunt qui novorum consulum

fulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur: cujus auctor Geilius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: & Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eò profectum est, quòd mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruria populos metus Romani nominis comprimeret, quàm quòd ductu consulis quicquam ibi satis scitè aut fortunatè gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa, spesque indies graviores hostem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas, ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castra cepit, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum. & Lucanorum seditiones, à plebeiis & egentibus ducibus
ortas,

ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium proconsulem missum eò cum veteri exercitu compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit; quem advenientem læti omnes acceperunt. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immeritò iratum, si nihil scripserat; illiberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset: *Satin' salvæ, inquit, Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu verò abeas, inquit: neque te quisquam moratur. etenim minimè consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret, dicere Volumnius: malle frustra operam insumptam, quàm quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules, legati tribunique ex Appiano exercitu circumstant: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obfistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempubl. prodat: si qua clades incidisset, desertori magis, quàm deserto, noxiæ fore. Eò rem adductam, ut omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed à republ. & ab exercitu retineri, experiretur modò voluntatem militum. Hæc monendo*

monendo obtestandoque, prope resistentes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius *sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisset, nunc jam populares orationes serere. Quam mallet, inquit Volumnius, tu à me strenue facere, quàm ego abs te scitè loqui didicissem. Postremò conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnius, Quoniam in collegæ voluntate interpretanda, inquit, erravi, non committam ut quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate. Tum verò tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri è castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commodè instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quàm cuiusquam ductu aut imperio, pugnam capelebant: & Romani exercitus nec pariter ambo duelli, nec*

fatis

fatis temporis ad instruendum fuit. Priùs concurrat Volumnius, quàm Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursus est: &, velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante Dea, & ipse collegæ & exercitus virtutem adæquavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; & milites, ne ab altera parte priùs victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quàm cum qua manus conferere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fufis, jam à victoribus castra oppugnabantur. & quum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos: per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnius, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusque Campani agri, ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum

lenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicari agmen possit: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea quanquam similia veris erant, certiùs tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum iter in Samnium esse. His fatis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem è castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit. Intermissi hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat. itaque signa canere iussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam; pars stare; incerti utrùm progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam transcenderant vallum: cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti victos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem, intermissi agmini, præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines

dines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumfistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: praeliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti; præda ingens sociorum: accitque edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quàm in armis animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos fortè dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari: & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus contreritus, justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modò, aut juniores sacramento adaecti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. & defendendæ urbis consilia agitabantur: summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterùm parte curæ exonerârunt senatum Lucii Volumnii consulis literæ; quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo: supplicatioque perlata fuit. Tum de præsidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari coeptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur; una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata;

appellata; altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessâ deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, faciliè inveniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent. *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob hæc (& jam appetebat tempus comitiorum) L. Volumnius consul Romam revocatus. qui prius, quàm ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disserat. *jam tum, quum, ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos, duos consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubiè tum primus omnium ductor habebatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. *Ante Cbr.*
Fabius omnium consensu destinaretur: eum-^{295.}
que & prærogativæ, & primò vocatæ om-
nes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant.
Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut
vincebatur consensu, versa postremò ad collegam P.
Decium poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expectum se, nil concordie collegio firmitus ad rempubl. tuendam*

dam esse. novo imperii scio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. Subscripsit orationi ejus consul cum meritis P. Decii laudibus, tum quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quàm prope ultimum discrimen suis & collega certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium, Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. esse præterea viros ratos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præfides habendus, prætoresque ad reddenda jura creandos esse. His agendis dies est consumptus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor: omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causâ supplicationes in biduum senatus decrevit. Publicè vinum ac thus sacrificiis præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam Volumnio consuli, matronæ, quod è Patribus enupisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitæ templum ingressam; & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri, honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere,

pœnitere, verò gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod fatis esset loci modico facello, exclusit; aramque ibi posuit: & convocatis plebeiis matronis conquesta injuriam patriciarum. *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: vosque heror, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detis-que operam, ut hæc ara, quàm illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla nisi spectata pudicitiae matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solùm, sed omnis ordinis feminis, postremò in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt. quorum bonis mulctatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacrâ infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamque saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt: & ab ædilibus plebeiis, L. Ælio Pæto & C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerant pecuariis damnatis, ludî facti: pateræque aureæ ad Cereris positæ.

XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quàm concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis quàm ipsorum inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem

revocaret. Fuit certè contentio in senatu: &, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, & factis potiùs quàm dictis fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conferuisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse dicere, se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse sensim exprobrat: Et invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremò se tendere nihil ultra, quàm ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent. in senatus arbitrio se fuisse, Et in potestate populi futurum. P. Decius senatus injuriam querebatur. quoad potuerint Patres annisos ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonolata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, Et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriarì Fabium rebus in Etruria gestis: velle Et P. Decium gloriarì: Et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improvviso incendium daret, eum se exstingurum. Postremò se collegæ honores præmiæque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque: quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: Et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit,*
illud

illud certè laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quàm Patres gratificentur. Jovem optimum maximum, Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certè id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri rectè possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quàm ut, priusquam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quàm senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concurfus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia, inquit, peditum, & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quàm ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiducia ac spei gerente, quòd non desiderata multitudo erat: ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere; læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quòd eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius quò pergerent. respondentibusque lignatum se ire, *ain' tandem, inquit, num castra vallata non habetis?* Ad hoc quum succlamatum esset; duplici quidem vallo, & fossa,

& tamen in ingenti metu esse: *habetis igitur, inquit, affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra. terroremque ibi, vellentem vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haudum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætoris, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quàm quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætoris retractum quidam videri volunt: quum in senatu, & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum adversus quatuor populos. Periculosum esse, siue juncti unum premant, siue id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit.* Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci. Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per

per commodum reipubl. posset, Romam venisset : vel aliquem ex legatis misisset, à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, & quot per duces esset.

XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quàm suo aut reip. periculo consulere. ceterùm si sibi adiutorem belli, sociumque imperii darent; quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? *Neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adiutorem.* Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & quum Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque non bellum decretum consulis videretur. Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione fortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit; adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterùm antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi.

pugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandum paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum Perrexit, quod hostes ceperant parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul à Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quàm in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lancis infixæ, ovantesque moris sui carmine. Sunt qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium è castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prælio, victos esse: captivosque eis ac prædam adeptam. Similius vero est, à Gallo hoste, quàm Umbro, eam cladem acceptam; quòd, cum sæpe aliàs, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quòd ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quàm Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius & L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

XXVII. Consules ad hostes transgresso Apennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit,
ut

ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugnae: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbârunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum laceffiere prælio hostem, biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quàm ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere: Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga, inquit, & cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constituerunt. Adversus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsole in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeò æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci

& Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quanquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis quàm inferebant pugnam: extrahebaturque in quàm maximè serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri fatis sit; longiore certamine sensum residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere; primaque eorum prælia plusquam virorum, postrema minus quàm feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quàm integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immixtus, orat proceres juventutis, ut secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longiùs evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnae conterruit genus. effedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & infecuta, simul territos hostes vidit,
Gallica

Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quò fugerent? quàmve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Vesperim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum solennes preces adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem; cælestium, inferorum iras: contacturum funebribus divis signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ pestis & Gallorum ac Samnitium fore:* hæc exsecratus in se hostesque, quâ confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis interfectus est.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amissio, quæ res terrori aliis esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela: torpere quidam, & nec pugnae meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jussitque proprætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem: furiarumque ac*

formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie, jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna: jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primò (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem vim habere visa, præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse: tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum: præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes: & qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum instare, ac terribiles cedere. Ipse ædem Jovi Victori, spoliaque hostium
quum

quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recipere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit: compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli ab tergo circumventi. Cæsa go die hostium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia: ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium, coniecta in acervum, Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum, relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; & præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti eladem, pugnatum etiam egregiè est: Perusinatorumque & Clusinatorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. sed superjecere quidam augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugne affuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconsule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In plu-

pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsus, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quàm mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ; præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Afernum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria, rebellante denovo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsule sequeretur, in agrum Stellatem conveniant. ibi & Samnitium legiones omnes confidunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus

nus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam & terram multifariam pluuisse, & in exercitu Appii Claudii plerosque fulminibus ictos nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctavit. ex quo mulctatio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Superfunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadagesimum, à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeò ne infelicitèr quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quàm non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. *Ante Chr.*
 Postumius Megellus & M. Atilius Regu- ^{294.}
 lus consules secuti sunt. Samnium ambo- *U.C. 458.*
 bus decreta provincia est: quia tres scriptos hostium
 exercitus, uno Etruriam, altero populationem Cam-
 panie repeti, tertium tuendis parari finibus, fama
 erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit.
 Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes
 (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos op-
 primeret.

primeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem : ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur : & egredi inde in pacata, fociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeò, ut lucis usum eriperet, non prospectu modò extra vallum adempto, sed propinquo etiam congregientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum fatis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigiliis perveniunt. Improvisò oppressis, nec animi fatis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quæstorium : quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas fociorum, Lucanam Sueffanamque, quæ proximæ fortè erant, tueri prætorium jubet : manipulos legionum principali via inducit. Vixdum fatis aptatis armis, in ordines eunt : & clamore magis quàm oculis hostem noscunt ; nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primò incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde quum consul vociferaretur, expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogans : clamore sublato, connixi primò resistunt : deinde inferunt pedem, urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt : expellunt extra portam vallumque : inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti,

contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigillumque, & eorum qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit : & non modò proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quàm res erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe : prius tamen, quàm exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. Ipse ædem Victoriæ, quàm ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt ; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milonium oppugnare adortus, vi primò atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injectis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta diei ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremò potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti : capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones : unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per averfam portam silentio excesserunt. Igitur simul advenit consul, primò ita compositus instructusque mœnibus successit, tanquam idem, quod ad Milonium fuerat, certaminis foret : deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret : duas
turmas

turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patientes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequant deinde sensim portis: urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt excessum urbe: solitudine haud dubia perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem; & modicum spatium progressos tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eò se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longè latèque silentium ac solitudinem vidisse: extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit, ceteros interim castra communire iussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictæque quæ migratu difficilia essent. Ea direpta: & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos: credere eandem in alias urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Proelium varium & anceps fuit. tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis quàm in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnorum ac cædis

cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis (ceterum non plus animorum) ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes erat: qua ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia faciuros, sed militum jacere animos: tota nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum parvoris fuisse, ut relictura signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibi met ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma cepere increpabat, *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnatuuros, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hosterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse; majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviori intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse quin castra circumvallaturi sint. Tunc enimvero consul, *indignum facinus esse, vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse*

cesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod se dignum quisque ducerent: consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quàm circumvallari castra Romana videat. Dicta consulis, legati, tribunisque, & omnes turmae equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt versus hostem, nec spe nec animo certiozem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur: exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum.

XXXVI. In medio farcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati, & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam averrit aciem Romanam.

Jamque

Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ut quicumque ad vallum pergeret, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro hoste haberetur; hæc ipsa minitans, obstitit profusè tendentibus suis in castra, *Quò pergis, inquit, miles? & hic arma & viros invenies: nec vivo consule tuo nisi victor castra intrabis. proinde elige, cum cive, an hoste pugnare malis.* Hæc dicente consule equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solùm consulem, sed fors etiam adjuvit, quòd non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem à castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effusè venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cælum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum. adeò facilè inclinata res, repulsique à castris hostes; mox etiam redacta ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hædere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum verò eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac trecentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem lata victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem,

cladem, amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, quum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter, Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volfiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia ex Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parata est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volfinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; & vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa præsens quingentum millium æris in singulas civitates imposita. Ob hæc res gestas consul quum triumphum ab senatu, moris magis causa, quam spe impetrandi petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus

natus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos; ad solatium æquatæ repulsæ, sibi quoque negare triumphum: *Non ita, inquit, Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gessis, Samnio, atque Etruria subactis, victoria & pace parta triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. Pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eò consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphâsse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret, mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futuram:* posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fufum fugatumque, faucium ipsum cum paucis Luceriam compulsus: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphâsse. Fabius ambos consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos: inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat. sed fanum tantum, id est locus templo effatus, jam sacratus fuerat. Ceterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata republica, in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque, quantum de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat. & fortè eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: & opes Deorum etiam adhibuerant, ritu quodam sacramenti vetusto velut initialis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, & linteis contextus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pacio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contexto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus milles, magis ut victima, quàm ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in execrationem capitis familiæque & stirpis composito, nisi iisset in prælium

proelium, quò imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primò quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata, ab integumento consepti quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam confedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris anni consul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus quàm collega cepit hominum, plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque gnaviter pugnatum: lassessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis quàm inferendo pugnam, dies absu-
mebatur. quod quum inciperetur, remittereturque,

omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant : & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus : intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quàm ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit : *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste : opus esse & illum, quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit : nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit : multa de universo genere belli, multa de præsentī hostium apparatu, vana magis specie quàm efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere : & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum : & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occisione occisam ; spoliaque ea honestiora victori hosti, quàm ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces ; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta : tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quàm qui, nefando sacro mista hominum pœdumque cæde respersus, ancipiti Deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ietorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites differuisset; simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis à collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique æquè intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant, pervenit. nam quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus, auspicium egregium esse, & Deis auctoribus rem gesturos pronunciat, signumque pugnae, proponit. Exeunti jam fortè in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ, ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocus proferri jubet: subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem; equitibus legatos alios, C. Cædicium & C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inter ipsam dimicationem quanto maximè posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis. qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incomperatum deferret ad consulem, detulit. cui ille: *Tu*

quidem mæste virtute diligentiaque esto; ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semet ipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspiciū est. Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque; ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emissio temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit. quo lætus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis præsentēs interfuisse Deos, signa canere, & clamorem tolli iussit.

XLI. Prælium commissum atrox, ceterum longè disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit; Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quàm inferre pugnam, cogit. nec sustinuisent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando nefandoque sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis quàm hostem timentes. Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cedere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso

verso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quàm pro numero excitabant: infidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fessilitque non Samnites modò, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse, anniterentur vincere prius, quàm gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit: perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & percussos sternunt. Tum jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes; pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsus est. nobilitas equitesque Bovianum per-fugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad urbem Scipioni majore resistitur vi: non quia plus animi victis esset, sed melius muri quàm vallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore

prius, quàm colligerentur animi, transacta res esset, lentiore fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupare: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primò ignorare consul, & intentus, recipiendo exercitui esse. jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longiùs ab dextra castra capta videt, ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu esse. & tum fortè certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset; acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievire. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari à prælio potuit: & in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit, & auspicia in bonum verterunt.

XLIII.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si fortè ita res posceret, conferret: modò ne ad Cominium eæ copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res: & qui ægre successerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt. cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum quum abessent à Cominio, revocati ab suis, neutri proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit. deinde

è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma latè fusa certioris cladis indicio progredi longiùs prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti, quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur: ceterum nec pedes fugientes persequi potuit; & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi, ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Lætitiâ utriusque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde testis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deslagrâre. & consules, cum gratulatione mutua legionum suarum, castra conjungere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit, donavitque: & Papirius, apud quem multiplex in acie circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque, hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium, propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones, militesque,
quia

quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendū ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certè alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eò pertinaciùs & infestius agere cetera & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. *Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnamdam legiones ducunt.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ: & quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solū, sed peropportuna etiam ea victoria fuit: quia per idem fortè tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset: quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis averfa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum; à M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur uri & vastari agros à finitimis Etruscis, quòd desciscere à populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ senatui futuram, ne socios fidei

pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore. Segniùs tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum, jussu populi, bellum Faliscis indictum est: jussique consules fortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transfiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis signis collatis anticipi proelio, & cum majore sua, quàm hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum: ita, ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundùm vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hostium resistit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obfidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant; nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transferre, ac transvesti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque ac murales, conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. æris gravis transvecta vices centies millies & quingenta triginta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat P. M. cccxxx. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quòd tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si sprete gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed focis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos ut abire

inde

inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. & Faliscis, pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minùs clarum de Samnitibus, quàm collegæ triumphus fuerat; ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem Deæ ab rege Servio Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium, legatum ejus: qui dicta die à M. Cancio tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quàm peragi, accusatio ejus poterat.

XLVII. Exaëto jam anno novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capita millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicefimi sexti à primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primùm ob res bello bene gestas ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primùm, translato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis filice ad Bovil-

las perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem atque agros, suffecit. portentoque jam simili clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur. Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, præterquam quòd unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

*Ante Cbr.
292.
U.C. 460.*

T. LIVII

Librorum qui desiderantur a x. ad xxi.

EPITOMÆ,

Quarum singulis ordine subjiuntur horum Librorum è J. FREINSHEMIO Supplementa :

Hæc, ne Historiarum series intermitteretur, in hoc loco placuit inferere.

LIB. XI. LIVIANI

EPITOME.

I, II. Uum Fabius Gurges consul malè adversum Samnites pugnâset, IV, &c. Et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc sibi ignominiam, eò maximè senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est; idque præstitit. IX. Ejus consiliis & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, XVIII. triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. XII. Quum civitas pestilentia laboraret, missis legatis ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent; XIII. anguem, qui

qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere. XIV. Eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est. XIX. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. XX. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quartò renovatum est. XXI, XXII. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductæ sunt. Castrum, Sena, Adra. XXIII. Triumviri capitales tunc primùm creati sunt. Censu acto lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia. XXVI. Plebs propter æs alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: XXVII. Unde à Q. Hortensio dictatore deducta est,isque in ipso magistratu decessit. XXIX. Res præterea contra Volfinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

J. FREINSHEMI Supplementum.

- I. RACTÆ jam multis præliis Samnitium opes erant: neque dubium habebatur, quin bello finis imponi posset, si perculso & debilitato hosti quàm minimum ad confirmandos animos spatii relinqueretur. Igitur Q. Fabius consul ardens juventâ, & confecti belli gloriam sibi comparare certus, delectu haud segniter acto, protinus in Campaniam cum exercitu profectus est. Samnites enim, dura gens, & ad desperationem potiùs quàm timorem tot cladibus acta, quòd superioris

rioris anni consules ad triumphum suum legiones deduxerant, occasione temporum usi, non poenitendas copias ex reliquiis priorum pugnarum & novis delectibus coegerant: &, quoniam pestilentia Romanos urgeri sciebant, praeterea consules, nec experientia bellorum, nec auctoritate magnopere metuendos, eum in annum factos esse audiverant; in spem erecti, Campanos semper spretos, tum autem, ut auctores periculorum malorumque suorum, inviores, populationibus & vastatione agrorum lacecebant.

II. Erat in duce Romano par dignitati Fabiae domus animus: sed contemptus toties a suis victae gentis, & rei gerendae cupiditas, consilium eripuerant. rap-
tim ad hostes exercitu ducto, quum praemissos ab imperatore Samnitium speculatores vidisset, qui conspecto Romanorum agmine se recipiebant ad suos, universam hostium multitudinem fugere arbitratus, non locorum, non hominum explorato habitu, tanquam omnis victoriae spes in celeritate posita esset, quantam maximam festinatione poterat, signa inferri iussit. Apud Samnites a suis praemonitos omnia circumspectius acta sunt: praecipui opportuna loca, strui acies, alloquiis ducum accendi militis animi potuerunt. Igitur eventus praelii, qualis esse debuit, fuit. Fessos ex itinere & cursu, turbatis ordinibus, tanquam ad praedam magis quam pugnam venientes, instructus paratusque miles haud magno negotio pepulit: Fabius, desideratis suorum millibus tribus, majore etiam numero fauciorum, quominus omnem exercitum amitteret, superventu noctis defensus est.

III. Tum loco paulo aequiore capto, quantum in illa trepidatione fieri potuit, castra communita sunt. in quibus haud multo melior quam in ipsa acie aut facies rerum, aut fiducia animorum fuit. non
requies.

requies fessis, non cibus esurientibus, non fomenta faucibus suppetebant: tantum cum armis egressi, prioribus in castris impedimenta omnia reliquerant. Igitur inter gemitus morientium & querelas superstitum tota nox exacta est, omnibus imminentem diem cum horrore ac desperatione, ut supremam, opperientibus. *Neque enim laboribus fessos, exhaustos vigiliis, vulnere debiles, percussos infelici praelio, numero etiam multum imminuto, resistere posse hostibus, quos incolumis adhuc integris animis corporibusque, & optimâ spe incensus exercitus sustinere nequivisset.* Rebus conclamatis, uti solet, remedium ab hostis errore fuit. Ille venientis alterius consulis famâ perterritus, ne, si oppugnare castra Fabiana adortus esset, recentium copiarum adventu à tergo circumveniretur, rerum supra spem felicitum successu contentus, motis castris iter aliò convertit. Digressis hostibus, Romani quoque ad tutiora loca se receperunt.

IV. Postquam ista Romam allata sunt, magis ignominiam quam accepto detrimento mota civitas molestissime tulit, temeritate consulis effectum, ut bellum, quo diuturnius nullum fuerat, quum jam in exitu esset, novâ spe repletis Samnitium animis, formidabilius iterum, quam à longo tempore fuisset, renasceretur. Neque tribuni modo plebis, quorum hæ propriæ artes erant, frequentibus ad populum concionibus invidiam & odio cuncta repleverant: verum etiam apud Patres agitatâ re atroces sententiæ dicebantur: factumque sanatusconsultum est, quo *certum ante diem Fabius consul ad dicendam Romæ causam adesse* jubebatur. Venientem magna vis accusatorum adorta est: neque defendi factum quibat, &, quod unum maximè prodesse debebat reo, Fabii senis gratia, in contrarium verterat. Minus enim ignoscendum ei putabant, qui à præstantissimo viro genitus, & inter
pater.

paternos triumphos educatus, non modò Romanum nomen, sed suæ quoque familiæ laudes, & partas à majoribus victorias, per tantam imprudentiam acceptâ clade foedavisset.

V. Exulcerati animi, & defensionem paranti reo vix æquas aures præbituri, Fabii patris insigni pietate primùm, mox etiam oratione leniti sunt. Is enim veritus, ne propter rem malè gestam filius ab exercitu removeretur, ab ipsa quidem culpa purganda penitus abstinuit: sed sua & majorum merita modestè commemorans, tam acerbam sibi jam seni, tam ignominiosam genti Fabiæ notam deprecabatur. Neque tamen se postulare, ut ceteris tot Fabiis, qui ab ipsis prope urbis primordiis Romanam rem virtute consilioque auxissent; ut trecentis etiam illis, qui rempublicam suâ & tantum non universi nominis Fabii internecone texissent, error unius condonetur; si immedicabilis ille sit, majusque commodum ex pœna filii sui quàm incolumitate proventurum esse videatur: se enim caritatem patriæ affectibus aliis omnibus anteferre satis didicisse. Verum enimvero, quidquid in hoc adolescente metuendum fuit, transactum est: bona autem, quæ mens illius indolesque, ac sub me non ineptissimo magistro, uti vobis visus sum, instituta & exercita virtus pollicentur, adhuc expectari possunt, nisi spem istam, non quidem iniquâ, sed tamen intempestivâ se veritate præcidimus. Multis initio rerum gerendarum impegisse, ad prudentiam & cautionem profuit: qui erroris admoniti, mediocria sæpe damna ingenti utilitate redemerunt.

VI. Et nescio an non ad fortunæ potius invidiam, quàm hominis cujusquam peccatum referri verius sit, quod & reipublicæ nostræ, & Fabiæ gentis diuturna felicitas mediocri detrimento castigata est: quanquam benevolentia magis hæc deorum, quàm invidia vocanda sit, cujus beneficium adversus exitiabilem superbiam, quæ res nimium secundas

secundas sequi solet, non tam damnosâ civitati clade, quàm ad documentum efficaci, conditionis humanæ admonemur. Quidquid id est, Quirites, miki certè sinistri aliquid præsagiebat animus, quum die comitiorum sollicitè vobiscum agerem, ne filium meum consulem faceretis. Quum enim patrem meum, avum, proavum, alios majores meos sæpissimè, adhæc meipsum quinquies hoc magistratu functum esse cogitarem, incipiebam vereri, ut eadem in gente summos honores continuari, vel dii, vel homines, animo satis æquo paterentur. Atque utinam vel isto tempore preces meæ valuissent; vel vobis beneficium vestrum tueri placeret! ne quod honoris causâ, me recusante, tribuistis filio meo, inauditæ hætenus ignominie occasio utrique fieret; vosque temeritatis argueremini, quos, si priorem de Q. Fabio sententiam alio judicio rescinditis, aut dedisse imperium sine causa, aut abrogasse, posterì credent.

VII. At si mitiora decreveritis, & vestra vobis auctoritas, & Fabiæ gentis existimatio salva erit, errorque juvenilis, uti cum aliquo reipublicæ damno commissus est, ita majore cum ejus emolumento emendabitur. Sed quis spondere hoc aufit? Ego, Quirites; ego pro filio meo sponso rem me reipublicæ dabo: & quod senatui populoque Romano, deinde nostræ domui felix faustumque sit, consuli legatus ibo, particeps futurus omnis fortunæ, quam aut invenire dabitur, aut facere. Viget adhuc animus; neque, ut in hac ætate, virium corporis pænitet: possum perferre militiæ labores, possum in acie stare, & si nihil aliud, memoriâ veterum pugnarum terrere hostes, alacritatem augere nostrorum; & quod caput est, possum adolescentiam consulis, quæ sola rerum secius gestarum causa est, regere consilio, & ætatis præservidæ impetus senili cautione temperare. Nisi filii ingenium tenerem, eumque rectè momenti morem esse gesturum considerem, nollem in sine prope vitæ sine dedecore actæ, post tot consulatus ex
sen-

Sententia mea vestraque gestos, post ingentes victorias & illustres triumphos, tot annorum laboribus periculisque partam belli domique gloriam, unius juvenis inconsultæ temeritati corrumpendam permittere.

VIII. Huic orationi nec ad movendos præsentium animos pondus, nec ad sponsonem melioris eventus fides defuit. Summo omnium consensu legatione decretâ, rebus omnibus intentissimâ curâ provisus, non minore favore speque profectus consul est, quàm paulo antè conviciis & indignatione redierat. In itinere deinde & castris, nihil non ex disciplina veterisque imperatoris artibus curatum est: & focii, quos Q. Fabius pater multis beneficiis & virtutis admiratione devinxerat, ad omnia quæ imperabantur, præstò fuere. Milites etiam ipsi delendæ ignominia cupidi, confisque consiliis ejus ducis, sub quo eandem illam gentem à se patribusque suis sæpe fusam fugatamque meminerant, copiam cum hoste configendi dari votis omnibus desiderabant. Neque minores à recenti victoria Samnitibus animi erant. ita quum hi partum decus retinere, illi recuperare amissum niterentur, summis utrimque viribus concursus est.

IX. Et jam deteriore loco res Romana esse cœperat, consulemque ipsum dux hostium C. Pontius Herennius cum delecta manu circumveniebat: quum animadverso filii periculo Maximus in confertum Samnitium agmen admissò equo se intulit. Sequutus est equitum globus, supra solitam alacritatem pudore accensus, si tot florentissimi juvenes animis & robore à sene vincerentur. Hic impetus toties prælii fortunam traxit. sustinere primùm Romanæ legiones hostem, equitatus audaciâ animatæ, mox impulerunt: frustra obnitente Herennio, qui omnibus boni & ducis & militis muneribus eo die functus, dum redintegrare ordines, retinere fugientes, obistere ingruentibus

bus tendit, neque inhibere fugam suorum potuit, & opportunitatem evadendi ipse amisit. Capta cum duce millia Samnitium quatuor: ad millia viginti prælum & fuga hauserunt. Etiam castra hostium in potestatem redacta sunt, cum ingenti præda, quam statim agri hostium latè vastati, passimque expugnata aut dedita oppida luculenter auxerunt. Tanta rerum commutatio accessione unius hominis facta est, ut paulo antè victor exercitus à victo caderetur: & eum imperatorem à quo fusus fugatusque consul fuerat, ipse nunc captivum abduceret, ingens populo Romano spectaculum, & ornamentum triumphi sui: quem anno sequente ad urbem reversus summâ omnium voluntate impetravit.

X. Dum hæc à Fabiis in Samnio administrantur, etiam alter consul, D. Brutus, cui Falisci provincia evenerat, prosperis rebus usus est. Quippe adjutus à Sp. Carvilio legato, (nam & Bruto legatum adjungi placuerat) viro bellorum & hostis gnaro, adversus quem superiore anno consul rem feliciter gesserat, & ceteræ Etruriæ partem non exiguam perpopulatus est, & Faliscos occurrere ausos prælio vicit. His rebus in urbem nunciatis, quum tempus comitiorum venisset, consulesque à rebus gerendis avocari parum è republica videretur, interregnum est initum. Interrex L. Postumius Megellus, comitiis quæ ipse habebat, consul declaratus est: nullo ad eam *Ante Cbr.*
diem exemplo, præterquam Appii Claudii, ^{291.} U. C. 461.
quod bonus nemo probaverat.

XI. Sed Postumius non minore arrogantia magistratum gessit, quam acceperat. Jam primum nobilitate generis, & tertio tum consulatu ineptè ferox, collegam ejus anni C. Junium Brutum, plebeium hominem, ut se longè inferiorem, olim habebat depectui. Ut verò de provinciis agi cœptum est, neque

que comparare cum Bruto, neque fortiri voluit, *administrationem Samnitici belli extra ordinem poscens, tanquam sibi debitam, quòd duobus prioribus consulatibus res sese magnas adversus eundem illum hostem gessisse diceret.* Multis in senatu contentionibus jactato negotio, quum C. Junius se hominem novum adversus gratiam & potentiam collegæ jus suum obtinere non posse videret, ad extremum, *ne discordia consulum bono publico fraudi esset, spontè se cedere testatus est.*

XII. Premebat adhuc urbem agrosque pertinax contagionis malum: quod tertium jam annum expertis omnia, neque divinâ ope ullâ, neque humanâ pelli potuerat. Igitur sive Sibyllinis ex libris, sive Delphici oraculi admonitu (nam hoc quoque traditur) decem legati missi sunt, qui Æsculapium ab Epidauro, qua in urbe natus esse credebatur, Romam arcefferent. Quanquam enim perplexum satis responsum erat, neque providere eventum rei Patres poterant, obsequendum tamen diis statuerunt; ipsos viam explicaturos esse rati, quâ possent eorum fata procedere. Res inde mira dictu sequitur, sed multis fidisque auctoribus, ipsâque structurâ ædis, quæ tum in Tiberis insula facta dedicataque est, compertæ veritatis. Quum apud Epidaurios mandata legati Romani edidissent, excepti quidem benignè, sed quia parum liquebat quid concedi posset, ut ipsi deportarent, quidquid ex usu videretur, in templum Æsculapii deducti sunt.

XIII. Apud Græcos ferme locis apricis excelsisque numinis istius constitutæ sedes sunt. Epidaurii quoque quinque millibus passuum ab urbe distans templum habebant, celeberrimâ his temporibus famâ, donisque hominum, qui valetudinem credebant ibi recepisse, prædives. Huc adducti, dum ingentis

gentis molis simulacrum, Thrasymedis Parii nobili ingenio fabrefactum, admirantur, ingens repente serpens ex ipsis adytis prolapsus animos omnium horrere summo & religione perfudit. Sacerdotes enim venerabundi, *ipsum in hoc angue numen esse, & nonnunquam hac formâ conspici, salutare semper ostento*, clamitabant. Biduo conspectus in templo serpens, deinde iterum reconditus est: tertio die per medios spectantium venerantiumque cœtus rectâ perrexit ad portum ubi Romana triremis stabat; quam ingressus, in tabernaculo Q. Ogulnii, qui princeps legationis erat, multiplici spirarum orbe se composuit. Ferebatur antiquitus fabula *eundem illum Æsculapium formâ serpentis indutum, aliquando Epidaurò Sicyonem mularum jugis deportatum fuisse, Nicagorâ quadam, Echetimi uxore, deducente.*

XIV. Læti ergo prodigio Romani, tanquam præsentem deum veherent, vela dedere, paucisque diebus interjectum mare permenſi, prosperrimo cursu Antium tenuerunt. Ibi quum inhorrescens mare navigationem impediret, prorepens ex navigio serpens, qui totum per iter quietus ibi se tenuerat, in vestibulum fani, quod eâ urbe celeberrimum erat, allabitur, eoque loco tres continuos dies exigit, magno cum metu legatorum ne avelli inde non posset, quòd toto eo tempore ad consuetos cibos non reverterat: donec navigio redditum magna cum alacritate Romam detulerunt. Ad spectaculum incredibilis rei totâ effusâ civitate, passim in ripa fluminis quo subvehebatur positæ aræ sunt, accensique odores, & victimæ cæsæ. Jam ad eum locum perventum erat, ubi divisus modico intervallo Tiberis insulam efficit; quum relictâ nave serpens eam insulam, quæ post Æsculapii vocata est, natatu petens, cerni ulterius ab hominibus

bus defuit. Patres delectum à deo locum interpretati, decreverunt, *ut eadem in sede templum Æsculapio strueretur.* Morbi, sive illâ ope, sive quòd alioquin defuturi fuerant, cessavere. Templum mox insignibus donariis, & hominum, qui remediis salutaribus ab eo numine se adjutos ferebant, prædicatione nobilitatum est.

XV. L. Postumius consul superbiam in urbe adversus collegam suum exercitam, etiam in provinciam detulit. Quum enim Q. Fabius Gurges, qui priore anno consul fuerat, ex senatusconsulto proconsule res in Samnio gereret, scripsit ad hunc Postumius arroganter, excedere jubens provinciâ suâ: *se administrando ei bello sufficere.* Obtendente jussa Patrum Fabio, *neque integrum sibi deferere negotium quod senatus imposuisset;* quum Romam nunciata res esset, metus incessit, ne per discordiam imperatorum respublica detrimentum caperet. Quare mitti ad consulem legatos placuit, qui verbis senatûs peterent, ut Fabium ad exercitum & in Samnio esse pateretur. Quum aliâ absurdum & præfractum fuisse responsum ferunt, tum etiam vocem adjectam singularis perviciacîæ: *Non se senatui, quamdiu consul esset, sed senatum sibi dicto audientem esse oportere.* Neve loquutus esse ferocius, quàm fecisse videretur, protinus dimissis legatis Cominium (eam tum urbem Fabius obsidebat) cum exercitu progreditur, si aliâ ratione amoliri æmulum non posset, bello certaturus.

XVI. Fœdum spectaculum præbuisent hostibus Romana arma, si pari stoliditate quàm petebatur, resistere Fabius voluisset. Sed ille naturâ & consiliis paternis moderatior, *non furori consulis, sed utilitati reipublicæ cedere præfatus,* provinciâ excessit. Cominium post paucos dies à Postumio expugnatum

tum est. Inde Venusiam ductus exercitus. hac quoque captâ circumlatum ad alia oppida bellum: quorum complura, partim vi, alia deditione in potestatem venerunt. Hostium in ea expeditione decem millia cæsa sunt: sex millia ducenti traditis armis fidei victoris se permiserunt.

XVII. Non erant spernendæ res quas bello gesserat consul, sed gratiam earum superbiâ contumaciâque corruperat. Itaque quum ad Patres missâ epistolâ de rebus suis perscripisset, Venusinamque urbem & agrum deducendæ coloniæ accommodatissimum esse monuisset; accepta quidem res est, sed præterito auctore victoriæ consiliique ab aliis deducta sunt colonorum millia viginti: (sic enim apud scriptores minimè contemnendos reperio) ingens numerus, & prope excedens fidem, nisi quòd videri potest inter gentes indomitas, communi adversus Apulos Lucanosque præsidio, collocari validam manum placuisse.

XVIII. Ceterùm importunitas L. Postumii, quem-admodum ipsi supra veteres offensas ingentem conflavit invidiam, ita Q. Fabio ad favorem omnium valde profuit: eique, postquam ad urbem venit, deque rebus à se gestis disseruit, triumphus haud ægre decretus est. Triumphavit proconsule de Samnitibus qui *Pentri* cognominantur, Kalendis Sextilibus. Currum equo sequutus est senex Fabius: quem non adiutorem magis victoriæ, quàm auctorem, spectantium deducentiumque voces celebrabant. Ipse summam rei bene gestæ gloriam ad consulem populi Romani trahens, sicuti nomine legati, sic etiam modestiâ utebatur; haud minori cum voluptate honores filii intuitus, quàm eum adhuc parvulum in curru suo circumtulera, quum ipse triumpharet. Ceterùm prædæ partem militibus

consul dedit: reliqua in ærarium relata. C. Pontius Samnis in triumpho ductus, mox securi percussus est: vir acer & memorabilis, qui vim Romanam iis temporibus diu sustinuit, cladesque non contemnendas, sed ignominiam multo maximam ad Caudinas Furculas intulit: quem aiunt dicere solitum, *Si in ea tempora natus esset, quibus munera accipere Romani didicissent, se illos diutius imperare non fuisse passurum.* Ita tum fortuna civitatis non armorum magis industriâ, quàm innocentia morum stetit.

XIX. L. Postumius interea non minùs honoribus qui æmulo concessi, quàm qui sibi negati fuerant, fremens, per impotentiam animi, cum auctoritate Patrum contumaciâ certando, neque mederi acceptis vulneribus potuit, & ultro irritavit iras, quas modestiâ sermonum factorumque mitigare debuisset. Quippe non querelis adversùs inimicos, non conviciis in ipsos ordines abstinens, quo Patribus ægre faceret, prædam omnem militibus distribuit, exercitumque, priusquam successor mitti posset, dimisit. Triumphum etiam contra voluntatem senatùs actum, quanquam ad secundum ejus consulatum relatus sit, ad hæc potiùs tempora pertinere crediderim: idque scriptores diligentia fideique non postremæ in historiis suis prodiderunt. Ob hæc facta recentioribus odiis petitus est: eumque simul atque magistratu abiit duo tribuni plebis corripuerunt, die ad populum dictâ. Præter ea quæ memoravimus, crimini dabatur, quòd priusquam paludatus ex urbe exiret, ex legionibus suis delectos milites, ad duo hominum millia, in agrum suum ad saltum repostinandum miserat: eosque in opere isto per multos dies detinuerat, immemor, non mancipia sibi, sed milites; neque ut suum agrum excoleret, sed ut publicum extenderet,

tenderet, datos. His criminibus accusatus atrociter, frustra tentatâ defensione, suffragiis omnium tribuum damnatus, eique lis ducentis millibus nummum æstimata est.

XX. Jam P. Cornelius Rufinus, M'. *Ante Chr.*
 Curius Dentatus novi consules magistratum ^{290.}
U. C. 462. inierant. Hi cum suis quisque legionibus, Samnium populationibus agrorum & ruinis urbium fœdè vastavere: Samnitesque multis locis congregi ausos ingentibus cladibus ad pacem fœdusque petendum compulerunt. Quum enim tot præliis juventutem pleramque, capto autem C. Pontio, consilium etiam & ducem amisissent; missis ad consules, & horum assensu Romam legatis, ut fœdus cum ipsis quartò renovaretur, impetrarunt: credo, Romanis etiam vincendo fessis, cupientibusque bellum difficile, ipsisque sæpe calamitosum, tandem aliquando certæ pacis tranquillitate componere. Illata primùm Samnitibus arma M. Valerio tertium, A. Cornelio Cossò consulibus reperio: quæ ad quartos & quinquagesimos inde consules vario Marte exercita, aut fœderibus parum diuturnis suspensa, populum utrumque occupatum sollicitumque habuerunt.

XXI. An ex hoc bello triumphaverit Cornelius, in obscuro est: de Manio non ambigitur; cujus fortuna eo fuit illustrior, quòd aliis subinde victis hostibus, bis eodem in magistratu triumphavit. Quippe Sabini, valida gens, & longâ tum pace opulenta, sive precibus Samnitium & propinquitatis misericordiâ commoti, sive victis vicinis ad se quoque perventuro incendio volentes obistere, armatâ juventute Romani juris loca quædam invaserunt. Adversus hos egressus cum exercitu Curius, ut diduceret hostes, simul ne Sabinorum agri cla-

316 FREINSHEMII SUPPLEM.

dium bellicarum expertes haberentur, occultis itineribus copiarum partem misit, datis mandatis, *ut quàm latissimè possent, terrorem ubivis vastitatemque facerent.* Ea necessitas, ad sua tuenda diversis abeuntibus agminibus, formidabile Sabini exercitûs robur solvit, facilemque adversùs dispersos victoriam consuli præbuit.

XXII. Hac expeditione usque ad Adriaticum mare perventum est: agrorum hominumque tanta vis in potestatem venit, ut celebrata deinde fuerit Curii vox, qui pro temporum illorum disciplina factis quàm verbis promptior, quum explicare singula nequiret, *Tantum, inquit, agrorum cepi, ut solitudo futura fuerit, nisi tantum etiam hominum cepissem: tantum autem hominum, ut interituri fame fuerint, nisi tantum cepissem & agrorum.* Sabinis pacem orantibus, veteris sub Tatio affinitatis memoriâ, & quia minimè gravibus odiis certatum fuerat, etiam civitas, sed sine suffragio, data est. Consulatus, quem anno sequente M. Valerius Corvinus cum Q. Cædicio Noctua gessit, tenuis admodum ad nos fama pervenit: nisi quòd sub idem tempus colonias deductas esse reperio Castrum, & Adriam, unde mari nomen, & Senam in Gallico agro. Verumtamen nondum eousque pacatis illis regionibus, magis est, ut accedam auctoribus aliis, qui coloniarum istarum originem ad inferiora tempora retulerunt.

XXIII. Sed in urbe coërcendis quæ increbuerant maleficiis novus magistratus institutus est, qui vinculis fontium servandis, &, quum animadverti oporteret, supplicio sumendo auctores atque moderatores præessent: triumviri capitales appellati. Legis à L. Papirio tribuno plebis eo de negotio lata hæc verba invenio: *Quicumque prætor posthac factu,*
crit,

Ante Cbr.

289.

U.C. 463.

erit, qui inter cives jus dicet, tres viros capitales populum rogato: iique tres viri, quicumque facti erunt, sacramenta exigunto judicantoque, eodemque jure sunt ut ei ex legibus plebei que scitis exigere, judicare, esseque oportet. Quo capite multarum quoque exigendarum potestas ipsis data videtur. sacramentum enim iis temporibus vocari solebat, quod pœnæ nomine pendebatur æs, quoniam illud ob sacrorum publicorum multitudinem, & angustias ærarii, sacrificiorum impensis destinari consueverat. Census quoque eo anno acti memoria non alia superest, quàm quòd civium capita ducenta septuaginta tria millia censa dicuntur. Principem senatûs ab his quoque censoribus lectum fuisse Q. Fabium Maximum certa conjectura est, quòd aliunde scimus ex ea gente continuum eum honorem tribus mansisse, ut Maximus acceptum ab Ambusto patre, mox ad Gurgitem filium transmiserit.

XXIV. Interea quum foris res satis lætæ essent, gravibus domi discordiis seditionibusque laboratum est. Plebs ære alieno oppressa novas tabulas flagitabat, rem veterem, & ab ducentis ampliùs annis variè jactatam, ut turbulentus aliquis tribunus ad commovendos multitudinis animos stimulum eum admoverat, aut improbitate sceneratorum populi indignatio exarserat. Sed sub prioribus aliquot consulibus, morborum aut hostium metus remissiores in urbe contentiones fecerat. Q. Marcio

Tremulo, P. Cornelio Arvinâ consulibus, deinde proximo anno, quum M. Claudius Marcellus, C. Nautius Rutilus magistratum gererent, majores aliquanto motus extiterunt. ad quos comprimendos, magis quàm ullius alterius negotii bellive causâ, dictatorem fuisse dictum existimem Appium Clau-

Ante Chr.
288
U.C. 464.

Ante Chr.
287.
U.C. 465.

dium,

dium, qui deinde Cæcus est cognominatus, quem dictatorem fuisse in antiquis monumentis reperio.

XXV. Sanè præter acerbiter iniquissimi scœnoris, etiam nefaria C. Plotii libido, ægris jam hominum animis, ut citiùs atque vehementiùs exardescerent, subjecit faces. Huic T. Veturius, filius ejus Veturii, qui consul ob turpe fœdus Samnitium populo deditus fuerat, quum ob calamitatem domesticam ad æs alienum compulsus solvendo non esset, in nexum se dedit lubens, omniaque servilia ministeria patienter exsequutus est. Plotius adolescentulum formâ liberali, ex magna spe consularis familie ad infimæ fortunæ sordes depressisse non contentus, etiam pudicitiam extorquere instituit, cui jam & rem familiarem omnem, & libertatem ipsam eripuerat. Deinde Veturium aspernantem, & quidvis potius quàm tantum flagitium pati paratum, verberibus crudelissimis lacerat. Ille in publicum se proripiens, & ad consulum tribunal ab occurrente multitudine deductus, de intolerabili crudelitate & libidine creditoris queritur: & apparebant vibices, verberumque recentes notæ. Consules igitur rem non negligendam rati, de ea retulerunt ad senatum: dictisque sententiis Plotius in carcerem duci jussus, omnesque per totam urbem, quotquot æris alieni causâ nexi erant, lege de eo negotio latâ, liberati sunt.

XXVI. Non sum nescius, pro T. Veturio ab aliis Publium quemdam, tribuni, qui inter Caudinæ pacis auctores fuisset, filium memorari. sed & anno ante hæc tempora quadregesimo simillimam ob causam lex de nexis lata fertur. Ceterum nihil vetat, ut plurium scœnatorum ea improbitas fuerit; & priori lege, ut fit, etiam per debitorum patientiam inter angustias rei familiaris nihil recusantium,

fantium, sensim neglectâ, ejusdem exempli recens factum admonuerit, ut in posterum ea de causa plenius atque diligentius caveretur. Sed populo non modò nexu, verùm etiam fœnoris fœvitia liberari cupienti, gratæ licet ultionis legisque impetratio non satisfecit. Verùm, ut in morbis quibusdam acrioribus, remediorum diligentia quum mitigatus videri potest, magis accenditur dolor; non multo post adeo exulcerata res est, ut, quum tribuni plebis, legem de novis tabulis summo nisu perferre contenderent, neque minoribus aut copiis aut animis à creditoribus resisteretur, plebes exemplo majorum urbe relicta, trans amnem in Janiculum montem secederet: obstinato consilio, nisi re impetrata, ad penates suos non redeundi.

XXVII. Quum parum adversus hæc opis in consulibus esset, (M. Valerium Potitum, C. Ælium Pætum fuisse conjiciunt) ad ultimum arduis temporibus remedium deventum est, ut dictator diceretur. dictus est Q. Hortensius. Is adhibitis quæ tempus & causa postulabat fomentis, quum eo maxime distineri pacem civitatis intelligeret, quòd scita sua contemni, legemque Publiliam sperni plebs indignè ferret, quanquam multis reluctantibus, cedendum temporibus esse censuit: novæque lege in Esqueto lata iterum accuratius sanxit, *ut, quod plebs jussisset, omnes Quirites teneret.* His aliisque lenimentis revocatâ ad concordiam & lares suos plebe, dictator sive morbi subita vi, sive curis & laboribus oppressus, quod antea nemini contigerat, in magistratu mortuus est. Inde minor aliquamdiu ordinum in urbe dissensio fuit. sed imperii sensim deformata dignitas, quum plebe ad ambitioforum hominum fraudes parum cautâ, &, vel potestatis

*Ante Chr.
286.*

U.C. 466.

exercendæ causâ, quibuscumque rogationibus accipien-
dis facili, multa sciscerentur, quæ reipublicæ decus,
& ad extremum ipsa fundamenta convellerent: do-
cumentum insigne res regentibus, ne vulgus, si re
familiari commodâ uti possit, majora non cogita-
turum, injuriis opulentiorum ad cupiditatem potesta-
tis, quâ uti non didicit, adigi patiantur.

XXVIII. Legem quoque de suffragiis circum hæc
tempora latam esse crediderim, quâ Patres in comi-
tiorum incertum eventum auctores fieri cogeantur.
Hactenus enim eo jure utebantur, uti magistratum
gerere non posset, cui populi suffragiis datus esset,
nisi Patres auctores fuissent facti. Continebantur
interdum hoc vinculo improvida plebis studia: &
quanquam rarò reprehenderent comitia Patres, ta-
men quia jus ipsis erat, tanquam reprehensuri me-
tuebantur. Tum verò ferente legem tribuno plebis
Mænio, populi quidem aucta potestas; sed eadem
operâ salubris & reipublicæ decora comitiorum se-
veritas debilitata est.

XXIX. Q. Hortensio dictatore mortuo, creatum
aliū, quidam auctores sunt, rei gerendæ causâ, Q.
Fabium Maximum, cujus tertia hæc dictatura fue-
rit. ei L. Volumnius C. F. C. N. Flamma Violens
magister equitum fuisse dicitur. Bellum enim eā
tempestate cum Volturniensibus erat, Etruscâ gente.
id opportunum fuit, ad exhauriendum quidquid in
urbe novis rebus pronum, ac superioris discordiæ
nimium memor esset. Accessit etiam nova bellandi
cum Lucanis causa: qui Thurinos, Italiæ, quâ
magna Græcia est, civitatem, prægraves accolæ,
multis injuriis ad fidem Romanorum confugere com-
pulerunt: bellumque adversus Lucanos C. Ælio
tribuno plebis rogante populus sciverat. Educti igitur
exercitus, & utrobique res gestæ sunt, quarum me-
moria,

moria, cum auctorum qui eas perscripserant anna-
 libus, amissa est. Thurini C. Ælio statuum & co-
 ronam auream dono dederunt. Consulatus
 C. Claudii Caninæ, M. Æmilii Lepidi nullâ
 re memorabili, quæ tradita reperiatur, insig-
 nis sequitur; nisi quòd Etrusca & Lucana
 bella tum etiam gesta videntur. Manii etiam Curii
 de Lucanis reperitur ovatio: quæ & inter quatuor
 ejus triumphos, toties enim triumphasse illum inve-
 nio, numeranda est. Sed quo anno quove in ma-
 gistratu aut imperio, res eas gesserit, ignoratur.

Ante Cbr.
 285.
 U.C. 467.

XXX. Major inde moles & clade non con-
 temnendâ nobilis exorta est, bello cum Senoni-
 bus, Gallicâ gente, contracto. Hi sæpe bellum
 cum populo Romano, sæpe pacem habuerant;
 jamque decimum ferme annum post cladem in
 agro Sentinati acceptam, quum Decio se devo-
 vente magnus eorum numerus cæsus est, quie-
 verant; nisi quòd juventutem suam adversùs Ro-
 manos mercede ab Etruscis conducì paterentur.
 tum verò majore cum manu quàm aliquot ab
 annis suevissent, in Etruriam progressi, Arretium
 obsidebant. Arretini fœdus à Romanis & antea
 petierant: sed eo negato, impetraverant inducias,
 quarum tempus nondum exierat. Ceterum major
 in eo spes erat venturi auxilii, quòd arma Gallica
 nunquam concuti sciebant, quin eam rem magno-
 pere ad se pertinere Romani arbitrarentur. Itaque
 missis in urbem legatis, ut sibi subveniretur adver-
 sùs communem hostem, petebant. Interea
 se circumegit annus, quo C. Servilius
 Tuca, L. Cæcilius Metellus consules
 fuerunt. Pro Cæcilio Cœlium annales
 quidam memorant. Sed Cœliæ gentis inferior
 nobilitas ante annum ab urbe condita sexcentesi-

Ante Cbr.
 284.
 U.C. 468.

mum sexagesimum, consularem imaginem nullam habuisse creditur.

LIB. XII. LIVIANI.

E P I T O M E.

I, II. Uum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. VII, VIII. Quum à Tarentinis classis Romana directæ esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, IX. legati ad eos à senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. X. Ob id bellum iis indictum est. VI. Samnites defecerunt. Adversus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos, aliquot præliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. XXIII. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. XXVII. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, XXIX. occisis Rheginis Rhegium occupavit.

J. FREINSHEMII Supplementum.

I. Cornelio Dolabellâ, Cn. *Ante Chr.*
Domitio Calvino consuli- ^{283.}
bus, quum iterum Gallici *U.C. 469.*
belli terror se commovisset, multosque Tuscorum arma cum Senonibus fociare nunciaretur, Arretinorum periculum sibi minimè negligendum esse Patres censuerunt. Sed

Sed quia neque Dolabella ex Volfiniensis agro, neque ex Lucania Domitius exciri sine rerum gerendarum incommodo poterant; L. Cæcilius Metellus prioris anni consulem, tum præturâ fungentem, ad Arretinos obsidione liberandos quamprimum coactis copiis exire senatus iussit. Ne tamen temere sumptum esse bellum videretur, præmitti legatos placuit, nuntiaturus *Arretium in fide Romanorum esse: justiusque facturos videri Gallos, quando fœdus cum Romano populo habeant, si adversus amicos atque socios juventutem suam conducere non patiantur.* Hæc legatio quum pagos Senonum circumiret, Britomaris quidam regii generis ferox adolescens, cujus pater inter Etruscorum auxilia cæsus à Romanis fuerat, insanâ vindictæ cupiditate flagrans, non homines modò comprehensos, sed & ipsa sacrosancti muneris insignia minutatim disiecit sparsitque.

II. Rei tam atrocis fama quum hinc in urbem, inde in castra Dolabellæ consulis accidisset, irritatis vehementer animis, bellum Senonibus indictum est: statimque missos fecit Etruscos Dolabella, magnificæ itineribus cum exercitu per Sabinum ac Picenum agrum ad fines Senonum contendit. Senones subito hostium incurfu, & absente copiarum suarum robore, cum paucis & inconditis occurrentes faciliè profligantur. Consul nullo dato victis spatio exurit vicos, ædificia omnia diruit, vastat agrum omnem: denique puberibus occisis, imbelli mulierum & puerorum multitudine abductâ, quàm paucissima potest humani cultûs vestigia iis in locis relinquit. Britomaris captus, & vario cruciatuum genere tortus, ad triumphum servatur. Per eosdem dies haudquaquam pari fortuna res apud Arretium gesta. L. Cæcilius prætor ante ipsum oppidum
cum

cum Senonibus Etruscisque adverso Marte confligit. Septem tribuni militum, multique præterea insignes viri cum ipso prætore cæsi sunt: ex legionibus & auxiliis hominum millia plus minus tredecim desiderata.

III. Sed minor apud Gallos hujus victoriæ lætitia, quàm cognito patriæ excidio luctus atque consternatio fuit. Contractis qui ubique per Etruriam militabant popularibus, homines iræ ac doloris pleni, consilii speique inopes, quum sedes, quibus reciperentur, nullas usquam haberent, quasi fato quodam ad exitium eos trahente, Romam pergendi capiunt impetum: *non aliter patriæ suæ vastatoribus rependi vicem posse, quàm si urbem ipsorum simili clade affectam intueri cogerentur. Neque minoribus animis viribusque, causis etiam acrioribus ab Arretio Romam petere, quàm majores sui ab ejusdem Etruriæ oppido Clusio profecti, eandem illam urbem occupassent.* His inter se vocibus instincti, ruunt: naturâ impatientes moræ, & tum, ut incautos hostes opprimerent, etiam consilio properi. Sed per hostilem regionem ducentibus varia impedimenta objecta sunt: spatiumque fuit, quo provideri adversus hunc tumultum posset.

IV. Ita rejecti, dum per ignota & infesta omnia nullâ certâ destinatione vagantur, in Domitium consulem incidunt: protinusque cum eo conferunt manus. Sed adversus rationem atque disciplinam infelix temeritas fuit. Occisis in prælio multis, reliqui desperatione atque rabie accensi, ferrum, quod frustra in hostes strinxerant, suis corporibus admovent. Ita florentissimam modò nationem ob scelus interfectorum legatorum tam velox tamque vehemens ultio comprehendit, ut aliquot mensium intervallo penitus excisa, inter gentes, quarum jura vio-

violaverat, numerari desierit. Nam & parvæ Senonum reliquiæ, quæ ad Boios, vicinam & consanguineam gentem, se receperant, eodem anno à Dolabella consule internecione deletæ sunt. Quum enim atrocitate cladium suarum, & ejusdem calamitatis metu, Boios Etruscosque concivissent, ad lacum, qui Vadiumonis appellatur, pugnam commissâ, magnus Etruscorum numerus cæsus est, Boii perpauci effugerunt, Senonum omne nomen ita periit, ut nemo superesse putaretur ex ea gente, quæ Romam urbem incenderat. Sub id tempus Senam coloniam deductam esse vero propius videtur, quo, Romanis universâ regione potitis, nomen Senonum in ea parte Italiæ funditus interiit.

V. Etrusci tamen Boiique, sequente statim anno, quum ex iis qui puberes interea facti fuerant, exercitum supplevissent, iterum fortunam pugnae tentare sunt ausi. Tum igitur à Q. Æmilio Papo victos fuisse crediderim. Hujus enim & C. Fabricii consulatus primus eum in annum incidit, Papoque provinciam Etruriam obvenisse constat. Sed in plerisque annalibus qui adhuc leguntur, rerum istarum memoria majorum interventu oblitterata est. Quod enim tot continuis bellis atque victoriis maxima virtutis & potentiae incrementa Romanus populus quotidie caperet; adductæ in metum, quæ adhuc per Italiam sui juris erant civitates gentesque, maximum atque periculosissimum conflare bellum: junctis, tanquam ad communes omnium hostes prædonesque opprimendos, consiliis & viribus. Neque differri arma visum est, donec adhuc Boiorum Etruscorumque reliquiæ distindendis Romanorum copiis sufficerent.

Ante Chr.
282.
U. C. 470.

VI. Primi Samnites, fracto rursus fœdere, cum Lucanis Bruttisque palam sociantes consilia, prouperunt.

perunt. Sed hos C. Fabricius consul compluribus præliis vicit : uno maximè memorabili, quum, Thuringam urbem iterum premente Statio Statilio, signis collatis dimicatum est ; fusisque magna cum strage hostibus, ipsa etiam castra expugnata captaque. Memoriam proditum est, quum strenuè castra defenderentur, scalas afferente quodam vasti corporis juvene, Romanos animatos plenam victoriam reportavisse. Cæsa dicuntur in prælio & castris hostium millia viginti : quinque millia cum ipso imperatore signisque militaribus viginti capta sunt. Postero die quum donaret eos consul, quorum insignis opera fuerat, vallaremque coronam ei se daturum dixisset, qui castra hostium primus transcendisset, quæsitus ingenti studio reperiri non potuit ; si miles fuisset, ultro se oblaturus huic tanto honori. Creditum igitur vulgatumque est, Martem ipsum auctorem ejus operis causamque victoriæ fuisse : consulisque edicto supplicatio ei est habita, militesque laureati magna cum lætitia supplicatum ierunt.

VII. Conspirantes adversùs Romanum populos nullis adhuc auxiliis publicè Tarentini juverant : qui præcipui fœderis istius auctores, tamen aliorum laboribus quàm suo discrimine lacesi Romana arma, bellicque eventum prætentari, sapientius arbitrabantur. Sed minimè diu tenuit ista dissimulatio, quin casu quodam insanæ plebis temeritatem provocante, civitatis consilia nudarentur. Jam tum ea Italiæ ora, consuetudine Græcorum, à quibus Tarentus ceterarumque urbium pars pleraque conditæ fuerant, deliciis spectaculorum atque histrionum immodicè gaudebat : præcipuâ Tarentinorum luxuriâ, quos adeo corruptis moribus egisse memorant, ut plures epulas ludosque solennes reciperent, quàm anni dies essent.

Fortè

Fortè in theatro majore juxta portum sito ludos spectabant ; quum L. Valerius (alii Cornelium nominant) duumvir navalis, decemque Romanæ naves portum introituræ se ostendunt : pernicioso utrisque errore, quum ignari rerum omnium Romani tanquam amicum & hospitale littus peterent ; Tarentini conscientia vacordes, classem hostili animo consilioque missam esse interpretarentur.

VIII. Adest Philocharis, quem ob turpitudinem vitæ cives sui *Thaidem* appellabant. Is veterum quorundam fœderum illatâ mentione, fas esse Romanis negat Lacinium promontorium præternavigandi : *etiam iri stolidè ferocibus barbaris, superbiamque malo coerceri* jubet. Acclamat temeraria multitudo, præ continua crapula non bene mentis compos. Hominis fœdissimi de tanta re sententia omnium assensu accipitur. nec mora, decurritur ad arma navesque. Romani nullam ad rem minùs quàm ad pugnam parati, fugæ se committunt. Sed celeriter insequentibus Tarentinis, evadunt naves quinque ; totidem à pluribus circumventæ in portum rediguntur : ex his deprimuntur cum ipso duumviro quatuor ; una capitur : homines ætate & robore militari interficiuntur ; cetera turba in servitutem venditur. Mox ab eadem animi levitate bellum Thurinis inferunt, criminantes *eorum opcrâ Romanum ea in loca venisse, qui Græci quum essent, barbaram gentem, quàm cognatos vicinosque Tarentinos, dubiis rebus defensores habere maluissent.* Urbs in potestatem redacta diripitur : ejiciuntur principes : præsidium Romanum pactâ incolumitate dimittitur.

IX. Romæ re auditâ, erat quidem pro magnitudine injuriæ non levis indignatio : sed bellum novum eâ tempestate sumi non placuit. Legatio, quæ de injuriis quereretur, decreta, mandatumque legatis, *ut captos*

captos restitui, Thurinis res ablatas aut æstimationem justam reddi, exules reduci, rerum istarum auctores populo Romano dedi postularent. More Græcarum urbium in theatro concionem populi cogere Tarentini solebant. Huc ægre admissi legati, turbam ebrietate & otio lascivientem reppererunt. nam tum quoque dies festus agebatur. Ibi quum legationis princeps L. Postumius verba facere orsus esset, ludibriis petulantissimæ multitudinis exceptus, multo etiam acriores odiorum causas retulit Romam, quàm extulerat. Quippe tam contemptim habuerant eum, ut sermoni ejus de cetero quidem attenderet nemo; sed quoties aliquid ut ab homine Romano parum Græcè prolatum esset, tota concio solveretur in risum; barbarum increpantes conviciarentur; cultum legatorum, nam togati aderant; postremò etiam theatro extruderent, jura gentium nequicquam invocantes. Fœdum inde dictu, sed ad licentiæ popularis coërcendam temeritatem utile exemplum traditur. abeuntibus legatis inter confertam Tarentinorum turbam, quæ in ipso theatri exitu constiterat, scurra quidam Philonides (nam hoc quoque moribus suis corrupta civitas debet, ut celebrata sint annalibus scurrarum nomina, Tarentinorum principum ignorentur) sacra legatorum vestimenta, canis impudentis instar, urinâ resperfit. Unius spurci & furiosi hominis ea noxa videri potuisset, nisi protinus agnovisset temulenta civitas, risuque & plausibus factum illud comprobantium totum theatrum insonuisset. Postumius hac voce editâ, *Accipimus omen, ô scurra, quando & ea nobis datis, quæ non petimus*, conversus ad multitudinem, vestemque ignominiâ affectum ostentans, ubi redintegratis cachinnis etiam versus in populum Romanum contumeliosos cani saltarique videt, *Ridete, exclamat, ridete, Tarentini, dum licet: nam postea quidem largè siebitis.*

Iratis

Iratis ad hæc Tarentinis, *Et quo magis, inquit, stomachemini, prædico vestem istam sanguine multo vobis eluendam esse.* Post hæc, nullo alio accepto responso, abnavigarunt.

X. Jam Romæ magistratum occeperant *Ante Cbr. 281. U.C. 471.*
 L. Æmilius Barbula, Q. Marcius Philippus consules. His senatum habentibus, quum & prætextam (nam, uti erat foedata, eam attulerant legati) cernerent, & ipsis exponentibus ceterum injuriæ tam multiplicis ordinem discerent Patres, commotis majorem in modum animis omnium, dubium non erat, quin armis vindicari contumeliam oporteret. Sed quia tot aliis adversus validissimas gentes bellis districtæ vires erant, statimne, an postea, contra Tarentinos mittendus exercitus esset, parum expediebant: multosque per dies ab orta luce ad occasum solis re in senatu disceptatâ, quum alii *nihil tentandum priusquam ceteræ civitates, aut saltem quæ finitimæ Tarento essent pacarentur, alii sine mora decernendum esse bellum pugnarent; postremò numeratis sententiis senatusconsultum factum est, ut de bello Tarentinis inferendo ad populum ferretur.* Id quum populus consensu jussisset, ad Æmilium consulem, qui jam in Samnium ad exercitum profectus fuerat, scriptæ sunt litteræ, *ut ommissis præsentibus castra in Tarentino agro poneret, & nisi de illatis injuriis satisfaceret populus Tarentinus, cum justo pioque bello persequeretur.*

XI. Tarentini non ampliùs cum paucis & inermibus hominibus, sed instructo exercitu negotium sibi futurum esse cernentes, tanquam ex diuturna crapula expergefacti, jam seriò quid faciundum esset consultabant. bellum accipere periculosum; imperata facere servile videbatur: neque vitari utrumque poterat. Variantibus igitur sententiis, exsurgens quidam

quidam, *Quid frustra dies altercando terimus*, inquit, *Tarentini?* Venerunt tempora, quæ facta magis quàm verba postulent: sed ad quæ ex usu publico administranda consiliis rectis opus sit, & ore libero. Neque sanè moveor, quòd antebac communi quodam liberarum civitatum morbo, dictis ad gratiam compositis, etiàm crebrò nocerent, estis oblectati. tum enim, ut sit inter res prosperas, quid potissimùm reipublicæ conduceret, parum animadvertebatis. Jam autem in finibus nostris exercitus Romanus, & ante ipsas portas hostilis terror est: eo magistro profutura jucundis facile discetis antepondere.

XII. Neque sic accipiat, tanquam exprobraturus præterita surrexerim. nam veterem quidem culpam intempestivè objicere, inimici & alienis erroribus petulantè insultantis animi est: probi viri & salutis communis studiosi, peccata civitatis tegere, aut excusare malunt, nisi quoties ad calamitatem publicam amolendam, præteritarum offensarum recordatio grande momentum habet. Nam ab errore quidem omni, homines quum simus, immunes haberi velle, nimium & superbum: sed ad eundem lapidem crebrò impingere, neque saltem eventu temeritatem castigante ad cautionem erudiri, id verò jam vix bene humanum est. Ad unius hominis vocem nares Romanas depressimus: mox Thurios, cognatam gentem, hostilibus odiis vexavimus, quòd ab Romanis defendi, quàm à Lucanis Bruttiisque diripi maluerunt: legatos Romanorum per turpem dictu contumeliam violari tulimus. Bellum igitur, quo carere potuimus, & grave bellum, & periculosum, & improvisum, alienissimo tempore nostro adtractum est. Denique jam in agro Tarentino Romana castra sunt: & nos adhuc incerti omnium, bellum formidabile an pacem indecoram satius sit accipi, deliberamus.

XIII. *Atque utinam nunc demum obliti blanditiarum, obliti privatorum commodorum, dignitatem utilitatemque publicam spectantes in commune consuleremus! Eset unde vel fœdera honestè, vel arma tutò sumerentur. Nunc in duas vos abire partes, & propemodum factiones video, non judiciis, aut ex conditione rerum sumpto consilio; sed suis quisque causis ducitur. Cur enim tam paucos juvenes & pauperes in ea sententia esse video, quæ pacem laudat? aut cur nemini fere divitum & seniorum bellum placet? An alia tam æqualiter divisæ civitatis causa est, quàm quòd hi rebus quietis favore suo agrisque frui volunt; illi, si bellum conflatum sit, in imperiis, aut ex licentia prædæ compendium sperant? Etiam olim hoc morbo laboramus, neque à longo jam tempore respublica nostra hominibus caruit, qui domesticas opes augere studerent, etiam cum periculo & detrimento civitatis.*

XIV. *Quibus omnibus occurrere poteritis relictissimè, (dicendum enim est quod ex præsentibus utilissimum esse censeo) si neque pacem ematis eâ conditionum utilitate, quæ jura liberæ civitatis minuat; neque vestras tantummodo vires belli tam difficilis terroribus opponatis. Sæpe à majoribus copiarum nostrarum imperium externis ducibus commissum est. Archidamum Agesilai filium, postea Cleonymum, mox Agathoclem, Peloponneso aut Siciliâ evocavimus. Memoriam nostram, quum finitimorum armis infestaremur, Alexandrum Epiroensem patres nostri acciverunt. Eo consilio non solum ipsi commodis rebus usi sunt, sed etiam nobis florentes reliquerunt. Est eadem hodie inter nos & Epirotas amicitia: neque illi hodie exercitu ac duce minus valent. Et recens beneficium nostrum Pyrrhus habet, quem Corcyraeos oppugnantem justâ classe juvimus. Ergo non meum hoc, sed qui ante nos rempublicam hanc felicissimè rexerunt, hominum sapientissimorum consilium esse*

esse existimatote: quod vel ideo sequi debetis, quia in priore exemplo quasi totam ejus rationem cum eventu ipso perspicere potestis.

XV. *Sed tamen etiam alioquin argumenta magna sunt & evidentialia. Nemo inter nostros ita excellit, ut ei æquo animo parituri sint ceteri: quæ verò sint æmulationis pericula, quoties acri & potente cum hoste res est, scitis. Et quemcumque faceretis imperatorem vel nimio pacis studio, vel cupiditate gerendi belli, detrimentum vestris rebus afferre posset. Taceo adversum Romanos, gentem armis induratum, non quolibet duce bellum tutò geri. Verùm enimvero, quemadmodum nemo dubitat, virtute & consilio militari ante Pyrrhum nemo est. Sed venire forsitan nolet. Imo verò, quia rerum gerendarum cupidissimus bellum in præsentia nullum aliud habet, non modo veniet ipse lubenter, sed etiam adducet copias validas & præliorum non rudes. Et ne ab ipso libertati nostræ metuamus, iis cum eo conditionibus transigetur, quibus respublica in tuto sit. Hac ratione fiet, ut bona cum spe sumere bellum, & vel impetrare pacem commodam, vel etiam dare gloriosam possimus. quanquam hoc potius eventurum non improbæ spei est, ut prius Romani nobiscum æquis legibus transigant, quàm hoc rerum statu Pyrrhum accipiant in Italiam, qui quondam ex eadem Epiro minoris aliquanto gloriæ potentiæque regem tenuerunt.*

XVI. *Hoc consilium non eo tantùm vicit, quòd publicæ salutis viam haud aspernamdam aperuisse videbatur; sed etiam contrarias in opiniones divisâ concione, quum neutra pars, obsistente alterâ, pertendere posset, quod proximum erat, sententiam, quæ media quodammodo videbatur, universi prætulerunt. Ferunt, vulgato per civitatem rumore, decretum de Pyrrho acciando factum esse, Metro-*

rem

nem quemdam, hominem frugi, sumptâ coronâ marcidâ & faculâ, ebriorum more, cum tibicina theatrum intravisse: populum Tarentinum, solitâ lasciviâ, jussisse, *ut progressi in medium, ille voce, muliercula tibiâ canerent.* tum Metonem, facto silentio, dixisse; *Bene facitis, Tarentini, quòd saltandi canendique copiam præstatis quibus libet.* nam Pyrrho in urbem admissò *vix erit, ut liceat amplius nostro nobis arbitrato vivere.* Moto ad hæc populo, atque orto murmure, veriti qui auctores injuriarum adversùs Romanos fuerant, ne pacificis consiliis valentibus ad supplicium ipsi dederentur, increpito vulgo, *quòd ab homine temerario tam indignè derideri pateretur,* impetu factò, Metonem theatro exegerunt. ita nemine deinceps adversante, decretum ratum fuit.

XVII. At Romanus consul, quum nihil ab Tarentinis pacati responderetur, præterea mitti ad Pyrrhum legatos cum muneribus accepisset, ad belli consilia conversus, agrum populatur, oppida alia pugnando, alia deditione capit, damno ac terrore complet omnia. Mittuntur etiam ad prohibendas injurias ab Tarento copiar. sit conflictus acer: sed superiore Romano, multis suorum amissis, Græci in urbem compelluntur. Æmilius regionem omnem impune vastat uritque. Territis eâ clade Tarentinis, ut multitudo, quanto secundis rebus insolentior, adversis tanto impensius in timorem præceps est, Agidi, qui Romanæ amicitiae retinendæ perpetuus auctor fuerat, imperium per-mittitur. Cupiditatem spemque pacis auxerant ex principibus quidam ab Romano duce dimissi, qui humanitatem ejus, & ceteros etiam Tarentinos superiore prælio, aut per agros passim exceptos, indul-genter atque benignè haberi prædicabant.

XVIII. Sed mutavit animos erexitque Cinæ fiducia, cum auxiliaribus copiis ab Epiro venientis.
Namque

Namque Pyrrhus ingens animi, & Magni modò Alexandri æmulatione vultissimum imperium spe complexus, ipsis quasi fatis invitantibus, ad perficienda quæ destinasset pandi sibi viam credebat. Confirmatum etiam oraculi Delphici voce narrant, ambigui quidem sensus, & utramvis in partem facilis flecti, sed quod interprete cupiditate rex pro certo & secundo acceperit. quippe de belli quod suscepturus esset eventu consulenti redditum responsum fuerunt; *posse cum Romanos vincere.* Sed plus, opinor, animorum dabat Tarentina legatio, quæ ex sua civitate, Lucanisque, Messapiis, & Samnitibus, ceterisque populis, qui eodem fœdere tenerentur, facile viginti millia equitum, trecenta quinquaginta peditum conscribi posse attulerat. His igitur copiis si Romanos in ordinem redegisset, haud magno negotio ceteræ Italiæ dominationem se adepturum sperabat. Inde brevis in Siciliam trajectus ostentabat insulam, Agathoclis excisâ domo, vacuum & discordem: quam etiam hæreditario jure, quò ex Lanassa filia Agathoclis liberos susceperat, suæ domui posse vindicari rebatur. His ex sententia confectis Carthaginem bello erat petiturus.

XIX. Fama est Cineam præstanti sapientiâ virum, quo immodicas regis cupiditates, paratamque felicitatem præsentibus bene utendi turbaturas, ipsius quoque confessione coërcendas esse ostenderet, *quid devictis Romanis agere constituisset*, interrogasse. Atque illo subinde alias ex aliis victorias nascituras esse demonstrante, subjecisse: *Quid igitur confectis istis omnibus acluri sumus? Tum vero pacis & otii bonis affatim fruituros* respondente, excepisse Cineam: *Quid igitur vetat, ô rex, quin statim iis fruamur, quum præstò sint; novis autem bellis suscipiendis corrumpi penitus amittique possint?* Sed Pyrrhus iteratâ legatione Tarentinorum,

& ambitione suâ victus, *patrium esse* respondit *Epirotis*, non pro se tantum, sed etiam pro sociis & amicis bella capessere. Ceterum tegendo interiori consilio suo, cum legatis anxie pepigit, ut lato ipsis auxilio statim rediret domum, neque diutius, quàm necessum esset, ab iis in Italia detineretur.

XX. Inde confestim ad bellum apparandum ingenti studio versus, navium longarum magnum numerum complevit; alias præterea, quibus equi virique transportarentur, adornavit: plerisque legatorum Italicorum, quò sub specie honoris obsidum vicem retineret, in delectu agendo copiisque conducendis usus, ceteros cum tribus armatorum millibus, addito qui præesset Cineâ, Tarentum præmisit. Horum adventu spes pacis abrupta, abrogatum Agidi imperium, & uni eorum qui ex legatione redierant, decreto populi datum est. Neque multo post missus à rege Milo Tarentinam arcem firmavit præsidio, murorumque custodiam & tutelam sibi depoposcit: gratulante imperitâ multitudine, quòd penes peregrinos molestiam & labores esse, sibi otium cum securitate relictum existimabat. annona igitur militibus, pecunia Pyrrho, alacriter decreta.

XXI. Interea L. Æmilius transmarini militis adventu cognito, quò tutioribus locis hybernaret, in Lucaniam transducere instituit. Erat iter per angustos quosdam calles, quos ab altera parte præruptæ inviæque rupes, ab altera mare, claudebant: & intellecto ducis Romani consilio Tarentini naves scorpionibus & ballistis instructas admoverant litori, militemque per arctos & obnoxios tramites incedentem missilibus impetebant. Æmilius viam virtuti negatam astu explicuit, captivis quos in ultimum agmen rejecerat, latera prætexens ordinum, quæ periculo patebant. Horum misericordiâ Tarentini, dum suos
ferire

ferire metuunt, etiam hostibus pepercerunt. Hæc ferme eo anno ad Tarentum gesta. Romæ verò C. Fabricius Luscinus, qui in consulatu suo Samnites Bruttiosque & Lucanos præclarè vicerat, triumphans Capitolium ingressus est. Eundemque honorem non ita multis post diebus Q. Marcius consul obtinuit, ex Etruria, rebus ibi prospere gestis, reversus. Quæ eum causa, bello Etrusco nondum finito, ex provincia revocaverit, tempore alieno, (nam Fabricius A. D. III. Nonas Martias triumphavit) non traditur: ego accitum à senatu conjicio, qui tum exspectatione Pyrrhi sollicitus, præsidia undique conquirebat.

XXII. Nam & eo primùm tempore, quum tantâ undique belli mole coortâ, imperium pluribus exercitibus defendi oporteret, proletarii, quibus antiquitus vacatio militiæ fuerat, sacramento rogari cœpere: arma, quæ parare per inopiam non poterant, publicè data; ut legionibus alibi occupatis, hæc manus per globos in muris foroque disposita, stationibus & excubiis urbem tueretur. Neque tamen his consiliis averti potuisset imminens clades, nisi fortuna urbis imperaturæ periculosissimis temporibus ingentes viros reservasset, ac nescio an maximos omnium, qui unquam in ista civitate fuerint, non ita divitiis & splendore generis, quàm contemptu opum, & à virtute nobiles. Hæc enim ætas Curios, Fabricios, Coruncanios tulit: nullarum imaginum aut facultatum viros, sed amplissimæ gloriæ, quam rectissimi exempli homines, summo rei militaris usu, parique morum innocentia pepererunt: utrobique salutes patriæ, quæ adversus regem ambobus metuendum, non magis opus habebat viris, qui ferrum hostile retundere possent, quàm qui aurum contemnere.

XXIII. Pyrrhum interea vere non expectato perditum duo & viginti millia, tria equitum adducentem, elephantos

elephantos præterea viginti, & funditorum sagittariorumque modicam manum, orta in medio cursu tempestas ita jactavit, ut ab extremo periculo minimùm abesset. Classe disjectâ, pluribusque navigiis afflictis, quum etiam prætoria navis laboraret, in mare se dedit Pyrrhus, & maximo cum labore vix tandem enatavit. Corporis tamen malè habiti ægritudinem animi robur sublevabat, & cura Messapiorum, qui suum in litus ejectum omni studiorum officiorumque comitate coluerunt. Eorundem operâ navibus quibusdam, quæ procellæ vim evaserant, adductis, pauci equites cum duobus elephantis, & minus duobus millibus peditum collecti. Cum hac manu Tarentum processit: obviâ egresso cum militibus suis, regemque deducente Cineâ. Magnis Tarentinorum gratulationibus exceptus, paucos dies quieti dedit. quo spatio quum civitatis mores ita comparatos esse cerneret, ut his obtinentibus, neque fervari à quoquam possent, & ipsos quoque defensores suos pessumdaturi essent, dissimulavit in præsentia. Sed ubi paulatim convenientibus quæ dispersæ fuerant navibus, copias idoneas habuit; gymnasia & porticus, in quibus otiosa juvenus dies totos obambulando nugandoque consumebat, occlusit: epulas compotationesque vetuit: solennia ludorum ex intemperantissimo usu ad justam mediocritatem reduxit.

XXIV. Post hæc delectum juniorum severè egit: monitis, ut solebat, conquistatoribus suis, *grandes eligerent, se eos fortes redditurum*. Hos manipulis suorum permixtos, ne seorsim habiti seditiones agitent, eâdem duritiâ & severitate disciplinæ exercuit; capitis pœnâ infrequentibus propositâ. Qui verò in armis non essent, eos majorem diei partem in foro agere coëgit. Quarum rerum insolentiâ, homines inter pudendas delicias nati educatique mirificè angebantur, *servitutem* appellando, si perire socordiâ & luxuriâ cupientes,

pientes, salvi esse cogerentur. Onerabat invidiam satellitum quorundam regionum intemperies, qui suo arbitrato hospitia deligentes, etiam invitis & reluctantibus dominis occupabant, parique deinde licentiâ inter uxores eorum liberosque versabantur. Ergo fastidio præsentium multi relictâ urbe in agros emigrabant: donec id quoque clausis portis appositi custodes prohibuerunt.

XXV. Tum verò Tarentini se pro socio dominum accepisse ferò intelligentes, quod unum poterant, per indignationem & questus sortem suam miserabantur, aliquanto liberius, ubi per aliquam idoneam causam convenientes, præter solitos animi affectus, etiam vino incaluissent. Neque deerant qui ad Pyrrhum referrent: arcessitique nonnulli quò inter convivium parum honorificè de rege loquuti esse arguerentur. Sed horum quidem periculum cujusdam inter eos simplex & ingeniosa confessio discussit: *Et hæc diximus*, inquit, *& longè graviora dicturi fuimus, nisi vinum defecisset.* Ibi Pyrrhus, ut qui vini quàm hominum eam culpam videri mallet, arridens dimisit eos. Ceterùm diffusus civitatis moribus animisque, ut quemque plurimum apud Tarentinos auctoritate consilioque pollere animadverterat, causis repertis structisve, ad filium Ptolemæum (quem discedens ipse regno præfecerat annorum quindecim adolescentem) ablegabat: alios per occultas insidias de medio tolebat: erant quos affectatâ humanitate complexus, inter familiarissimos haberet, quò populo suspensiores fierent. In his Aristarchus erat, vir inter primates amore civium & eloquentiâ excellens. Hunc quia nihilominus in magna apud multitudinem gratia esse cernebat, per causam certi negotii navigare in Epirum jussit. Aristarchus, quum refragari regis imperio, præsentis exitii, obedire, non quidem æquè velocis,

locis, sed tamen æquè certi videretur, consensâ navi paulùm provectus, flexit cursum ad urbem Romanam, & receptus in fidem de rebus multis magnisque senatum largiter edocuit.

XXVI. Dum hæc Tarenti Pyrrhus administrat, nihilo segniùs ad bellum gerendum apud Romanos delectus agebantur, cogeantur pecuniæ, missò ad socias civitates C. Fabricio, qui auctoritate gratiâque suâ deterreret à studiis rerum novarum: quidam, quorum suspecta levitas erat, etiam præfidiis in opportuna loca impositis, in fide retinebantur. Quicquid enim ubivis injuriæ acceptæ persuasione ægrum, aut cupiditate novandi turbidum erat, id omne, tot adversùs unam gentem conspirantium populorum robur, & bellicosissimi regis expectatio commoverat. quo intentiores Romani, capita seditionum maturè opprimendo, securitati suæ providebant. Eo tempore casus Prænestinorum principum memorabilis fuit: qui nocte jam ingruente quum adducti Romam essent, custodiæ causâ conclusi sunt in ærario publico, tum demum intellectis fallacis oraculi ambagibus, cujus fide popularibus suis, ad defectionem eos impulsuri, sæpe sponponderant, in fatis esse, *uti Romanum ærarium à Prænestinis occuparetur*. Sollicitos Patrum animos (nam & Fabricium à fociis retineri audiverant, ut eo pignore suos ab Romanis incolumes reciperent; & ad Etruscos, ad Umbros, ad Gallos contra populum Romanum incitandos, legatos mitti) nova insuper cura oppressit rei quum factò ipso atrocis, tum formidabilis exempli, ne apud omnes Italos alienissimo tempore Romana fides in suspicionem & odium adduceretur.

XXVII. In extremo Italiæ litore contra Siciliam Rhegium est, Græci nominis, temporibus illis florens & opulenta civitas. Ea quum adventu Pyrrhi

magnum & terribile bellum cerneret confurgere, præterea classibus Carthaginiensium in illo mari vagantibus tereretur; diffusa viribus suis arcessendum à Romanis præsidium existimavit. Missa sunt militum millia quatuor, ex Campaniæ coloniis scripta manus, & inde legio Campana appellata, tribuno militum Decio Jubellio deducente. His ab initio quidem neque fides in defendenda urbe, neque diligentia defuit. Deinde, quia belli propinquus metus nullus erat, paulatim otio & Græcæ consuetudinis imitatione in luxum resoluti, præsentemque copiam cum dura & laboriosa vita, quam eoque egerant, comparantes, opportunitatem urbis, & incolarum felicitatem, sermone cupiditatis & invidiæ pleno, in circulis & hospitiiis suis agitare cœperunt.

XXVIII. Delectabatur eo facto Decius, qui & ipse pari vœcordiâ ductus, sceleratum occupandæ urbis consilium pridem animo conceperat. Favebat occasio præsentis belli, quo sciebat ita distringi Romanos, ut Rheginam rem curaturi non essent: & in adverso litore Mamertinos, exemplum simul felicitis sceleris, & similis perfidiæ haud dubios propugnatores, præterea communis patriæ necessitudine junctos, intuebatur. Nam & hi ex Campania oriundi, quum superioribus annis inter Agathoclis auxilia stipendium fecissent, à Messeniis pro amicis excepti, civibus trucidatis aut ejectis urbem occupaverant, domosque & conjugia miserorum inter se partiti fuerant. Etiam veterum Campanorum subibat memoria, qui Capuam possederunt, simili latrocinio Tuscis ademptam.

XXIX. Quum res satis placeret, ea consultatio supererat, quonam modo facinus impune patraretur, neve, ut in urbe populosa, pauciores à pluribus circumventi

cumventi cæderentur. Constringit epistolas tanquam à Rheginis ad Pyrrhum scriptas, ut præsidium Romanum ei proderetur. Vocantur secretò milites: epistolæ, quasi interceptæ, recitantur: queritur acerbè de perfidia Rheginorum Decius: ex militari multitudine quidam, ad hoc præparati, succlamant, *armis expediendam salutem, & exitium ipsis destinatum, in auctorum capita vertendum esse*: adest etiam ex compacto, qui nunciet *in Rhegino litore classem Pyrrhi conspectam esse, & secreta colloquia habita*. Miles supra priorem animi cupiditatem, etiam perfidiâ hostium & periculi metu accenditur. Consensu omnium in hanc sententiam disceditur, *ut ignari imparatique oppidani opprimantur: cæde virorum factâ, fortunæ publicæ privatæque omnes legioni cedant*. Fit facinus indignum & atrox. Decius quosdam ex principibus ad cœnam vocatos inter sacra hospitalis mensæ obtruncat: alii passim in domibus suis trucidantur: majori parte Rheginorum interfectâ, ceteri patriâ ejiciuntur, ab iisdem illis, quos paulo antè ut cum patria servarentur, amicorum atque fociorum nomine in eam acceperant.

XXX. His patratis, nova fit publicæ rei forma: ædes atque facultates miserorum tanquam hostilis præda inter latrones dividuntur: cæde adhuc recenti, matronæ virginesque maritorum atque parentum suorum intersectoribus nubere coguntur: jura nomenque Rheginæ civitatis crudelis & perfidiosa legio sibi vindicat. Sed bene consuluit mortalium generi Deus, quòd plerumque scelerum insignium exempla, eadem & vindictæ illustres documenta sunt: ne quis magis successu maleficiorum animari ad paria consilia possit, quàm exitu eventumque deterreri. Adeo veræ felicitati cum facinorosis non convenit; neque ulla certior est insania, quàm existimare scelere quemquam fieri

beatiorē. Ut enim quæ post hanc vitam manent supplicia, quæ maxima sapientes esse sciunt, nulla putentur, (solet enim hominum incredibilis stultitia vix iis habere fidem quæ vident, nedum ut inexpertis moveantur) attamen etiam quum prosperrimè procedunt omnia, interno vulnere lacerat animum delictorum conscientia: viventium nomen, mortuorum memoria, apud homines in odio & detestatione est: ac plerumque idipsum quoque, quod scdissimè paratum, laboriosissimè retentum est, non Deo, non hominibus inulta scelera diu patientibus, ingenti cum dolore eripitur.

XXXI. Juvat hîc referre breviter Decii Jubellii ceterorumque furoris ejus participum pœnas, quæ quidem earum temporibus his* connexa sunt: nam extremum exitium, interea variis casibus torti, decimum in annum distulerunt, ut in tempore memorabimus. Igitur prædonibus istis non diu lætæ, aut etiam inter ipsos tranquillæ res fuere. Metum à Romanis & Pyrrho utcumque, præter occasionem temporum, Mamertinâ societate propellebant, & consilio neutros laceffendi. Hoc enim tutissimum visum ex præsentibus, inter initia sua, dum ex violenta & subita origine nova civitas coalescit, abstinere bello: quod neque adversus regem se tutò sumpturos esse videbant; & promptiorem sperabant à Romanis veniam, si contra ipsos arma non tulissent. Prima dissensionis causa, ut inter latrones oportuit, ex iniqua divisione raptarum rerum orta est. Ejectus per seditionem Decius Messanam confugit: qui Rhegii erant milites, scribam ejus M. Cæsum imperatorem legerunt. Eodem honore Decius, quum pecuniam secum grandem attulisset, à Mamertinis auctus est; neque lætâ sibi, neque diuturnâ fortunâ.

XXXII. Nam evenit, ut oculorum gravi ægritudine correptus, medicum insignem acciendum curaret; ultione divinâ jam ad plures acerbioresque pœnas nefarium hominem rapiente. Adductus ergo medicus est Rheginus domo, sed, quia multis ab annis Messanæ habitaverat, origine non Decio tantum, nunquam ulli Rheginorum se commissuro, sed plerisque ejusdem urbis incolis incompertâ. Ille memor patriæ, & injurias ejus ulcisci certus, persuadet homini, se strenuum quidem asserre remedium, sed eventus tuti, celerrimæque efficaciz. Sic admoto medicamento, quod cantharidum succo temperaverat, vetitoque tolli, priusquam ipse reversus ad ægrum esset, sine mora conscenso navigio, ex urbe Messana profugit. Decius incredibili dolore satis diu tolerato, postquam medicus non redit, amoveri collyrium jubet: eo diluto, luminibus orbatum se reperit. Ita infamis, exul, contemptus, cæcus, animo & corpore ægro, tanquam vinculis constrictus, ad pœnam servatur: miro quodam divinæ ultionis ingenio, ut ab eo cui salutem suam crediderat, cladem istam pateretur, qui prius ipse, quos tueri debuerat, immanitate perfidiæque circumvenisset. Quæ documenta historiis consignari tradique generis humani interest, cui nunquam satis persuadetur, quantum à recta prudentiæ ratione absit ea calliditas, per quam ob falsa quædam bona virtute fideque spretis, per fœdas & iniquas libidines in vera mala ruitur.

LIB. XIII. LIVIANI

E P I T O M E.

VII. Alerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maximè inusitata facie territis militibus. X. Post prælium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit: populabundusque ad urbem Romam processit. XIV. C. Fabricius missus ad eum à senatu, ut de redimendis captivis ageret, XXV. frustra, ut patriam defereret, à rege tentatus est. XXIX. captivi sine pretio remissi sunt. XXXI. Cineas, legatus à Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut, componendæ pacis causa, rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiore senatum referri placuisset, XXXIII. Ap. Claudius, qui, propter valetudinem oculorum, jam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. XXXV. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. XXXIX, &c. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. XLVII. Cum Carthaginensibus quartò fœdus renovatum est. XLIV, XLV. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. LI. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet.

J. FREINSHEMII Supplementum.

- I. Nterea Romæ parte copia- *Ante Cbr.*
rum ad præsidium urbis & *280.*
incertos belli casus retentâ, *U. C. 472.*

novis consulibus exercitus & provin-
ciæ datæ sunt. P. Valerio Lævino
Tarentini & Pyrrhus, Ti. Coruncanio Etrusci belli
reliquiæ obvenērunt. Lævinus magnificum ad famam
& terrorem ratus, hostem à se laceffitum videri, simul
utile civitati, si quàm longissimè belli metum & in-
commoda ab agro Romano avertisset, confestim in
Lucaniam moto exercitu, castellum opportuno situ
operibus permunivit, valido præsidio imposito, quo &
Pyrrhi cœpta tardarentur, & Lucani, quorum per-
fidia timebatur, ad hostem non auderent desciscere.
Audito Romani consulis adventu Pyrrhus, quanquam
focii nondum convenerant, turpe sibi & detrimento-
sum fore judicans, si inter primordia belli formidinis
indiciū ullum edidisset, cum copiis quæ aderant, in-
cunctanter obviàm progressus est.

II. Ut tamen per causam aliquam honestam tra-
heret negotium, caduceatorem misit cum litteris,
quarum hæc sententia fuit. *Rex Pyrrhus Lævino sa-*
lutem. Audio te contra Tarentinos venire cum exercitu.
Sed eo dimisso, cum paucis ad me venito. Causâ enim
cognitâ, quod alteros alteris præstare æquum erit, etiam
nolentes præstare cogam. Ad hæc Lævinus: Nos ne-
que controversiarum nostrarum te sumimus arbitrum,
neque hostem pertimescimus. Tu verò absurdè facere vi-
deris, causas alienas cognoscere satagens, qui propriæ
culpæ reus, nondum Italiæ injussu nostro initæ pœnas
nobis pependisti. Ergo non adversus te minùs, quàm ad-
versus Tarentinos instructo cum exercitu venio, Marte

judice, auctore generis nostri, de nostro jure disceptaturos. Neque diu moratus signa movit, & inter Pandosiam & Heracleam urbes, loco campestri, ab hostilibus castris divisus Siri amne, confedit. Fama est Pyrrhum speculandi causâ ad amnem progressum, quum castra Romana diligenter spectavisset, uni ex amicis, cui Megacles nomen erat, dixisse: *Ordo certè barbarorum istorum minimè barbarus est: at facta mox noscemus.*

III. Tum autem ad ripam firmâ collocatâ statione, quæ transitum tentantes arceret, opperiri socios constituit, super rationem belli, quòd Romanos in hostili regione rerum necessariarum inopiâ laboraturos esse sperabat, etiam fiduciâ Lævini anxius: cujus ille admirationem novo testimonio nuper auxerat, dimissis impune hostibus, qui ad exploranda castra venerant, & adjecto, *sibi præterea majorem alium exercitum esse.* Inter hæc, ut vicinis castris, velitationes continuæ fiebant: ad summam rerum proficiebatur nihil. Igitur diebus ferme quinquaginta per hæc leviora certamina consumptis; consul, quòd iisdem causis ad festinandum prælium, quibus Pyrrhus ad differendum movebatur, milites in concionem vocatos consilii sui certiores facit, adversus novi hostis metum confirmat: Pyrrhi famam, belluarum terrorem, quantum potest, elevat: denique rebus omnibus ita se parat, ut vel volente cum hoste congrediatur, vel etiam invitum cogat ad certamen.

IV. Itaque, postquam Pyrrhum manere in sententia videt, equitatum omnem, tanquam ad agrorum prædam excursurum, præmittit: ipse cum instructis legionibus opperitur, donec in adversa ripa tumultus & clamor fiat. Equites magno à castris intervallo circumvecti, quâ incustoditum flumen erat, transjiciunt; stationem pro hostili ripa collocatam cursu petunt. Epirotæ
subitâ

subitâ re perterriti ad castra sua se recipiunt. Pyrrhus intellecto hostem adesse, equitatum omnem, tria milia erant, quantâ maximâ celeritate potest, ad amnem rapit: sperans Romanos inter transeundum ordinibus solutis, & cæco vado cum iniquitate aquæ solique luctantes, occupari posse. Sed quum Romani equites se objecissent, inVectus ante primum suorum agmen, non imparem famæ suæ pugnam edidit, splendidis armis conspicuus, neque minùs insigni robore animique præsentia: quum ita totam aciem consilio imperiisque fegeret, tanquam omni alio labore solutus esset; ita, ubi res poscebat, accurrens præliaretur, tanquam solum ad se militis officium, ad alium universæ rei cura pertineret.

V. Interea Leonnatus quidam Macedo, quum ex hostibus quemdam notasset, qui ceteris omiſſis omnibus, unum in regem totâ volitantem acie intentus, quacumque parte illum se inferre vidisset, eò quoque equum agebat, monuit Pyrrhum. Cui ille, *Fatum*, inquit, *ô Leonnate, mortalium effugerit nemo. Ceterum neque hic Italus mecum, neque alius quisquam, impune congregitur.* Vix eloquutus hæc fuerat, quum Oplacus (hoc nomen erat viro, Frentanæ turmæ præfecto) infestâ lanceâ equum percutit regis, atque illius equum vicissim excipiens Leonnatus. Ibi circumfusi regis amici Oplacum pugnantem interficiunt, regem eripiunt. Sed iste casus magnopere perculit regios, ipsum esse cæsum opinantes. Quare ut confirmaret suos, simulque pericula sibi intentata declinaret, paludamentum & arma cum Megacle commutat: illoque in pugna relicto, ad phalangem ordinandam adducendamque pergit. Occurrunt & Romanæ legiones. certatur diu acerrimè, eventu adeo dubio, ut memoriæ sit proditum, septies alternante prælii fortunâ,

tunâ, modò Romanos hostium, modò Tarentinos Epirotasque Romanorum terga vidiſſe.

VI. Sed proximè desperationem Pyrrhi res adduxerat Megacſis cædes, quem regiis armis monſtratum ex diverſa acie fortiſſimus quiſque regis interfecti gloriam affectans impetebat: donec eques nomine Dexter, interempto detractam chlamydem galeamque maximis cum clamoribus ad conſulem ferens, fidem patratae cædis utrique exercitui fecit. Jam omnia terroris atque conſternationis apud Græcos plena erant: fugiſſentque haud dubiè, niſi quamprimum nudo capite obequitans Pyrrhus, *ſequè vivere & adeſſe* voce magnâ teſtatus, tantumdem fiduciæ Romanis, quantum ſuo militi formidinis deſperationiſque dempſiſſet. Lævinus adeſſe tempus ratus quo ultima remedia experiretur, ſignum equitibus ſuſtulit, quos in inſidiis collocaverat, ut terga hostium incurrerent. At Pyrrhus in hoc agmen elephantos agi jubet, ipſos quoque in ultimum terrorem hostium reſervatos.

VII. Id conſilium afflixit ſpes Romanas, eventumque totius pugnae ſecundùm Pyrrhum dedit. nam & homines ipſi vaſtorum corporum mole, terribiliſque ſuperſtantium armatorum ſpecie ſtupentes, quodvis potiùs ingens & formidabile portentum, quàm animalium à natura productorum formam videre videbantur: & equi ad conſpectum odoremque & ſtridorum tum primùm viſarum belluarum exterriti, protinus confuſis ordinibus, quâ cuique proximum erat, abripiebantur, ſeſſoresque vel excutiebant, vel fruſtra renitentes ſecum auferebant in fugam, & in ſuorum aciem incurrentes omnia trepidatione tumultuque miſcebant. Inſequutis elephantorum rectoribus, multi fugientium ab iis qui in turribus belluarum conſtiterant, vulnerati ſunt: plures ab elephantis ipſis conſecti obtritique. Sed conſule omnia experto, cohaerebat

hærebat utcumque acies; donec immissa Pyrrhi imperio Thessalica ala malè resistentes fregit disjecitque.

VIII. Neque dubium habetur, quin eo situ loci quo tum conclusi tenebantur, cæsi omnes captive forent, ni, præter consuetudinem Pyrrhi, qui hoc imperatorium rebatur, non pertinaciter instare fugientibus, ne alio tempore desperatione salutis acriùs resisterent, etiam præceps in vesperam dies regio à persequendo desistere coëgisset. Adjuvit etiam fortuna reliquias infelicis exercitûs, quòd elephantus accepto vulnere conversus, etiam ceteros barritu turbavit. Ea res morata hostes, spatium fugientibus dedit, quo, transmissò amne, pervenire in Apuliam possent; ibique urbis cujusdam munitionibus adversùs instans periculum tegerentur. Cæsa eo prælio Romanorum sociorumque peditum millia quatuordecim, & præterea octingentos septuaginta reperio; ducentos quadraginta sex equites: captos in universum mille octingentos duodecim, in his equites duos & octingentos: amissa signa militaria duo & viginti.

IX. Quo magis miror auctores qui hæc tam accuratè exsequuti sunt, negare numerum ex regio exercitu desideratorum annotatum esse: quum Dionysius scribat Lævinum amisisse paulo minus millia quindecim, tredecim interiisse ex victoribus; Hieronymus autem Cardianus, æqualis istorum temporum scriptor, de Romano exercitu non plus septem millibus cecidisse tradat, de regio, intra quatuor millia. Sed hoc inter omnes constat, flore ducum militumque suorum victoriam eam Pyrrho constituisse: exceptæque dicuntur voces, *non minùs victum se eo prælio quàm victorem discessisse* ferentis. etiam quum Tarentino Jovi spolia donaque figeret, factus hoc fertur, inscripto ejus sententiæ titulo: querentibusque focis respondisse,

disse, *nae ego, si iterum sic vicero, sine milite revertar in Epirum.* Ipsum quoque regem hoc praelio grave vulnus accepisse, auctorem habeo: sed quoniam alii tale nihil tradiderunt, casusque diverfarum pugnarum misceri nonnunquam video; non ausim uni, in silentio plurium & accuratiorum, credere.

X. Magnâ profectò pertinaciâ certatum esse hoc etiam argumento fuerit, quòd postridie ejus pugnae, quum caesorum corpora Pyrrhus inspiceret, quæ ad humanitatis & clementiæ famam humari jusserat; Romanos omnes in hostem versos honestis vulneribus oppetiisse cernens, exclamavit: *O quàm proclive mihi erat orbis imperio potiri Romanos habenti milites!* Neque cunctatus est eorum, quos in potestate habebat, animos appellatione blandâ magnisque promissis adoriri, ut apud se stipendia facerent: & abnuere perseverantes nihilo sequius humaniter clementerque habuit, & vinculorum, & omnis quæ fortunam captivorum comitari solet contumeliæ, expertes. At Romanos praelio tam malè acceptos alia mox clades teruit, ut longè impar detrimento, ita majoris aliquanto formidinis & religionis. Nam ad manifestam deorum iram referebatur, quòd pabulatores fortè dimissos subito coorta tempestas ita perculerat, ut inter horribilem cœli fragorem cadentibus fulminibus quatuor & triginta interirent, afflati & semimortui relinquerentur duo & viginti: jumentis etiam eodem turbini extinctis aut debilitatis compluribus.

XI. Pyrrhus interea quum vacua & deserta Romanorum castra cepisset, victoriâ non segniter usus, promovit copias, vastandisque proximorum quorumque agris, ab amicitia Romanorum permultos populos avertit. Supervenere deinde socii Lucani Samnitique. quibus leviter castigatis quòd pugnâturo non adfuissent, partem tamen spoliorum dedit: eo ipso magno-

magnopere lætus & exultans, quòd præter suas copias Tarentinis tantum auxiliis adjutus, Romanorum ingentem numerum fudisset. Intento in victoriæ fructum Pyrrho, alia ex parte Lævinus curando faucios, colligendo dispersos, manum rursus haud contemnendam effecerat. Et senatus, quanquam multi culpam acceptæ cladis imputabant consuli, Fabriciusque dixerat, *non sibi Romanos ab Epirotis, sed Lævinum à Pyrrho victum videri*, supplementum ei mittendum censuit. Quum voce præconis edictum esset, *qui in occisorum locum patriæ navare operam vellent, uti nomina darent*; certatim dantibus, celeriter duarum legionum numerus expletus est.

XII. His copiis auctus consul, Pyrrhi vestigia sequendo, quibus poterat exercitum ejus incommodis vexabat: & quum occupandæ Capuæ consilia regem agitare comperisset, festinanter exercitu ducto, prævenit eum, cunctisque ad defensionem paratis, ab invadenda urbe deterruit. Pyrrhus Neapolim flexo itinere, atque ibi quoque spe suâ frustratus, protinus ad ipsam Romam magnis itineribus Latinâ viâ contendit. Jam ab Anagnia & Hernicorum agro, Fregellis obiter expugnatis, Præneste pervenerat, intra vicesimum ab urbe lapidem. Sed urbani magistratus, simul atque de clade auditum fuerat, novis delectibus ex senatusconsulto juniores armaverant: aliudque non invalidum auxilium populi Romani fortuna tempore necessario providerat. Consul enim alter Ti. Coruncanius meliore fortunâ cum Etruscis congressus, universam gentem novis fœderibus obstrinxerat: & ad tutelam patriæ revocante senatu, nullo alio hoste distractus cum exercitu victore accurrebat.

XIII. Pyrrhus quum Etruscos ad arma retrahere frustra tentavisset; præter urbem suis præfidiis tutam, duos

duos consulares exercitus, alterum à fronte, alterum à tergo imminere cogitans, in Campaniam regressus est. Ubi Lævinum majoribus sibi copiis, quàm ante cladem habuisset, occurrere videns, cum *Hydra Lernæa sibi negotium esse dixit, cujus præcisa capita paulo post, numero etiam aucto, renascerentur.* Quia tamen priori victoriæ confidebat, eduxit copias, & tanquam pugnaturus instruxit: quóque suorum simul alacritatem experiretur, simul perterrefaceret hostem; clamorem tollere milites, ac elephantos ad barritum ciendum incitari iussit. Redditus est à Romanis longè major atque terribilior clamor. Unde de animis utrorumque conjectans, abstinendum sibi prælio in præsentia judicavit: & victimarum exta parum læta causatus, exercitum in castra, & inde, magna cum præda & captivorum agmine, Tarentum reduxit.

XIV. Romani, qui durissimo tempore de constantia sua nihil remiserant, sed de totius belli eventu semper amplas spes & orationes magnificas habuerant, præmia virtutis tum maximè celebranda rati, L. Æmilio Barbulæ ob res in consulatu gestas decreverunt triumphum: isque de Tarentinis, Samnitibus, & Sallentinis, qui inter auxilia Tarentinorum fuerant, A. D. VI. Idus Quintiles triumphavit. Sed P. Valerio consuli negotium datum, ut Setinum in agrum abductis exercitus victi reliquiis, castra muniret, hiememque sub pellibus agere cogeret. Per eadem tempora quum de captivis in senatu agitatum esset, redimine eos placeret, ista sententia tenuit. credo præcipuè movisse animos equitum casum, quos fortiter sustentatâ pugna donec elephanti aberant, horum præventu consternati equi sine ulla sessorum opera cædendos vinciendosque hostibus præbuerant. Missi sunt hujus negotii causâ præcipuè dignationis legati, P. Corneli-
lius

hūs Dolabella, Senonum deletā gente nobilis, C. Fabricius Luscinus, Q. Æmilius Papus, qui biennio antè collegæ in consulatu fuerant.

XV. Pyrrho à natura magnorum animorum indivisa comes inerat humanitas: sed hanc ambitione auxerat, errore pervulgato ministras imperii virtutes esse putans, cui uni intemperantissimè deditus, huc rationes suas omnes referebat. Et quanquam audaciā bellicę artibus nemini suā ætate ducum postponendus esset, omnis tamen prius experiri solebat, quàm armis rem permetteret: animosque hostium, ut quisque opportunus erat, metu, cupiditate, voluptate, misericordiā, denique conditionum æquitate ac utilitate, moliebatur. Igitur nunciato Romā legatos venire, tot consulares ad majorem certè aliquam rem mitti suspicatus, pacis componendę mentionem illaturos esse sperabat. Quo igitur & tutior, & honoratior accessus eorum foret, ad ipsos usque fines agri Tarentini Lyconem natione Molossū cum præsidio misit obviam: ipse verò cum ornato equitatu venientibus extra portam occurrit, deductosque perquam honorificè ac hospitaliter, rebus omnibus lautè atque liberaliter habuit. Illi quę ad moderationem animi pertinent præfati, *quanta sortis inconstantia, quàm subitę bellorum vices essent, neque præsciri futura posse, mandata edunt: se ad recipiendos captivos suos venisse, sive certo in capita pretio redimi, sive cum Tarentinis aliisve permutari pateretur.*

XVI. Pyrrhus nihil magnę rei sine consilio amicorum statuere consueverat: quo tum quoque convocato, Milo quidam suadebat, *ut captivis retentis fortunā suā uteretur, neque bellum nisi perdomitis Romanis omitteret.* Longè diversa Cineę oratio fuit: qui commemoratā *senatūs populique Romani constantiā, quam sæpe extremis temporibus suis invictam ostendissent,* subjecit:

subjecit: *Aliorum fortassis hostium aut mores oderimus, aut contempserimus arma. Cum hac gente, ô rex, amicitiam tibi potius quàm bellum habendum esse censeo. neque reddi modò captivos, sed etiam donari ex usu tuo fuerit. neque differendum arbitror, quin legatos cum muneribus Romam mittas, qui conditionibus æquis pacem conficiant. Hoc enim illud tempus esse arbitror, quo rem tibi necessariam, si quid judico, etiam cum dignitate facere possis. Nunc enim rebus adhuc prosperis de pace agens, & facilius, quæ volueris, impetraveris; & nullâ aliâ causâ, quàm animi solitâ magnitudine, pacem obtulisse videberis iis, quos integrum fuisset armis ad servitutem cogere. Et absit quidem omen, tuæque res, sicut ceperunt ire, pergant. Sed tamen homines sumus: & si fortuna verterit, neque tam facile porro negotium erit pacis, neque pari cum decore tractabitur.*

XVII. In hanc sententiam loquutis quoque ceteris, & ipse rex assensus, vocari legatos Romanos jubet. Qui ubi venerunt, hunc in modum egisse fertur: *Res equidem indigna est, quam facitis, Romani. Quum enim amicitiae mecum ineundæ rationem nullam habeatis, bello captos repetitis; ubi reddidero, iisdem illis adversus me usuri. Quòd si igitur, revocatis ad meliora & utrisque profutura mentibus, fœdus atque societatem mecum institutis, vestros & cives universos, & socios quos cepi, sine pretio recipite. Sin verò vobis hostiles animi manent, neque ego pro sano me facturum arbitror, si odia vestra tot fortium virorum manibus instruam: neque verò tanta mihi rei nummariæ difficultas est, ut pecuniis Romanorum indigeam, quos decebat potius, si amici essemus, liberalitate meâ locupletari. Simul non spernendi pretii munera legatis dari jussit, plura se & meliora aliàs daturum professus. Hæc in commune legatis omnibus præsentibus dicta actaque.*

XVIII. Ceterum cum solo deinde C. Fabricio longior & accuratior sermo fuit: neque referre piget, quod apud idoneos auctores reperi. Quum itaque remotis arbitris colloquerentur, inter cetera regem ita dixisse postea vulgatum est: Ego verò quum ceteros Romanos omnes amicos habere expeto, tum præsertim te, C. Fabrici, quem inter ceteros civili militarique virtute præstantissimum esse judico. Unum deesse tibi indignor, quod re familiari angustiore utens, debitum magnis viris splendorem tueri minimè potes. Sed hanc fortunæ injuriam ego diutius tibi molestam esse non patiar, daboque auri argentique facti & infecti eam copiam, quâ ditissimorum quorumque census facile vincas. Hoc enim in primis loco fortunæque meæ convenire persuasum habeo, eximiorum hominum, qui potius gloriæ quàm pecuniæ accumulandæ studuerunt, gravem inopiam consolari. Id quidem ego valde pulchrum opus esse reor, neque magnificentiae regiæ vel monumentum illustrius usquam poni, vel angustius diisque gratius donarium suspendi posse. Quare non tam dedisse beneficium putabo, quàm accepisse, si meis te copiis adjuvari siveris.

XIX. Neque tamen id à te petiturus eram, si mihi gloriosa largitio tantum, tibi verò parum decora fuisset. Nunc autem, quia non ad prodicionem, aut indignum moribus tuis facinus ullum emeris; quid est, cur hospitale munusculum, amicissimo animo oblatum, infesto & pertinaci velis aspernari? Ego enim aliud à te desidero nihil, nisi quod à viro optimo patriæque amantissimo fieri possit, imò debeat; ut senatum à præfracta illa pervicacia ad æquitatem & consilia mitiora transducas, quod res est docendo, neque bellum sine maximo vestro & damno & periculo geri, neque à me, qui Tarentinis auxilium pollicitus, primo etiam prælio victor discessi, integrâ fide atque dignitate deferi posse. Neque verò me delectat vobiscum dimicare, quos amicitia meâ quàm odio digniores arbitror:

bitror: & multis interea negotiis obortis, quæ præsentiam meam desiderent, in regnum meum reverti malletm. In hoc fidem quam postulabis dabo, quò & tu de animo meo securus esse possis, & ceterorum dubitationes tollere, si qui fortè negabunt regibus tutò credi posse, propter unius aut alterius vesaniam, qui nullo intellectu honesti, pactis atque fœderibus, donec utilia viderentur, stantes, simul atque levitatis pretium apparuit, fidem quàm occasionem negligere maluerunt. Pace verò confectâ, nihil aut mihi jucundius, aut utilius utrisque fieri possit, quàm si mecum in Epirum naviges, primo inter meos loco, & in bello legatus futurus, omnisque fortunæ meæ particeps. Nam & ego possessionem nullam pretiosorem esse puto, quàm fortis & fidelis amici: & animo tuo regiæ fortunæ apparatus, regionumque negotiorum majestas congruit. Hæc ergo si in commune contulerimus, quæ maxima per homines censentur bona, vicissim alter alterum adjuvantes, nullo negotio adipiscemur.

XX. Hic ubi finem dicendi rex fecisset, post modicum intervallum Fabricius inquit: De virtute quidem, si quid ejus in me belli domive animadverti potuit, mihi supervacaneum est quidquam attingere; quando jam aliis de ea credidisti. Neque itidem de paupertate necessum est exponere, quòd exigui agelli tuguriolique dominus, non fœnore, neque mancipiorum operis, sed laboribus hujus corporis alor. nam & ista, referentibus aliis, existimo te accuratè didicisse. Si verò me deteriore ob paupertatem conditione, quàm Romanorum quemlibet, esse suspicaris; certè, sive ultro, sive alienam sequutus opinionem ita conjecisti, mirificè falsus es. Mibi enim contemptis opibus virtutem & officium sectanti nullus unquam miseræ sensus fuit: neque fortunæ meæ, vel in privatis negotiis, vel in publicis, ingemui. Quâ enim tandem causâ convicium ei facerem? nisi fortè crimini dabo, quòd in paupertate mea, his omnibus, quæ cuilibet animo magno excelsoque

excelsoque sola desideranda videntur, non modo cum divitibus, sed etiam præ illis, in patria perfruor.

XXI. Honoribus enim qui apud nos amplissimi sunt, fungor: bella gravissima rego: splendidissimis adhibeor legationibus: religionum sanctissimarum curam gero: vocor in senatum: de summa republica rogor sententiam: laudant me multi imitanturque hilariter: neque minoris sum, quàm quilibet in civitate nostra potentissimus: videor-que specimen & exemplum ad virtutem gloriamque capefendam esse ceteris; nihil in hæc omnia sumptus de meo faciens, sicuti neque aliorum quisquam. Nam alibi quidem, ubi plerumque privatim opes magnæ, publicè vix mediocres sunt, magistratu, ex re familiari dignitatem splendoremque loci sui sustinent. Nostra civitas longè diversis institutis utitur, neque fortunis privatorum ullâ parte gravis est. Omnis iste apparatus, quo nostri cives, quotquot ad rerum magnarum administrationem deliguntur, magnificè instructi sunt, præbetur publice. quæ res exæquat omnes, neque pauperrimo alicui quidquam patitur ad tuendum publicum aut suum decus deesse, neque ditissimo superesse. Quando igitur pauperrimus omnium, tamen locupletissimo cuique nulla in re bona cedo; quid est, quòd de fortuna queri debeam? an postulandum erat, ut me regibus parem faceret, quibus ingentes auri cumulos licet recondere? Sed hæc quidem ad publicam vitam.

XXII. In privata verò tantum abest ut mea mihi inopia sit onere aut incommodo, ut contrà, quoties me cum divitibus istis compono, mea sors incomparabiliter videatur beatior; & ego me inter illos planè paucos numerem, quibus quanta esse in vita potest felicitas contigerit: eoque nomine & mihi plurimùm gratulor, & gratias ago paupertati meæ. Quum enim supervacua persequi mihi ineptum & otiosum esse videatur, necessaria verò agellus rectè colenti dispensantique suppetet; nescio quem in usum de majoribus divitiis debeam esse sollicitus. Nam omnem
mibi

mibi cibum fames suavissimum efficit ; omnem potum sitis ; somnum facilem & tranquillum labore paro : vestis, si frigus arceat, mihi se probavit satis : in suppellectili, ut quodque ad usum, cui destinatur, maximè commodum atque parabile est, ita placet impensius. Quare sic quoque sim injurius, si accusem fortunam, quòd mihi non majores facultates subministraverit illa, quàm natura mea desideret, quæ mihi neque cupiditatem ejus quod nimium esset ingenuit, neque profectò dexteritatem parandi.

XXIII. *Quare cum ista paupertate mea, & aliis opulentissimis hominibus, & te quoque ipso me copiosorem esse judico. Nam ego tantum habeo, ut plus non desiderem : tu, nisi Epirum & cetera quæ tenes possidens inopem te esse crederes, in Italiam trajecisses ? Sed pulchram facultatem beneficia hominibus dandi præstat opulentia : ego per inopiam subvenire queo nemini. Hoc verò non magis me angit, quàm quòd aliis quoque rebus non supra modum instructus sum : quòd neque scientiam præcellentem mihi Deus, neque vaticinandi artem tribuit, quibus prodesse indigentibus possem, neque alia itidem permulta. Eorum verò quæ in me sunt, si & civitati & amicis copiam facio, &, unde quemquam juvare ullo pacto possum, id commune omnibus esse patior ; hoc quoque crimine hætenus me vacare posse existimo. Neque verò tibi quidem hæc parva aut contemptibilia vocare licet, qui præ te feras illa videri maxima, adeoque ingenti pecuniæ modo emere paratus es.*

XXIV. *Quòd si verò ad sublevandas necessitates egen-
tium omnino facultates magnæ optandæ essent, atque hoc
nomine pecuniarum possessio partem aliquam felicitatis fa-
ceret, uti vobis quidem regibus videtur ; utra mihi via
parandarum opum erat melior, ut à te nunc acciperem
cum dedecore, an verò ut olim pararem, quum possem
honestissimis rationibus ? Nam mihi sanè ditescendi oppor-
tunitates præclaras respublica bene gesta præbuit, quum
aliàs*

aliàs sepe, tum verò maximè ante hoc quadriennium, quando in Samnites, Lucanos, Bruttiosque consul cum exercitu missus amplissimas regiones populabundus percucurri; præliis multis victor urbes opulentas vi cepi diruique: unde donatis largiter militibus, redditoque privatis quod rei-publicæ in usus belli mutuum dederant, res tamen superesset quadringentorum talentorum, quæ in ærarium publicum intuli. Postquam igitur justas & decoras ex manubiis opes, quæ in promptu erant, aspernatus sum, &, exemplo Valerii Publicolæ multorumque aliorum, qui rem Romanam hunc in statum produxerunt, gloriam pecuniis anteposui; nunc à te munera capiam, contemptâ pulcherrimâ ditescendi occasione, pudoris atque periculi plenam amplexus? Ei illam quidem opulentiam honestos justosque ad usus expendere liberrimè & cum voluptate quadam potuissem: nunc verò ne hujus quidem boni ulla futura esset copia. Creditæ enim veriùs quàm donatæ pecuniæ censendæ sunt, quæ alieno beneficio ob-venerunt, animoque ingenuo & erecto graves incumbunt, donec resitui queant; ut jam per hospitii, vel amicitie, vel benevolentie, speciem datæ acceptæque fuerint.

XXV. *Jam verò, quid futurum censes, si vulgatâ famâ (neque enim celari poterit) magistratus, qui morum apud nos præfecturam amplissima cum potestate exercent, quos censores appellamus, pro jure suo, quo in civium vitas inquirere, & à patriis institutis discedentes mulctare consueverunt, me publicè citatum causam captorum munerum dicere jusserint? Addunt plerique à Pyrrho, virum virtutis tantæ quantivis bene emi certo, acriùs continentiam ejus constantiamque tentatam esse, post alia magnifica promissa, etiam parte regni oblatâ: neque motum esse Romanum, nisi hætenus, ut se consilii regii rationem expedire negaret. Si enim malum me virum judicas, inquit, cur ambis? sin verò bonum, cur corrumpis? Adjecisse deinde dicitur, etiam ipsi Pyrrho negotium*

negotium hoc neque jucundum futurum, neque conducibile, si processisset, suam enim libertatem & amicis regiis, & ipsi regi gravem futuram: justitiam autem & abstinentiam si Epirotæ experti forent, relicto rege ad ipsum transituros. Quæ omnia, & quod deinceps adjecturus sum, variis ab auctoribus tradita, conquiri exponique non inconveniens nec inutile judicavi: quò virorum, quibus fulta res Romana per durissimos casus ad imperii gloriæque incomparabilem magnitudinem pervenit, animi sensusque noscerentur; claroque sub exemplo faciliùs deprehenderetur, quibus moribus studere oporteat admirationi futuros homines, majoremque & meliorem transdituros posteris rempublicam, quàm à majoribus ipsi accepissent.

XXVI. Igitur his ita dictis auditisque regem in præsentia quidem quievisse accepimus: postridie verò vocari ad se Fabricium jussisse, parato ante ad perterrendum eum elephantò, qui à tergo colloquentium post aulæum adstans, magistri imperio, repenti ducto aulæo, super Fabricii caput demisit manum, horrendumque stridorem & barritum edidit. Sed vir ingens animi, quum sensim se convertisset, arridens, *Neque heri me aurum tuum pellexit, inquit, neque hodie perterrefecit bellua.* Deinde quum admotus cœnæ de Græcis sapientibus differentem audiret Cineam: quibus Epicuri secta placeret, *cos voluptatem in arce bonorum, reipublicæ curam inter præcipua felicitatis impedimenta ponere: similemque vitam agere deos arbitrari, nullâ rerum humanarum curâ, nullo neque in improbos iræ, neque in bonos favoris affectu, soli otio voluptatique deditos;* exclamavisse Fabricium ferunt: *Dii faxint, isthæc sapientia Pyrrho Samnitibusque cordi sit, donec bellum cum populo Romano gerent!*

XXVII. Hi temporum istorum mores fuerunt: hæc magnorum virorum certamina, non opibus & luxuriâ,

luxuriâ, sed virtute, consilio, patientiâ, patriæ caritate excellere. Nec enim subiti impetus, aut ad præsentem usum meditatæ simulationis istæ voces fuerunt; sed perpetuo tenore vitæ verborum suorum fidem admirabiles potiùs nostris temporibus quàm imitabiles viri affirmarunt. Idem ille Fabricius, quum ejus tota supellex argentea salino uno constaret, & patellâ quæ tamen ipsa corneo pediculo sustineretur, Samnitium legis pecuniam & supellectilem splendidam dono afferentibus, planas manus ad aures, hinc ad oculos, nares, os, gulam, deinde ad imum usque ventrem deducens, *Donec his, inquit, imperitare potero, nihil deerit: vos autem pecuniam ad eos, qui hac indigent, reportate.* Denique vitam universam sic exegit, ut in hæreditate ejus non esset, unde filiarum dos expediretur: gloriosâ paupertate, quum ex ærario publico erogatâ pecuniâ senatum puderet indotatas pati virgines, quas patrem non puduerat ita relinquere.

XXVIII. Sed & ceteri senatûs principes eâdem ferme virtute tolerantiaque tum agebant. Ex quibus Q. Fabium Maximum, qui toties in summis imperiis fuerat, qui censurâ gestâ, noluerat iterum censor fieri, negans, *ex usu reipublicæ videri, ut iidem sæpius censores crearentur*, simili & paupertatis & amoris publici testimonio populus Romanus affecit. mortuo enim tantum congestit æris, ut inde filius Q. Gurgis & viscerationem, & epulum publicè daret. Curius ab eadem altitudine animi Sabinorum munera, quemadmodum Fabricius Samnitica sprexit. Æmilius Papus in plerisque magistratibus collega Fabricii, Ti. item Cornucanius, alique præclari viri, ex similitudine morum amicissimè inter se conjunctissimèque vixerunt: ut verè mihi temporum illorum speciem amplexus

animo videatur poëta, qui *moribus virisque antiquis rem Romanam fctiffè* prædicavit.

XXIX. His igitur animadversis expensisque rebus, majore componendi cum hac gente belli desiderio Pyrrhus inflammatus, ducentos ex captivis protinus sine pretio restituit : ceteris si qui ad instantia Saturnalia Romam ad visendos suos proficisci cuperent, ejus rei potestatem fecit ; unius Fabricii sequutus fidem, qui *reversuros exactis feriis, nisi pax interea convenisset*, sponponderat. Eaque tum & gravitas senatûs, & singulorum fides fuit, ut ad diem à Patribus præstitutam universi Pyrrho se restituerent, postquam obfirmatos suorum animos impellere nequicquam tetendissent.

XXX. Rex enim callidus hunc temporum articulum sibi tenendum arbitratus, dum aspectu carissimorum pignorum mollitos & cupidine isthæc retinendi incensos animos, ad belli odia deponenda promptiores haberet, legationem mittere Romam statuit, ut iis conditionibus quas Fabricio præsentī exposuerat, pacis & amicitiae fœdera conjungerentur. Petebat autem, ut *iisdem fœderibus Tarentini comprehenderentur : ceteri Græcorum Italiam incolentium, liberi, & suis legibus, agerent : Samnitibus, Apulis, Lucanis, Brutiis, quæ erepta à Romano forent, redderentur : Romani captivos à Pyrrho sine pretio reciperent*. Erat apud Pyrrhum eâ tempestate Cineas, cujus suprà quoque facta est mentio ; vir quum civilium rerum apprime gnarus, tum animo propositoque honestus, & qui naturæ proclivem indolem eruditione usuque ad efficacem facundiam exercuisset. Hunc eas ob artes carissimum rex habebat : crebròque prædicabat, *plurimum se urbium imperium per eloquentiam Cineæ, quàm armis suis adeptum esse*.

XXXI. Romam iste quum legatus venisset, callido consilio moras neçtens, priusquam senatum adiret, munera passim per illustrium domos Pyrrhi nomine misit. Introductus deinde in curiam, quum regis virtutem & propensum in Romanos animum multis extollens, de conditionum quas afferret æquitate disseruisset, magna pars senatûs mota est, ut admittendas esse dubitaret. Quippe super cetera, si socios suos oppugnare desinerent, tanta auxilia pollicebatur, ut iis haud difficulter imperium ceteræ Italiæ possent acquirere. Sed quoniam ob magnitudinem rei, sollicitis Patribus, multos in dies extracta deliberatio, pacis futuræ suspensionem rumoremque fecerat, Appius Claudius, ob senectam & cæcitatem abstinere curiâ olim solitus, confestim in senatum se deferri lecticâ iussit: ubi conspectum protinus exceperunt filii generique, honorisque & officii causâ circumfusi deduxerunt ad locum dignitati ejus congruentem.

XXXII. Ibi, quum ipsius rei novitate, tum reverentiâ viri silentibus omnibus, expectantibusque cuius rei causâ post longi temporis defuetudinem senatum ingressus esset, ab incommodo valetudinis exorsus, *sibi quidem hætenus molestam fuisse cæcitatem dixit: nunc autem non modo illâ delectari, ne quæ fierent videret, sed etiam ægre ferre, quòd aures nondum obscurduissent, ne tam fæda & Romano nomine indigna audire cogeretur. Quò enim vobis mentes illæ cesserunt? quò reciderunt spiritus? Certè præ vobis ferre solebatis, quum Alexandri Macedonis gloriam, ut invicti regis, celebrari audiretis, non tam virtuti ejus quàm felicitati famam istam imputandam esse: nam si Romana in bella fortuna ipsum impulisset, alium longè eventum futurum fuisse, aliamque de eo apud homines opinionem. At nunc quantum ab ista vestra magnanimitate defeceritis, respici-*

cite. Macedonibus superiores vos futuros confidebatis: at nunc Molossos & Chaonas, perpetuam Macedonum prædam, metuitis. Alexandrum contemnebatis: nunc expavescitis Pyrrhum, ne ipsius quidem Alexandri, sed satellitis ejus, satellitem. qui fugiens potius veteres hostes, quàm quærens novos, in Italiam trajecit: quibus copiis ne minimam quidem Macedoniæ partem retinere potuit, iisdem, si diis placet, imperium Romanis quoque paraturus.

XXXIII. Hunc igitur nisi grandi infortunio maculatum ejicimus, certum habeamus, alios quoslibet merito nostri contemptu, tanquam ad paratam prædam, ita in Italiam cupide venturos esse. Quid enim aliud de nobis quàm de hominibus ignavissimis judicari poterit, si Pyrrhus in amicitiam receptus, etiam præmium referat illatæ nobis ignominiae, quod ejus operâ factum sit, ut Tarentinis atque Samnitibus ludibrium Romani debeamus. Hic ferè sensus fuit orationis, quæ ab ipso statim Appio est edita: quâ omnium adeo sunt inflammati animi, ut severissimæ sententiæ auctorem sequuti, consensu decernerent bellum proseguendum esse; Cineamque eodem die urbe excedere, Pyrrhoque renunciare juberent, neque recipi eum in urbem, (nam & hoc petitum fuerat) neque priusquam Italiam omisisset, de amicitia & societate agi posse.

XXXIV. Paris deinde tristitiæ decretum ex ejusdem Appii sententia de captivis factum est, eos neque adversus Pyrrhum duci, neque adeo conjunctim usquam haberi senatui placere; sed alios alia in præsidia mitti, mutatâ ignominiae ergo militiâ, ut qui equo meruissent, peditum stipendia facerent; qui pedites legionarii fuissent, ad levem armaturam transcriberentur: priores ordines reciperaret nemo, nisi bina hostium spolia retulisset. Aiunt, legatis cum responso tam atroci reversis, miraculo Romanæ

Romanæ constantiæ attonitum regem, *qualis urbs ipsa, qualisque sanctus visus esset*, interrogasse; responsumque tulisse à Cineâ, *urbem templum sibi visam, senatum verò regum confectum esse*. Post hæc demum gesta Fabricium ad regem legatum venisse quidam putant. Sed, præter aliorum auctorum testimonia, rerum ipsarum rectè animadversarum serie erroris haud difficilè convincuntur. Pace desperatâ, conversi ad bellum animi, ac intentâ curâ facti utrinque apparatus hiemem fatis negotiosam habuerunt.

XXXV. Hæc fuisse tempora puto, quibus ferunt Pyrrhum, quò naufragiorum casus vitarentur, facilitusque Itali ac Epirotæ ad auxilia mutua commeari possent, ab Hydrunte, quâ longissimè in pelagus procurrat Italia, ad Apolloniâ ex adverso situm oppidum pontes jacere cogitavisse, spatio quinquaginta millium: tanto enim intervallo circum eos locos Græciæ Italiæque littora dirimuntur. Idem postea molitus esse M. Terentius Varro dicitur, quum piratico bello Cn. Magni legatus Siculum Ioniumque mare classibus observaret. Inter hæc Ti. Coruncanius consul, de Vulfiniensibus & Vulcentibus Etruscorum populis, A. D. Kal. Februarias triumphavit. Insignis eo anno censura fuit, tum primùm à plebeïæ stirpis censore lustro condito. Censa referuntur civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Principem senatûs per ea tempora Q. Fabium Maximum legi consuevisse constat. hujus filium cognomento Gurgitem censorem tum fuisse conjecturâ colligitur: Cn. Domitii certum nomen, &, quia lustrum is condidit, jure plebis amplificato nobilitatum est.

XXXVI. Vere primo Pyrrhus contractis sociorum copiis in Apuliam movit: multaque ibi oppida par-

tim pugnando, partim conditionibus cepit. Adversus
Ante Chr. quera novi consules P. Sulpicius Saverrio,
279. P. Decius Mus, cum duobus consularibus
U. C. 473. exercitibus profecti, castra castris opposue-
 runt prope Asculum Apulix urbem, cogno-
 minem ei quæ est in Picentibus. Non erat dubium, quin
 collatis signis depugnandum foret. ceterum, ne per
 dies aliquammultos hoc fieret, præter torrentem
 profundum, qui diversos exercitus interfluebat, etiam
 mutuo metu cunctabantur. Romanos prioris fortuna
 prælii, & victor Pyrrhus terrebat: Epirotis formida-
 bilis erat Romanorum pervicacia, & alterius consulis
 fatale hostilibus legionibus nomen. P. enim Decium,
 patris avique exemplo, suâ morte victoriam suorum
 redempturum esse fama vulgaverat: præliorumque
 quibus illi ceciderant eventus, terribiles omnibus
 Decianæ devotionis minas effecerat.

XXXVII. Eam rem Pyrrhus haudquaquam neg-
 ligendam ratus, convocatis militibus accuratè docuit,
Arbitria præliorum penes Tellurem deam, aut inferos,
qui carmine illo sollicitarentur, esse non posse: neque
tam iniquos credi debere deos, ut in unius hominis ve-
sani gratiam fata exercituum mutant donentve. non
præstigiis & superstitionibus, sed pugnando victorias pa-
rari, vel ipsis Romanis testibus, qui non sacrificulorum
& vatum ogmen, sed armatas militum acies hostibus
consueverint opponere. Quia tamen ignari rerum ple-
rumque superstitionum inanium ludibriis, quàm veris
timendi causis acrius percellantur; hunc quoque metum
præverti posse ostendit exposito ornatu, quo priores
Decii se devovissent, monitisque militibus, si quis
similibus insignibus noscendus occurrisset, ab eo abstine-
rent tela, vivumque comprehenderent. Sed ipsi quo-
que Decio nunciandum curavit, desincret ineptire in-

ter armatos: neque enim consilium istud successurum esse: & si vivus venisset in manus, fortè graviora passurum, quàm voluisset.

XXXVIII. Responsum à consulibus est: *se armis satis confidere, neque opus habere tantæ desperationis auxilio. id quo magis scire posset, optionem se dare, ipse transire flumen, quod inter exercitus medium fuisse diximus, an in sua ripa Romanos expectare mallet. Nam aut reductis copiis transitum regi tutum relicturos esse, aut, eo recedente, transmissuros: quò integro robore congressi, nulla alia in re, quàm suis viribus animisque spem victoriæ reposuisse demonstrarent.* Puduit Pyrrhum timoris aut dubitationis signum ullum edere. quare posteriore acceptà conditione, transeundi fluminis potestatem hostibus fecit. Levior jam suâ sponte belluarum terror erat, ipsâ consuetudine videndi: manusque earum facillimè amputari posse, pugnae prioris experimento constabat, quâ C. Minucius quartæ legionis primus hastatus uno gladii ictu proboscidem elephanti præciderat. Sed tum alia quoque præsidia excogitaverant tutioris audaciæ. Equi ferreis obducti laminis currum trahebant, & ipsum contis ferro præfixis horrentem: in curru erant collocati milites, qui belluas irruentes missilibus aut igne jacto averterent.

XXXIX. Cum hoc apparatu transgressis flumen legionibus, Pyrrhus ex diverso exercitum instruxit, pro usu, quem iis in rebus maximum, cum singulari quadam ingenii sagacitate, supra ceteros ejus ætatis imperatores excellentem habere credebatur. Animadverso igitur loci genio, qui propter asperitatem soli & enaia passim virgulta non nisi pedestrem aciem pateretur, equitatum elephantosque locavit in subsidiis: dextrum cornu suis militibus & Samnitium

auxiliaribus copiis firmavit; Bruttios, Lucanos, Sal-
lentinos, esse iussit in sinistro: Tarentinos, quorum
virtuti minùs credebat, in mediam aciem recepit.
Consulum acies legionarios habebat milites, auxiliis
levis armaturæ aptissimè intermixtis: parique ingenio
& temperamento subsidiorum ordines distinxerant.
Equitatus in cornua diffusus, neque impedimento fu-
turus erat pedestri prælio, &, si quis casus agendæ
rei viam aperuisset, præstò erat. Inter exercitus non
animis tantùm, sed etiam numero pares (quadraginta
utrimque millia fuisse constat) hæud segnìus quàm de-
buit certatum est. Ancipiti adhuc victoriâ prælium
nox diremit.

XL. Posterâ luce Pyrrhus, quum impeditiora loca
præfidiis præcepisset, in campum paulo æquiores
Romanos descendere coëgit. ibi elephantorum aliquis
usus fuit. aliâ parte aciei, quàm quâ currus adver-
sùs eos parati constiterant, subito inducti, equos ho-
stium, sicuti priore prælio factum fuerat, perterritos
averterunt in fugam: peditibus nihil magnopere no-
cuerunt. Valdè diversa istius pugnæ fama est. Secun-
dùm Romanos eventum fuisse quidam auctores sunt,
etiam casu adjuvante victoriam: quum adversùs
Apulos impedimenta diripientes, missæ regis imperio
cohortes, ceteris copiis fugientium speciem discessu
suo præbuissem, eoque metu & errore facta apud
regios fugâ esset. Quin & cæsorum ingens numerus
exprimitur: viginti millia de Pyrrhi exercitu, victo-
rum ad millia quinque desiderata. Regem ipsum
brachio pili jactu transmissio graviter vulneratum
quum fugientes retinere nequivisset, postremum fere
omnium à satellitibus suis ex acie relatum: signa
capta ex hoste tria & quinquaginta, Romana vero
undecim amissa esse. Fabricium quoque, legatum
alterius consulis, vulnus accepisse, XLI.

XLI. Ex diverso parem hujus atque superioris prælii fortunam fuisse alii tradiderunt: & viciniâ castrorum defensos Romanos minus quidem sensisse detrimenti, sed tamen confessâ fugâ discessisse, sic quoque sex millibus amissis: de exercitu Pyrrhi tria millia quingentos & quinque cecidisse, idque in commentarios regios relatum esse, Hieronymus scribit. Atque hæc tanta non varietas modò, sed etiam pugna scriptorum me valdè movet, ut iis potiùs credendum esse judicem, qui dubio eventu pugnatum esse tradiderunt. Solet enim, quoties pari ferè damno discessum est, utraque pars sibi asserere victoriæ famam; quam deinceps aliorum negligentia, aliorum improbitas temere committit litteris: pessimo facinore, magnaue cum infamia eorum, qui pro veris atque compertis, inani rumore vulgata, aut affectu serviliter corrupta, posteritati prodiderunt.

XLII. Quare propior vero videtur eorum annalium narratio, qui semel tantum ad Asculum pugnatum esse referunt: & post acerrimam contentionem ac multas utrimque cædes, sole jam occaso, vulnus regis & direptorum impedimentorum casum, dirimendæ pugnæ locum, licet ægre, fecisse. Tum receptui signum esse datum in utroque exercitu, quum jam utrimque millia circiter quindecim occubuissent. Atque hoc fuisse tempus, quo Pyrrhus cuidam quasi victoria gratulanti responderit: *si denuo sic vincendi sunt Romani, periimus.* Affirmant etiam hanc opinionem quæ sequuta sunt. Nam & Pyrrhus Tarentum concessit: & consules hostem non insequuti, copias in hibernis per Apuliæ oppida distribuerunt, quum anni tempus, & ratio belli, potiùs victoriam tam illustrem prosequi, alterum facile passum fuisset, altera etiam omnino coëgisset. Accedit, quòd neque trium-

phatum ab his consulibus reperio. Sed & P. Decium consulem eo prælio se devovisse, seque, post patrem & avum pari genere mortis sublato, è continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisse, multi putant : quod historiis omnibus silentibus ne referendum quidem, nedum refellendum putavissim, nisi magnus auctor M. Tullius Cicero in philosophicis quidem libris, sed loco non uno, posuisset.

XLIII. Pugna ad Asculum quocumque eventu certata reliquum anni quietum à bellicis expeditionibus habuit : sed consultationibus & apparatusum curâ tempus omne consumptum est. Pyrrhus quum veterum copiarum magnam partem, ducumque & amicorum plerosque perdidisset, in Epirum misit, cum mandatis, ut veniente vere milites & pecuniæ sibi mitterentur. Sed priusquam classis ea instrui posset, novæ spes extortæ consilium regis mutaverunt. Macedoniam olim Demetrio ademptam Pyrrhus tenuerat, deinde Lyfimachi vi extortam amiserat. hanc iterum novæ occasione aperuisse videbatur Ptolemæi Cerauni casus, qui à Gallis interfectus, dum bellum in Italia gerit Pyrrhus, uti turbatum regni statum, ita vacuum possessionem reliquerat. ea ratio suasit ne copiis militaribus Epirus nudaretur : simul ne pateret injuriis Gallorum, vicinam adhuc Macedoniam urentium. Neque tamen eò tum accessit, in Siciliam vocantibus aliis causis, ut postea trademus.

XLIV. Hieme inter has curas circumactâ novi consules ad exercitum venerunt, C. Fabricius Luscinus, Q. Æmilius Papus, qui alium quoque consulatum unâ gesserant. Hoc audito
Ante Chr.
 278.
U.C. 474. Pyrrhus etiam contrâ eduxit copias, & observare consilia hostium instituit. Quum ita castra utrique locis haud valde distantibus haberent,

rent, res evenit ad memoriam celebris, & à plerisque non ita magno dissensu tradita. Timochares quidam Ambraciensis in amicitia regi, honestum gradum obtinens ad C. Fabricium consulem furtim accessit, regem, si præmium ejus rei dignum daretur, veneno tollere pollicitus. Id verò se per filios suos facile consequaturum autumabat, quòd inter pocillatores regios illi haberentur. Fabricius minimè delectatus proditione, rem tamen perscripsit ad senatam. Senatus legatos ad Pyrrhum misit, Timocharis quidem, qui quomodocunque Romanis prodesse statuisset, insidias non indicaturos: sed monituros in universum, *uti rex ageret circumspectius, videretque, quorum hominum, quàmque fidelium, ministeriis uteretur.* Hæc ita apud Valerium Antiatem leguntur.

XLV. At Claudius Quadrigarius pro Timochare Niciam veneficii istius promissorem prodit: neque legatos à senatu missos, sed à consulibus; litteris quoque consulum recensitis, quibus detecto Nicie consilio, negant *se dolis aut pecuniâ pugnatorios, sed virtute & armis: salvumque ab insidiis regem optare aiunt, quem suæ victoriæ suorumque triumphorum splendidam sperarent materiam fore.* Sunt qui medicum regis Fabricium eo de negotio coràm aut litteris adiisse, consulisque indicio pœnas dedisse regi tradiderint, suspendio necatum. Sed ut hæc dubitationem habere possent, certum est errare, qui medicum à Curio ad regem remissum esse scripserunt. Aiunt Pyrrhum hoc tantæ virtutis experimento stupentem exclamasse: *Hic est ille Fabricius, qui difficilius ab itinere justis & honestis, quàm à cursu suo sol, averti possit.* Statim certè, ne vinci beneficio videretur, captivos quos habebat omnes Romanis restituit, Cincamque denuo misit, ad pacem & amicitiam impetrandam. Minimè decorum

decorum visum est, vel donum ab hoste accipere, vel ob lucrum potiùs, quàm amore virtutis à facinore abhorruisse videri. Gratis igitur ne acciperentur captivi, totidem pro his alii Tarentinorum Samnitiumque missi sunt.

XLVI. Hanc publicam abstinèntiam conspectiore mox famâ privatorum est sequuta gravitas; quum Pyrrhi munera (multa enim & pretiosa utrique sexui Cineas attulerat) non à viris modò omnibus, sed etiam à mulieribus repudiata sunt. quo quidem tempore, quum aspernantibus quibus primùm oblata fuerant, ad alios aliosque deferrentur; nemo vir mulierve tam aut tenuis, aut cupidus inveniri potuit, ut recipiendis regiis muneribus ostium domûs suæ patere vellet. Legatis deinde prius responsum redditum: *donec Italiâ Pyrrhus excessisset, hostem eum populo Romano fore.* Perplexum hisce regem, & neque bellum læto animo prosequentem, neque cupientem cum aliqua dignitatis jactura discedere, extricare visa est Siciliensis expeditio, quam, post longam & ancipitem deliberationem, tandem statuit suscipere. Sic enim & Romanum bellum honestè declinari posse sperabat, & imperium insulæ locupletissimæ occupari: simul vindictam de Carthaginienfibus, ut prior ab ipsis laceratus, sumere cupiebat.

XLVII. Nam illi suspecto regis consilio, paulo antè Magonem ducem cum centum viginti navium classe miserant, *adversus externum hostem externis etiam auxiliis populum Romanum adjuvandum esse dictitantes:* & quanquam illorum operâ Romani non sunt usi, senatu respondente, *se consuevisse talia bella suscipere, quæ suo milite geri possent;* fœdus tamen inter utrumque populum quartò renovatum est. Prioribus capitibus additum, *ut, sive Romanus populus, sive Pœnus*

cum Pyrrho fœdus faceret, nominatim exciperetur, ut his populis invicem auxiliari liceret, uter eorum bello peteretur: utque quoties utriusque eorum auxilio opus esset, navæ à Carthaginiensibus præberentur: stipendia suis quisque daret: auxilia Punica Romanos mari juvarent; exire navibus invita ne cogerentur.

XLVIII. Quo confecto, per speciem pacis conciliandæ Pyrrhum adierat Mago, speculaturus consilia regis, quem in Siciliam acciri Carthaginienses audierant; classemque Romanis obtulerant, non tam illorum caritate curâque, quàm ut Pyrrhus Italico bello implicatus, res Pœnorum in insula magnis successibus efflorescentes non everteret. Tum quoque fretum, quâ in Siciliam trajectus est, magno numero navium observabant, Rhegii quidem obsidendi studium præferentes, sed veriùs, ut Pyrrho transmittere cupienti viam intercluderent. His igitur de causis ad Sici-liensia negotia adjecit animum: spes ipsi magnas faciente quum rerum ipsarum statu, tum etiam legationibus Siculorum, quæ aliæ super alias ex insula venientes, omnium votis expeti eum affirmabant, tanquam unicum levamen malorum, quibus miserrima terrarum nunquam acerbius conficietata esse videbatur.

XLIX. Nam post Agathoclis miserabilem magis quàm indignum exitum, Mœno quidam, Ægestâ Siciliæ urbe oriundus, qui & venenum regi dederat, affectatâ tyrannide, à Syracusanis Hicetâ prætore pulsus, ad Carthaginiensium opes se contulerat. ita bellum gravius, & Syracusanis adversum fuit, per quod tamen privatim opes Hicetæ creverunt. qui postea versis in Agrigentinum Phintiam armis, inquietam diu insulam tenuit; donec Thœnionis cujusdam audaciâ, principatu, quem nonum jam annum obtinebat, pelleretur. Thœnioni dominationem retinere
nitenti

nitenti extortus est adversarius ex Syracusana nobilitate Sofistratus: diuque certatum inter hos armis est, insulam, quæ Syracusanæ urbis pars est, (ipsi *Nasum* vocant) obtinente Thœnionem, quum in cetera urbe Sofistratus tyrannidem ageret. Postremò quum utrimque nihil ex his discordiis præter communem interitum imminere cernerent, vocandum esse Pyrrhum consensu decreverunt: qui gener Agathoclis, filio ex Lanassa suscepto, successioni proximus, animoque & viribus ad constituendas res Siciliae suffecturus habebatur. His accedebant Agrigentini Leontinique principes, qui & ipsi suarum urbium, totiusque adeo insulæ imperium offerentes, unâ voce rogabant, *ut quamprimum in Siciliam trajiceret, fessis rebus, & laboranti sub barbarorum armis libertati, præsentia suâ succursurus.*

L. Carthaginienfes enim Syracusanorum agris vastatis, ipsam quoque urbem classe centum navium & pedestri quinquaginta millium exercitu terrâ marique clauferant. Igitur Pyrrhus non ultrâ differendum ratus, Cineam, cujus ingenio fideque plurimum uti consueverat, præmittit, cum Siculis civitatibus condiciones legesque fœderum & amicitiae compositurum. Ipse socios discessum ægre ferentes consolatus, *si à Romanis premerentur, è vicina insula in tempore affuturum esse, novorum etiam sociorum accessione instructiorem,* sponndit. Quum autem præsidium in urbe Tarentina relicturus esset, ægre passi Tarentini, *ut sibi vel præstaret promissum auxilium iis conditionibus quibus venisset, aut saltem urbem suam relinqueret liberam,* postulaverunt. Neutra res impetrari potuit, nihil æqui respondente Pyrrho, sed jubente suum tempus expectari.

LI. Has inter curas Epirotæ regis, consulibus bellum adversus ceteros hostes facilius fuit. Res itaque contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas hoc tempore lego. Cum Etruscis minus fuisse certaminum apparet, quod ex eo bello triumphatum non est. Neque cum universa gente, sed cum una aut altera civitate pugnatum esse puto, quæ à Samnitibus discessu Pyrrhi se nudari sentientibus acrius sollicitatæ, posita nuper adversus Romanos arma resumpserint. Ceteris in populis, uti major aliquanto belli moles, ita victoria illustrior fuit. C. Fabricius consul, profecto, ut conjectura est, in Etruscum bellum collegâ, quod Epirotis cessantibus unus consularis exercitus sufficere videretur, Lucanos, Bruttios, Tarentinos, Samnitesque cecidit: civitates aliquot, in quibus & Heracleam, adstrinxit fœderibus: deque his populis omnibus ante diem Idus Decembres triumphavit.

LII. Comitibus deinde peractis consules in annum sequentem designati sunt P. Cornelius Rufinus iterum, C. Junius Brutus iterum. Cum Rufino *Ante Cbr.* nobiles etiam alii petierant; sed hic ut fieret, ²⁷⁷ *U. C. 475.* effecit Fabricii favor: qui tempora reipublicæ habens in consilio, patriæ salutem privatis inimiciis anteponebat. Nam ex dissimilitudine morum similtas inter hos fuerat, quum Fabricius egregiè firmus adversum pecuniam, unâ communis boni curâ duceretur; Rufinus opum cupidior, multa privati quæstûs studio consuleret ageretque. Verumtamen quum cetera industrius & bonus imperator esset, competitoribus haudquaquam pari armorum peritiâ & usu præditis Fabricius præferendum esse judicaverat. Ferunt, quum ei gratias deinde Rufinus ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & gravi; respondisse,

non

non esse mirandum, si compilari, quàm venire maluerit.
 Magna enim bellorum moles in Italia supererat :
 & Pyrrho in Sicilia (erat enim jam transgressus) omnia sibi prona reperiente, haud abs re metuebatur, ne paulo post auctis accessione nobilis insulæ viribus, ad bellum Romanum gravior hostis reverteretur.

LIB. XIV. LIVIANI

E P I T O M E.

I. Yrrhus in Siciliam trajecit. XI. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. XXVII. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. XXXI. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italia reversum vicit, XXXVI. & Italia expulit. XXXIII. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quòd is decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. XXXVIII. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. XXXIX. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductæ sunt, Posidonia & Cossa. XLIV. Carthaginensium classis auxilio Tarentinis venit. XLVI. quo facto ab iis foedus violatum est. XL. Res præterea contra Lucanos Samnites & Bruttios feliciter gestas, XLIII. & Pyrrhi regis mortem continet.

J. FREINSHEMII Supplementum.

I. UM hæc in Italia geruntur, Pyrrhus exercitu & elephantis in naves impositis, ex Tarentino portu in Siciliam trajecit: postquam biennium, & menses præterea quatuor, in Italia fuisset. Deductus à Thœnionē, qui cum navibus occurrerat, maximâque Siculorum alacritate exceptus est, oppida sua, copias, pecunias, naves, certatim tradentium. Ideoque Græcarum urbium omnium imperio brevi potitus, etiam Punicam ditionem universam armis obtinuit, unâ exceptâ urbe Lilybætanâ, quam opportunitate sitûs adjuti Carthaginienſes nequicquam oppugnante Pyrrho retinebant. Unde non absque causa spes ingentes animo complexus, relictis maximo filiorum patriis opibus, ex duobus reliquis, regem alterum Italiæ, alterum Siciliæ constituere agtiabat.

II. Erat omnino regis istius eâ tempeſtate magna fama, magnæque virtutes: & Siculi per annos sanè multos externa simul ac civilia bella, &, nocentius utrisque malum, tyrannidem paſſi, vel mediocrem aliquem principem grataſque animis latuſi videbantur. Sed tamen ipſe paulo poſt ad exigendas ab invitis pecunias, & potentiorum cædes verſus, odium immane concitavit: etiam accedentibus cupiditatibus & arrogantia miniſtrorum, quorum ei vitia non minus ubivis, quàm ſua nocuerunt. Adeo poſt primam illam & præcipuam curam, ut ipſi quàm optimi ſint, nulla aut dignior, aut ſalubrior eſſe regibus ſollicitudo poteſt, quàm ut amicos ex virtute deligant: quando
inter

inter privatos ob suam quisque culpam exosus est, principibus etiam aliena peccata imputantur. Sed hæc postea sequuta sunt.

III. Tum verò calentibus adhuc studiis, primùm à Taurominitanorum principe Tyndarione, (nam eâ parte insulæ primùm appulerat) mox à Catanensi populo maximis honoribus acceptus cultusque, cum pedestri exercitu Syracusas versùs processit. Classẽm haud procul littoribus circumduci jussit, paratam instructamque: nec enim citra prælii discrimen aditum ad Syracusanam urbem daturæ Carthaginiensium naves videbantur. Sed evenerat, ut paulo ante hoc tempus triginta naves Punicæ alios ob usus à classe discederent; quæ quia nondum reverterant, cum reliquis aleam belli tentare Pœnorum imperator recusabat. Igitur nemine prohibente ingressus, Thœnionẽ & Sosistrato tradentibus, pecuniam publicam, naves testas centum viginti, apertas viginti, tela, machinas, ceterumque belli apparatus accipit. Hoc agenti superveniunt à Leontinis legati, quorum princeps Heraclidas urbem suam regi, prætereaque copias, peditum millia quatuor, equites quingentos, offerebat. Neque segniùs aliis ab urbibus occursum est, quodam veluti torrente fortunæ. Pyrrhus humaniter exceptos habitosque, conciliatâ omnium voluntate, suam quemque in civitatem remisit; ampliores jam animo spes agitans, &, si destinata porro ita fluerent, etiam in Africam transiturus.

IV. At sociis ejus in Italia haud perinde lætæ res erant: quos, absente rege & robore exercitûs, adversùs infestiores quotidie Romanos Milo cum parte copiarum Tarenti relictus non satis tutabatur. Hac tenus tamen profuit, ut Tarentinis ad tempus dilatis ambo consules in Samnium signa converterent. Samnites

nites quum agros suos uri, castella expugnari, totam belli molem in se versam, seque à sociis derelictos esse cernerent; animis ac viribus impares, desertis oppidis atque vicis in montes excelsos & arduos, cum uxoribus suis liberisque, ac carissimis rerum, quas inter tumultum & trepidationem avehere potuerant, se receperunt. Apud Romanos, præter æmulationem ducum, etiam ex rebus prosperis & metu hostium negligentia orta erat, perpetua felicitatis comes. Ea causa & damni aliquid, & aliquanto plus ignominiae attulit. Quippe milites per abrupta & invia contemptim repentes loco adjutus Samnis pepulit fuditque; multi faxis telisque obruti, aut in præcipitia deturbati, interierunt: alii, quum neque receptus copia, neque pugnandi facultas esset, vivi capti sunt.

V. Hic casus ducibus ad disjungendas iterum copias incitamento fuit: quum in collegam infelicis cæpti collatâ culpâ, se quisque, si solus fuisset, melius atque prosperius rem gesturum fuisse prædicaret. C. Junius cum suis legionibus in Samnio mansit. P. Cornelius in Lucanos & Bruttios convertit impetum. Ibi terrorem cladesque belli populationibus agrorum & villarum incendiis circumferenti, majoris aliquanto rei tentandæ occasio nata est. In extrema Italiæ ora, quâ Orientem versum & Ionium mare Lacinii promontorii cornu protenditur, Croton est, veteri famâ, & tum quoque non pœnitendis opibus, inclyta. Mediâ iis temporibus interfluebat Æfarus, juxta quem frequentia utrimque ædificia murus duodecim millia passuum in circumitu patens ambibat. Hanc apertâ obsidione cingere non ausus consul, proditione occupaturum confidebat: quod à compluribus Romanæ factionis hominibus spes ei facta erat, posse urbem præsidio

præsidio externo destitutam, studiis & auxilio eorum, quibus Pyrrhi dominatio gravis esse cœpisset, recipi, si copias maturè muris admovisset.

VI. Sed per eosdem fortè dies, sive metu hostilis in vicinia exercitûs, sive jam proditiōe, quæ plerumque tegi diu non potest, suspectâ, Crotonienses præsidium à Milone acciverant: veneratque Nicomacho duce Lucanorum valida manus, quæ ignarum rei consulem, nulloque periculi metu confidentiùs ad mœnia sgressum, eruptione subitò faciâ, non sine cæde vulneribusque multorum rejectit. Rufinus acceptum temeritate detrimentum consilio correcturus, rumorem adversi certaminis ultro adauget; quòque majori perculsus esse timore videatur, cœpto se desistere simulat: colligi sarcinas jubet, ut quamprimum discessurus. In urbem, ut castris tam propinquis necessum erat, citò hæc nunciantur. præter probabilem rei causam juvatur eo quoque credulitas, quòd verum hoc esse cupiebant: quum jam spontè hanc in partem inclinantibus animis, captivus quidam spe libertatis atque præmiorum inductus à consule supervenit, tanquam inter festinationem discedentium occasione captatâ custodiam effugisset.

VII. Ille Cornelium Rufinum, quòd ad Crotonis oppugnationem parum haberet roboris, Locros pergere narrat, accitum à quibusdam urbem illam prodere pollicitis. Adest paulo post & alter, qui de prioribus eadem; ceterùm jam iter ingressos esse Romanos asserit. simul conspiciuntur eminus signa & agmen incedentium viâ quæ Locros ducit. Eo dolo captus Nicomachus per compendia viarum celeriter cum suis accurrit Locros, ut eam quoque urbem defensurus. Quod ubi per occultos nuncios Rufinus citò comperit, converso itinere, Crotonem regressus, quanto

quanto consilio ac priùs meliore, tanto etiam eventu feliciore usus est: diligentiamque ejus non modò securitas hostium, sed etiam fortunæ favor juvit. densa enim nebula opportunè textit accedentem, priùsque propemodum intra mœnia fuit victor exercitus, quàm reversum Crotoniatæ didicissent. Atque hujus victoriæ per se satis magna lætitia, ut ferme neutram in partem fortuna tenet modum, aliis subinde rebus haud minus lætis cumulata est.

VIII. Nicomachus enim intellecto se in errorem inemendabilem incidisse, dum incertus consilii Tarentum redit, exceptus à Rufino magnam suorum partem amisit, & cum reliquis vix in tutum elapsus est; quum unam urbem defendisse non contentus, duas perdidisset. Nam & Locri successu isto animati, præsidio Pyrrhi præfectoque, quorum injurias diutius perpeti nequibant, trucidatis, ad amicitiam Romanorum se contulerunt. Rebus ad hunc modum procedentibus, non ideo in tantum ceciderant animi Samnitium ceterorumque populorum, quin super infitam pervicaciam, spe quoque Pyrrhi regis, & nunciatis ejus in Sicilia successibus, ad omnia quæ fors ferebat perpetienda sustentarentur.

IX. Pyrrhus enim (ut hujus etiam extra Italiam gesta, quod eorum temporibus locisque, ad hæc negotiis ipsis, cum Romanis rebus conjunctum est, exponantur) rebus apud Syracusanos Leontinosque constitutis, circa eadem tempora cum exercitu Agrigentum profectus, in ipso adhuc itinere occurrentibus nunciis, ejectum ex urbe præsidium Punicum acceperat, & Agrigentinos ipsi se suæque omnia dedere paratos esse. Neque promissis absuit fides. Venienti Sofistratus, qui & Syracusas tradiderat, & urbem, & egregiæ juventutis octo peditum millia, octingentos equites

equites adjungit, copias Epiroticis, quas Pyrrhus adduxerat, nihilo deteriores. Oppida præterea triginta, quibus imperabat Sosistratus, eodem auctore se regis arbitrio permiserunt. His ita gestis misit Syracusas, qui telorum omnis generis copiam, & machinas, quarum in obsidionibus urbium usus esse posset, subveherent. Nam ad urbes Punici juris oppugnandas animum adjecerat, parato jam exercitu triginta millium, præter equites mille quingentos, &, quos in Siciliam trajecerat, elephantos.

X. Prima ex his in potestatem venit Heraclea, ubi Carthaginensium præsidium fuerat: exhinc Azonas cepit. statimque sequuti fortunam Selinuntii primum, mox Halicyæi & Ægestani, deficiendo à Carthaginensium amicitia, compluribus etiam aliis in eo tractu oppidis idem audendi exemplum præbuerunt. Erycinos autem, & auxiliorum numerosâ manu, & munitionibus loci fidentes, summâ vi expugnare statuit. Instructo igitur exercitu, armatus ipse, ad mœnia procedens, votum Herculi vovit, si dignum genere suo locoque bellatorem eo die se Græcis ostendisset. Postquam signum oppugnandi datum, crebroque missilium jactu propugnatores dimoti locum admovendis muro scalis fecerunt; primus omnium rex enitens, adversus concurrentes undique hostes insigne certamen edidit, alios umbone deturbans, alios cædens gladio, magnitudine verò animi roborisque cunctos perterrefaciens. Neque magnifica tantum hæc ei pugna, sed etiam omni ex parte felix fuit. sine ullo suo vulnere, magnâ gloriâ partâ, etiam urbem ipsam eodem impetu cepit: animatis non minus exemplo regis ceteris, quàm sollicitis periculo, & utramque ob causam summâ contentione pugnantibus. Sacrificavit deinde Herculi, voti reus, ludosque
varii

varii generis magnifico apparatu per complures dies edidit.

XI. Hoc quoque anno Romæ de Lucanis atque Brutiis ante diem Nonas Januarias triumphum esse reperio. Sed C. Junio triumphum illum adscribi miror, quum in his populis res Rufinus gesserit, duasque nobiles civitates receperit: quem etiam alios apud auctores triumphalem virum nominari video. Civitate ob Pyrrhi progressus haudquaquam securâ, novi quoque terroris ex prodigiis & morborum lue accefferunt. Fœdi maximè ominis habitum est, quòd Jovis Capitolini signum fulmine tactum, caputque avulsum non nisi aruspicum arte curâque reperiri potuit. Graviore non jam metu, sed clade urbem affecit pestilentia, pecudes hominesque communi strage corripuens, sed præcipuè gravidarum abortibus formidabilis; quum nulli propemodum jam aut partus humani, aut fœtus animalium ederentur incolumes, irâque deorum omne viventium genus interitum esse crederetur.

XII. Ea vis mali maximè insignem Q. Fabii Maximi Gurgitis alterum consulatum effecit, in quo collegam habuit C. Genucium Clepsinam. Neque tamen à bello Samnitico Lucanoque cessatum est. magnasque clades hostibus illatas duo certa sunt argumenta, quòd eodem anno Q. Fabius consul de Samnitibus, Lucanis, Brutiis, triumphavit Quirinalibus, quòdque ii populi miserunt ad Pyrrhum litteras & oratores, *actum de se, nisi subveniretur, neque vim Romanam ulterius sustineri posse, extremamque necessitatem deditioe præveniendam esse, testaturos.* Ea res, & quòd senescentibus jam hominum studiis, aut ob injurias quasdam in contrarium versis, in Sicilia res ei duriores esse cœperant, permovit Pyrrhum, ut insulâ relictâ

Ante Chr.

276.

U. C. 476.

relictâ copias in Italiam reportaret. Quod ejus consilium, & rerum inde sequutarum series, quo pleniùs nosceretur, paulo plura de rebus interim ab eo gestis referenda putavi.

XIII. Post occupatam igitur Erycem, præsidiumque loco impositum, ad Æginorum urbem profectus est, commodò ad Panormitanum portum situ, & munitionibus insignem. Ibi sponte oppidanorum receptus ad ipsam Panormum castra movit, cui ab argumento portûs amplissimi pulcherrimique nomen est inditum. Hac quoque per vim occupatâ, quum insuper locum qui Epieirte vocatur, inter Panormum & Erycem in monte amœno, sed arduis accessibus, situm cepisset; universâ jam provinciâ Carthaginiensium potiebatur, excepto Lilybæo. Hanc autem urbem non ita pridem Pœni condiderant, ut Motyensis ea sedes foret, quorum oppidum Dionysius tyrannus bello Carthaginiensi diruerat. Quum igitur ex omni quod in Sicilia habuerant imperio spes suas unum istum in locum conclusas viderent Pœni; apparatus ad obsidionem à Pyrrho fieri sentientes, majoribus eam viribus defendere decreverunt.

XIV. Introducto igitur non spernendo robore militum, commeatuque copioso, adhæc magnâ vi machinarum ac telorum, (cujus rei facultas ipsis ampla erat, quòd in potestate mare haberent) ad oppidum undique permuniendum magnâ curâ se contulerunt. Præcipuè, quâ terrâ patebat aditus, crebræ turres excitatæ sunt, lataque fossa facta: celerius opere procedente, quòd majore sui parte structum in cauitibus marinis oppidum, toto illo spatio manu facta munimenta nulla desiderabat. Missis interea legatis, quanquam ad bellum magnos apparatus fecerant, magnas-

magnasque copias, quum aliunde, tum etiam ex Italia, mercede conduxerant, si pax æquis conditionibus impetrari posset, pecuniam & classẽ pollicebantur. Pecuniæ mentionem non admisit Pyrrhus, urbes quas occupaverat retinere cupiens: de Lilybæo tamen concessurus videbatur. Sed amici regis, civitatumque Sicularum principes, metu Carthaginiensium vacaturam esse insulam negantes, donec illi tantum valentes classibus Lilybæum, tanquam scalas quasdam ad exscensionem faciendam paratas, tenerent, perpulerunt, ut unam esse responderet amicitiae conditionem, si universâ Siciliâ cedentes, utriusque imperii terminum esse mare paterentur.

XV. Ita spe pacis discussâ, protinus ad urbem signa movit: neque procul muris castra metatus, manipulis ita dispositis, ut defessi à recentibus per vices exciperentur, oppugnationem orsus est. Sed Lilybætani, quum & numero propugnatorum, & machinarum apparatu juvarentur, locum tenuerunt. Tantam enim catapultarum scorpionumque vim Carthaginienses invexerant, ut murorum ambitus capiendis omnibus minimè sufficeret. Quum igitur cuiusque generis missilium velut imber quidam in regiones spargeretur, multique passim caderent aut sauciarentur, inceptum omiserunt. Machinas deinde & ipse fabricare instituit, præter eas quæ Syracusis advehebantur: & effosis subter humum cuniculis, omnes obsidionum tentavit artes. Quum autem, animosè resistantibus Pœnis, toto ferè bimestri nequicquam se fatigasset, videretque, donec apertus à mari obsessis aditus exitusque foret, expugnari Lilybæum non posse; obsidione solutâ aliam in partem convertit impetum.

XVI. Quippe adversus Mamertinos freti accolae Græcæ quædam civitates fidem regis implorabant, super alias graves & crebras injurias, etiam tributum pendere coactæ. Pyrrhus igitur exercitu propere ducto, quum iis in locis quosdam Mamertinorum ad exigenda vestigalia missos comprehendisset necavissetque, prælio cum occurrentibus facto discessit superior, ac multa eorum præsidia expugnavit diruitque. Et hætenus quidem rebus præclarissimè gestis eximiam sibi potentiam gloriamque rex paraverat; præter alias virtutes, etiam eximiâ humanitate amorem singulorum, studia civitatum, non adeptus magis quàm meritis. Sed felicitatem tantam, & quam existimare fundatissimam potuisses, momento ferè dissipatam, (præter levitatem ingeniorum, quæ istis populis nunquam defuit, & amicorum intemperiem) ipsius maximè regis culpâ traditur: qui adversus egregius, secundis rebus, ut inter has fermè inferiores humanæ mentes sunt, in superbiam efferebatur.

XVII. Quum igitur, ut antè diximus, ad efficienda cœpta classem sibi necessariam esse duceret, naves autem haberet multas, sed parum instructas à sociis navalibus, remigibus acerbè conquirendis valdè offendit civitates: repentè mutatus, & ex priori lenitate ad superba imperia, minasque, & postremò supplicia, præceps. Sed hæc tamen, quia communis boni specie tegebantur, utcumque tolerabant. Postquam autem eos ipsos, quorum beneficio maximè Siciliam obtinuerat, interimi videre; non paulatim, neque morâ interpositâ, sed subitò averfis animis, multi populi ab ejus amicitia desciscentes, ut cuique opportunum erat, alii Pœnis, alii Mamertinis se applicaverunt. Adeo nimirum crudelitas, etiam quum sola est, semper gravis, penitus fit intolerabilis, postquam adversus bene-

benemeritos exercita, propriis odiis etiam ingrati perfidique animi detestationem adjunxit.

XVIII. Hanc autem in necessitatem vi cuncta tractandi se maximè videtur induisse, dum pravis furorum cupiditatibus consiliisque nimis obsequitur. His enim opes, amicis aut necessariis Agathoclis ademptas, dono dabat, nihilo quàm fuerant illi melioribus: magistratus urbium præcipuos satellitibus aut centurionibus suis committebat, neque ex institutis aut moribus civitatum, neque in legitimum tempus, sed quomodo & quoad ipsi placuisset. Lites atque controversias, publicorumque negotiorum administrationem omnem ad se traxerat, pleraque familiaribus committens, quos habebat avaritiâ luxuriâque detestabiles, qui cogendis per flagitium perdendisque pecuniis pariter intenti, dum libidini suæ satisfacerent, jus injuriamque in promiscuo habebant. Irritatis ob hæc animis, mustare primùm homines, mox palam queri: *Cur igitur prioris statûs pœnituisset, si nunc etiam toleranda eadem forent? Frustra vocatum receptumque Pyrrhum, si studeat æmulari mores, quos puniturus advenisset. neque acriorem ullius injuriæ sensum esse, quàm cujus auctor haberetur idem ille, qui vindex esse debuisset.*

XIX. Jamque multi haud obscurè studium novarum rerum præ se ferebant: quum ille ad pessima consiliorum conversus, augere causas offensio-
num, quàm tollere maluit: quasi, quod per injustitiam peccatum fuerat, emendari sævitiâ posset. Interea Carthaginenses, animadverso regem propriis viribus haud sanè validum, quotidie minore apud Siculos affectu haberi, erecti in spem recuperandæ provinciæ, novum exercitum miserant; passimque transfugientibus qui Pyrrhi sævitiâ metuebant, negotium Epirotis magnum exhibebant. Pyrrhus per causam Punici

belli præfidiis in urbes introductis, splendidissimum quemque falso prodicionis crimine oneratos necare instituit: his de medio sublatis, multitudinem facilius in officio mansuram esse ratus. Postremò Thœnionem & Sosistratum corripit, totius insulæ longè principes, quorum præcipuis studiis imperio Siciliae potitum fuisse ostendimus. Sed Thœnio quidem interfectus est: Sosistratus ad hostes effugit, non minus auctoritatis opisque collaturus ad ejiciendum Sicilia regem, quàm ad imponendum confirmandumque contulerat. Tum igitur certatim plerisque ad Carthaginienses deficientibus urbibus, nonnullis ad Mamertinos, res Epirotarum ex florentissimis angustæ malæque redigi cœperunt.

XX. In hoc statu rerum non ingrata regi sociorum Italicorum legatio venit: quæ ceteris omnibus amissis, vix paucas urbes hostem ægre à mœnibus submovere quæstæ, honestum discedere cupienti prætextum præbuit, ut partibus laborantibus auxilio futurus, non ejectus à Carthaginiensibus, in Italiam reverti voluisse videretur. Abiturus, quum opes insulæ situmque, & hominum animos secretâ cogitatione expenderet, dixisse fertur: *O amici, qualem Romanis atque Carthaginiensibus palæstram relinquimus!* haud vano præfagio: quod, paulo post longa inter hos bella, tot utrimque submersæ classēs, tot acies cæsæ, fatis superque impleverunt.

XXI. Ceterum hostium animis cum fortuna crescentibus, neque tutus ex Sicilia discessus Pyrrho, neque in Italiam appellanti tranquillum ad Tarentinos iter fuit. In ipso freto trajicientem adorti Carthaginienses, quum Epirotæ nullâ ferme maritimarum rerum experientiâ, hominibus exercitatissimis pares esse non possent, septuaginta naves depresserunt, ceteras reddi-

reddiderunt inutiles. Ita cum duodecim navibus ex adverso prælio in Italiam effugit: qui navibus testis amplius centum, & longè adhuc majori onerariarum actuariarumque numero cursum instituerat. Sed undique collecto quod militum ex adverso prælio litora tenere potuerat, statim ita robustam effecit manum, ut Rhegii subito impetu expugnandi spem conciperet. Sed rejectus à Campanis Rhegium tenentibus, mox in periculum haud contemnendum incidit. Quum enim per loca cæca & saltibus impedita duceret, coorti ex insidiis hostes turbaverunt novissimum agmen, multosque milites cum duobus elephantis peremerunt.

XXII. Erat neque genere bellatorum, neque numero spernenda manus, decem haud minùs millia hominum in armis exercitatorum, Mamertini plerique. Hi enim Rheginorum amicitia & cognatione confisi, intellecto Pyrrhum in Italiam reverti constituisse, fretum priores transjecerant, & spe prædæ in opportunis ad subitam irruptionem locis confederant. In eo certamine quum pro solita audacia Pyrrhus ante prima signa pugnaret, in capite vulnus accepit. Ad quod obligandum quum ex acie paulisper secessisset, quidam hostium magnitudine corporis & armorum cultu conspicuus longè ante alios procurrens increpavit eum elatâ voce, jussitque prodire, si viveret. Ibi Pyrrhus ardens irâ, visuque & manante per faciem cruore terribilis, impetum in provocatorem, frustra retinentibus suis, vertit: occupatumque illatâ in caput plagâ prostermit. Memoria proditum est, eam gladii temperiem, eamque vim ferientis fuisse, ut infimum ad corpus vulnere continuato, partibus utrimque dilabentibus, medium hominem eodem ictu dissecaret. Ejus spectaculi scædâ novitate perculsi hostes, & ut majorem com-

muni hominum sorte virum reveriti, pugnam omiserunt.

XXIII. Pyrrhus hac molestiâ solutus, non ideo lætior agebat. Quòd enim pars impedimentorum isto prælio amissa erat, & opes ex Siciliæ spoliis partas prioris cum Pœno pugnae casus interceperat; in magna rei nummaria difficultate, quum poscentibus stipendia militibus non esset unde præberentur, dicatos Proserpinæ thesauros spoliare coactus est. Fanum illud apud Locrenses opinione sanctitatis celeberrimum iis temporibus fuit. Quam civitatem quum Pyrrhus animatis præsentia suâ regiæ factionis hominibus recepisset; multa in Locrenses fœda facinora edidit, cupidius & latius, quàm interfecti præsidii postularet ultio, cædibus & rapinis in miseros grassatus. Postquam autem nihil supererat, quod conferre homines vellent possentve, manus ad sacram pecuniam extendere cœpit, pessimis amicorum, qui plerumque nocentissimi cujusque consilii auctores fuerant, cupiditatem ejus inflammantibus.

XXIV. Erant autem hi Evagoras Theodori filius, Balacerque Nicandro, & Dinarchus Niciâ genitus. Ii non suasores modò fuerunt Pyrrho, necessitati omnia cedere prædicantes, sed ministerium quoque suum sacrilegio præbuerunt: ingenti pondere auri, quod multos per annos subterraneis in specubus asservatum fuerat, eruto. Lætus ille, *religione intempestivâ nihil ineptius, opesque paratas non accipere dementis esse dictitans*, impositam navibus prædam Tarentum avehi jussit: ipse terrâ est profectus. Ceterùm facinus ei suum non turpius cœpto, quàm infelicius eventu fuit. Subita tempestas adorta classem ventis sub noctem mutantibus, qui ferentes hætenus fuerant, naves in tenebris

tenebris circumactas partim confregit, partim in fretum expulit. Sed quæ sacram pecuniam vehebant, quassatæ laceratæque undis irrumpentibus cum ipsis hominibus interierunt: pecuniam autem reliquis ex naufragio tabulis hærentem, postridie quàm exportata fuerat, in vicina fano litora fluctus retulerunt.

XXV. Re intellectâ, thesaurum omnem diligenter conquisitum, referri ad pristinas sedes iussit, pacem numinis, ut putabat, hoc facto impetraturus. Neque tamen ideo melioribus deinceps fatis usus est, omnes ejus conatus, etiam quibus consilium & virtus non abfuisset, eludente fortunâ. Quam ille rem & postea constanter ad læsi numinis iram referebat, uti Proxenus historiæ scriptor, atque ipse in commentariis suis Pyrrhus memorat; & recenti adhuc malo, quum Proserpinæ sacrificans, multis hostiis litare non posset, exarsit adeo, ut cunctos infelicitis consilii auctores ac ministros, quique facinus istud aggressuro vel leviter consenserant, de medio tolleret. Atque hi quidem dignum moribus factisque suis exitum habuerunt. Pyrrhus autem institutum prosequutus, quieto deinceps itinere Tarentum pervenit.

XXVI. Romani, quum majorem in modum urgeret pestilentia, Pyrrhique in Italiam reditu belli timor crevisset, nihil adversus ista vel humani præsidii, vel divini intentatum reliquerunt. Vetus erat opinio, pestilentiam clavo ab dictatore fixo sedari posse. Eam spem tum quoque tentatam, clavique pangendi causâ dictatorem dictum esse P. Corneliū Rufinum, haudquaquam improbabilis conjectura est: quum & mali magnitudo ad omnia querenda remedia stimulare mentes posset; & Rufinum anno sequenti à censoribus notatum fuisse constet, postquam bis consul & dictator fuisset; neque dic-

taturæ ejus vel certior inveniatur memoria, vel convenientior locus.

XXVII. Et adversus morbos quidem, ut potuit, provisum est. Armorum cura majorem industriam contentionemque, præcipuè ob difficultatem delectuum, postulabat. Nam præter diuturnitatem belli, etiam longo jam tempore infesta lues tædium rerum omnium hominibus injecerat: citatque juniores militiam mirâ obstinatione detrectabant. Sed pervicaciam istam severitas & constantia M'. Curii Dentati secundum consulis fregit. Is enim,

Ante Chr.

^{275.}

U.C. 477. L. Cornelio Lentulo collegâ, magistratum jam iniverat. Quum igitur in Capitolio delectum haberet Curius, respondente nullo,

vocabula tribuum omnium in urnam conjici, quumque Pollia tribus exiisset, quod ex ea nomen primum sorte eductum erat, citari jussit. Tacere perseverantis bona primum; deinde quum graviter de consulis injuria questus tribunos appellasset, ipsum quoque vendidit: *nihil opus esse reipublicæ eo cive qui nesciret parere*, præfatus. Neque tribuni auxilio fuerunt: & postea quoque salubris exempli judicata res in consuetudinem transiit, ut delectu rite acto, qui miles factus non esset, in servitutum venderetur. Hoc terrore ceteri adacti ad nomina promptius danda: conscriptisque legionibus, quæ decretæ erant, in hosticum ambo consules moverunt. Lentulus in Lucaniam irruit; Samnites adortus est Curius.

XXVIII. Excitus ad ejus rei famam Pyrrhus, lustrato Tarenti exercitu suo, peditum ferme viginti millia, tria equitum recensuit. Cum his, & delecta Tarentinorum juventute, Samnium ingressus, Samnites dicto minùs audientes habuit, tardiùsque ad eum

eum auxilia & infrequentius venire, animis non obcladium modò magnitudinem fessis, sed etiam exulceratis, eo quò istarum causam Pyrrho imputabant, tam tristia non passuri, nisi proditis discessu suo Italicis sociis, expeditionem Siculam ille suscepisset. Verumtamen sic quoque magnis instructus copiis, partem earum in Lucaniam ad destinandum alterum consulem misit; ipse Man. Curium oppugnare aggressus est, facilem sibi reliquam victoriam fore ratus, si hunc superavisset. Romanus autem, gnarus phalangi Macedonicæ, si explicari possit, nullam aciem parem esse, locis impeditis se tuebatur: & quoniam ex Lucania ventura sperabat auxilia, simul etiam auspicia & exta parum læta erant, copiam pugnandi minimè faciebat.

XXIX. Tanto vehementius cupiebat configere Pyrrhus, priusquam duo consulares exercitus conjungerentur. Igitur adsumptis ex omni exercitu promptissimis quibusque, præter aliquot elephantos, noctu, quò falleret hostem, ad castra Romanorum statuit accedere. Dum autem ad iter & oppugnationem futuram omnia apparantur, ipse in somnum lapsus majorem sibi dentium partem excidere, & ex ore copiosum erumpere sanguinem imaginatus est. Eo visu perplexus, abstinere in id tempus rebus gerendis decreverat: sed amicis obtestantibus, ne occasionem fortè non redituram elabi pateretur, signum ad proficiscendum dari iussit. Circa Maleventum urbem (hoc enim tum adhuc nomine erat) montosa & sylvestria loca sunt: quæ deinde paulatim æquioribus clivis demissa, postremò in planitiem latè patentem definunt, qui *Taurasini campi* appellantur. Itaque Pyrrhus ex inferioribus locis per objectos colles & saltus instituto itinere, quum lumina de-

fecissent, erroribus & ignorantia locorum tardatus, luce jam orta ex castris Romanis conspici coepit.

XXX. Commotis inopinato hostis adventu animis, quia tamen dubium haberi non poterat quin pugnandum foret, extaque victimarum lætiora fuerant, consul celeriter ex castris progressus, primos quosque hostium divulsos à suis & incompósitos adoritur, pellitque. Hi in suos incurrentes totum agmen turbavere: cæsusque est militum haud exiguus numerus, & nonnulli elephantum à suis relictum venerunt in potestatem victoris. Hic successus animavit Curium, ut insistendum fortunæ putaret, & cum universis copiis ad pugnam instructis paratisque in campum se demitteret. Neque Epiroenses moram fecere. Concursum est utrimque ferociter: sed quòd priore certamine Romanus superior fuerat, plus etiam in præsens animorum atque spei attulerat. Cedentibus Epirotis, iterum à belluis subsidium petit Pyrrhus, alteroque suo cornu fugiente, vicissim in altero Romanos ad præsidia sua pedem referre coëgit.

XXXI. Firmam ibi stationem iturus in pugnam consul constituerat. Hanc igitur recentibus viribus excipere prælium, & elephantos amoliri jubet. Adversus hæc animantia promptam atque facilem opem usus monstraverat: ignique magis quàm ferro averti posse superiores docuerant pugna. Parati igitur erant malleoli, stupæ & pice multà obducti, quos incensos ardentisque in terga & turres belluarum jaculabantur. ii, sive cuti elephantorum, sive ligno turrium insedissent, uncis præacutis infixi hærebant. Quum igitur hi, & unà varii generis missilia ex superiore loco confertim jacerentur, elephantum partim terrore flammæ, partim dolore vulnerum in
furorem

furorem acti, quum ampliùs à magistris regi nequirent, in suorum aciem retrocesserunt, omnia, quò impetum verterant, trepidatione & clade miscentes. Narrant initium stragis ab elephanto pullo ortum, qui telo ictus in capite, quum stridorem querulum edidisset, matrem primùm ad notam vocem exfilientem, deinde, hac etiam tumultum augente, ceteras belluas omnes turbaverit averteritque.

XXXII. Magna ea pugna & numero cæsum, & victoriæ fructu fuit. tum enim debellatum est cum Pyrrho, neque ceteri deinceps Itali diu, neque post Italiam, aliæ nationes regesque restiterunt. Triplo majorem eâ pugnam numerum in regis partibus dimicasse tradunt. octoginta enim peditum, sex equitum millia fuisse: ex his qui plurimum, sex & triginta millia; qui minimum, sex & viginti cæsa memorant: captos mille trecentos, cum elephantis octo. Pyrrhus cum paucis equitibus Tarentum effugit. Capta ejus castra admirationi fuisse dicuntur, & in posterum usui. Antiquitus enim & Romani, & alii populi castra passim per corpora cohortium constituere, mapaliorum in morem, solebant. Primus totum exercitum Pyrrhus dimensis rite spatiis sub eodem vallo continuisse fertur: atque illo exemplo adjutos Romanos, additis quæ ex usu viderentur, ad metationem castrorum, quam sequentibus temporibus perfectissimam habuere, pervenisse.

XXXIII. Hic annus, republicâ belli præclare feliciterque gestâ, domesticis quoque rebus & notabili severitate disciplinæ urbanæ illustris fuit. Q. Fabricius Luscinus, Q. Æmilius Papus, concordem censuram exercuerant. multis equi publici adempti sunt; quidam etiam in senatu legendò præteriti.

Sed

Sed maximè insignis ad memoriam P. Cornelii Rufini nota fuit. Bis consul & dictator fuerat, rebusque magnis bello gestis triumphaverat. Hunc igitur senatu moverunt censores, causamque isti animadversioni subscripserunt, *quòd eum comperissent argenti facti cœnæ gratiâ pondo decem habere*. Isque casus non hominis modò, sed familiæ ad longum deinde tempus fuit: nec ante Sullam dictatorem quisquam ex ea summis honoribus usus est. Tanta temporibus istis parcimonia, tantusque in eadem civitate postea luxus fuit, ut quæ supellex apud posteros contemptissimæ vilitatis argumentum futura erat, eadem à prioribus pro intolerabili luxuria damnaretur. Censu perfecto lustrum conditum est: censa civium capita ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor.

XXXIV. In exitu anni consul uterque triumphantes Capitolium inveci sunt. prior Curius: cujus & triumphus quum famâ rerum, & lætitiâ successus, tum etiam splendore pompæ illustrior fuit. Nam ad eam diem ex vicinis & pauperibus populis in apparatu triumphi nihil ferme, nisi arma fracta, aut carpenta Gallica; in præda, nisi greges & armenta, ducta fuerant: tum verò & varietate gentium quarum captivi ante currum ducebantur, spoliolum pulchritudine ac magnificentia celebris species fuit: quum Epirotæ, Thessali, Macedones, Apuli, Lucani, Bruttii, vincti ante currum agerentur; præferrentur autem tabulæ pictæ, signa nobilium artificum, aurum, purpura, ceteræque transmarinæ elegantia, & Tarentini luxûs instrumenta. Sed præcipui miraculi gaudiique spectaculum elephanti fuere. cum ipsis turribus suis quatuor (nam reliqui ex vulneribus interierant) tum primum Romæ visi sunt: vulgus à nomine animalis quod

quod hæcenus maximum noverat, & loci ubi primùm conspexerat, *boves Lucas* vocitabat. Alterius consulis paucos post dies obscurior triumphus fuit. Neque tamen illi pœnitendæ res fuerunt. Samnites & Lucanos vicerat; oppida multa ceperat: sed comparatione Curianæ gloriæ, horum splendor æstimationeque decrescebat. Inter eos qui virtutis ergo donati sunt, Ser. Cornelio Merendæ auream coronam ex præda dedit, ob Samniticum quoddam oppidum ejus maximè operâ captum.

XXXV. Romanis ad hunc modum victoriæ suæ lætitiâ fruentibus, longè dispar animorum habitus apud hostes erat. Ii jam olim imperio Pyrrhi minimè læti, post infelicem pugnam, animis timore atque indignatione plenis, nihil quietum agitabant. Rex ipse dudum Romani belli pertæsus, &, nunc desperatâ penitus victoriâ, nihil nisi rationem tutiùs honestiùsque discedendi meditabatur. sed dissimulato interea consilio, hortabatur socios, *ne ob unum adversum prælium conciderent animis. non plus eos cladis postremâ hac pugna accepisse, quàm primâ intulissent: neque ideo Romanos ad pacem etiam bonis conditionibus permoveri potuisse. horum constantiam si ipsi quoque æmulerentur, seque fortunæ vertenti servarent, omnia commodiùs habitura. Superesse vires ad hæc diuturno bello suffecturas. in Græcia multos potentes amicos se habere, à quibus certa auxilia expectare possit.* Neque hæc incredibiliter fingeantur: quum & antea, præsertim à Ptolemæo qui Macedoniæ tum præerat, luculenter adjutus fuisset; & in magna existimatione apud Græcos barbarosque esset; aliisque beneficiorum memoriâ, aliis metu devinctis, ab Ætolorum gente temporibus istis potentissimâ, ipsisque Macedonibus, præterea Illyriorum regulis coleretur. Ceterùm hæc ita jactabat,

magis

magis ut desciscere parantes socios in fide retineret, donec aperto ad navigandum mari regnum repetere posset, quàm quòd aut bellum in Italia continuare vellet, aut magnam spem in transmarinis auxiliis haberet. Dimissis tamen circum Asiæ Macedoniaque reges legatis, ab aliis pecuniam, ab aliis auxilia, ab Antigono qui Macedoniam tenebat, utrumque postulabat.

XXXVI. Hac spe utcumque retentâ sociorum voluntate, quum interea dissimulanter omnia paravisset ad discessum, legati cum litteris ab Antigono redierunt. Convocatis igitur suorum Italarumque principibus, non quidem quas acceperat litteras recitavit, sed fictitias alias, quibus paulo post ab Antigono auxilia magna affutura esse continebatur. Hoc astu non sociis modò delusis, sed etiam Romanis, qui propinquo loco præsidium agitabant, consequutâ nocte citra ullum impedimentum vela fecit, Cerauniosque montes (Epiri id promontorium est) tenuit. Sed quo minori turpitudine deseruisse bellum videretur, fidesque hominibus fieret, perfectis quibus evocatus esset rebus, reversurum, Milonem ad custodiam arcis Tarentinæ reliquit, eique, ut non modò spe præmiorum, sed etiam paris exitii metu in fide maneret, sellam dedit, cujus lora erant ex Nicia pelle, quem compertis in caput suum insidiis occiderat. Huic igitur addito præsidio militum, cum ceteris copiis, octo peditum millia, quingenti equites erant, sexto, quàm exiverat anno, patrium in regnum reversus est.

XXXVII. Interea Romæ quum comitia consularia haberentur, Pyrrhusque bellum instauraturus putaretur, M. Curium refici consulem placuit, quòd unus ille adversus regem optimè gestâ re, ad reliqua quoque belli plus auctoritatis & fortunæ allaturus videretur.

retur. Ex patriciis Ser. Cornelius Merenda factus est, eum quoque provehente recenti gloriâ, & commendatione gentilis sui, sub quo priore anno militaverat. His consulibus in Lucanos, Samnitesque, & Bruttios conversa belli moles est. qui quum locis potius quàm armis se defenderent, nihil rei ad reliquarum exemplum memorabilis geri potuit. Neque tamen imminuta inde Curii gloria est, sic quoque judicantibus omnibus, regem acerrimum, non modò cladem acceptam, sed etiam ducem adversùs se denuò venturum Curium exhorruisse. Confecti itaque belli hujus, fugatique ex Italia Pyrrhi penes illum laus atque fama permanfit.

Ante Chr.^{274.}*U.C. 478.*

XXXVIII. Anno qui tertium Curii consulatum sequutus est, primùm ab Alexandrinis regibus legati cum muneribus Romanam venerunt, in C. Fabii Dorfonis, C. Claudii Caninæ magistratu. Ptolemæus cognomento Philadelphus, auditâ Pyrrhi fugâ, gratulatum misit, petitumque *ut populi Romani socius & amicus haberetur.* Lætum id honorificumque Patribus visum, quòd amicitia Romana ultro à tam potentibus tamque longinquis regibus ambiretur. Igitur comiter acceptis habitisque legatis, societatem cum Ptolemæo jungi placuit. simul delecti ex illustribus, qui confirmandæ ejus reddendique officii gratiâ legatione ad regem fungerentur, Q. Fabius Gurges ex consularibus, & cum eo C. & Numerius Fabii Pictores, Quintusque Ogulnius.

Ante Chr.^{273.}*U.C. 479.*

XXXIX. His profectis, adversùs Italicos populos, qui arma adhuc necessitate & desperatione retinebant, à consulibus feliciter dimicatum est. Majores alterius res fuisse visas triumphus C. Claudii Caninæ
argumento

argumento est, quem de Lucanis, Samnitibus, Brutiis, in magistratu suo duxit Quirinalibus. Sed rerum foris prosperarum lætitiā nonnihil turbavit Sextilia, quæ Vestalis virgo quum esset, incesti comperta, temeratis religionibus, infensos civitati deos effecisse credebatur. sed piaculis & sacris placata deū ira, sacerdosque, verso in noxium caput supplicio, ad portam Collinam viva defossa est. Iisdem consulibus coloniæ deductæ sunt, Cosa in Volcentibus, & in Lucania Pæstum, quæ Græcis Posidonia vocatur. eam Lucani Sybaritis ademerant: ab his recēns in ditio- nem populi Romani pervenerat.

XL. Illustrior anni sequentis memoria est, qui finem belli non adversum Samnites modò
Ante Chr. ceterosque, sed etiam cum Tarentinis attulit.
 272.
U.C. 480. L. Papirius Cursor, Sp. Carvilius secundum consules, Samnites, Bruttiosque & Lucanum cum Tarentino populo provincias nacti, expectationem hominum (nam in spem hoc anno finendi belli par istud consulum studiosè delectum fuerat) consiliis factisque magnificis expleverunt. Et Samnites quidem à Carvilio perdomiti, primum atque septuagesimum post annum quàm decertari cœperat, meliori quàm antea fide conditiones pacis à Romanis impositas accepere. L. Papirius Bruttios & Lucanos magnis cladibus subactos ad pacem petendam compulit. Ut tamen in uno multorum finitimorum populorum bello, terminis quoque regionum ipsarum permixtis, etiam Papirio cum Samnitibus, Carvilio cum Brutiis Lucanisque, & utrique cum Tarentinis res fuit. Nec enim modò copiæ Tarentinorum fusæ fugatæque, sed ipsa quoque civitas in fidem accepta est. Quod negotium, quia, præter victoriam ex nobilissima urbe, Pyrrhi regis mortem,
 & Car-

& Carthaginiensium calliditatem & prima æmulationum inter Pœnos Romanosque initia continet, paulo accuratiùs explicandum est.

XLII. Pyrrhus ante biennium ex Italia sic abnavigaverat, ut relicto in urbe Tarentina præsidio spem reditùs sui faceret. Ea paulo post novo regis istius in Macedonia successu non parum aucta, Italorum animos adversùs præsentia damna sustentaverat. Vir enim ardentis animi quum diu quiescere non posset, Antigono, quòd in Italia belligerantem nullis auxiliis juvisset, bellum intulerat, eumque prælio victum universo prope regno ejecerat. unde Romanis quoque continuus per ea tempora metus fuit, ne auctioribus copiis regressus in Italiam majus priore bellum excitaret. Sed inopinata mors regis spes metusque omnium subitò incìdit atque sustulit. Pyrrhus enim, ut erat potentiae in immensum augendæ insatiabiliter appetens, per causam reducendi in regnum Spartæ Cleonymi, qui cum Areo dissidebat, Peloponnesum ingressus, ad illam etiam occupandam adjecit animum. Et Lacedæmonios quidem, licet urbe frustra oppugnata, magnis affecit incommodis.

XLII. Sed Argis interea, quum adversæ factiones duæ essent, principes earum Aristippus Antigonom, Aristias Pyrrhum ad opprimendos inimicos advocat. nam & Antigonus, contra communem hostem Laconibus auxilio futurus, in Peloponnesum venerat. ita diversis portis, sub eadem noctem utriusque regis copiae in Argivam urbem recipiuntur. Pyrrhus cognito urgeri suos, urbem & ipse ingressus, quum die jam oriente lupum & taurum ex ære, certantium inter se habitu, vidisset, imminentis fati indicio exhorruit. Oraculum enim erat vetus, fatalem Æacidæ locum fore, ubi taurum cum lupo dimicantem spectavisset. Igitur
retrahere

retrahere copias, & ex urbe recedere cogitabat. Sed occurrentes cum Heleno Pyrrhi filio subsidiarii milites elephantique clauferant exitum: hisque in urbem irrupere, illis exire nitentibus, quum hostes etiam acriter insisterent cedenti turbæ, & in angustis viarum spatiis Argivi, Macedones, Epirotæ, quique cum Areo venerant Spartani Cretesque, ad hæc elephantum quidam truderent inter se truderenturque, omnia trepidatione & tumultu miscebantur.

XLIII. Dum inter hæc Pyrrhus ubique consiliis, clamoribus, manu, servare suos, arcere hostes, satagit, à juvene quodam Argivo lanceâ leviter vulneratus est. Matrem hic habebat anum pauperulam, quæ cum aliis mulieribus ex tecto domûs prælium spectans, quum Pyrrhum in auctorem vulneris sui toto impetu ferri videret, periculo filii attonita, protinus tegulam corripuit, ac utrâque manu libratam in caput regis demisit. Tam inhonorus & miserabilis exitus Pyrrho fuit, quo majorem animi robore, solertiâ consiliorum, scientiâ rei militaris, multisque præterea corporis ingeniique bonis, ætas illa non tulit. Sed fructum laboris operumque suorum, & ornamenta virtutum, ambitione corripit: felicius futurus, si suis rebus contentus; potentissimus autem omnium, si quàm in quærendis opibus industrius fuit, in retinendis circumspectus esse potuisset.

XLIV. Hæc igitur postquam in Italia sunt audita, pro variis hominum studiis, lætitiâ luctuæ civitates affecere. Sed alii quidem populi, qui suæ spontis erant, pacem amicitiamque Romanorum, quibus poterant, conditionibus redimebant. Tarentinum, ne suis consiliis uteretur, præsidium Epirotarum & præfectus arcis Milo vetabat: inter quos res paulatim ex levioribus injuriis atque contumeliis in apertas inimicitias

citias processerat. itaque maximis in difficultatibus constituti Tarentini, quum extra mœnia Romanos hostes, intus Epirotas haberent, missis legatis auxilium à Carthaginiensibus petiverunt. Pœni, qui Siciliæ magnam partem tenerent, & maritima Italiæ loca sibi quàm Romanis accedere mallent, specie ad ejiciendum Milonem, ceterum, si Tarento potirentur, etiam adversus Romanos tuituri, cum instructa classe promptè accurrerunt. Quum inter hæc etiam L. Papirius consul advenisset, undique clausa Tarentus erat, Romanis à terra urbem simul arcemque, Pœnis eandem arcem à mari obsidentibus.

XLV. In hoc statu rerum, quum haud minor Romano cura esset, ne Carthaginienses arcem caperent, quàm ne à se non caperetur, omnes victoriæ rationes subtiliter indagans, Milonem per idoneos internuncios tentat, si Tarentum ejus operâ obtinuisset, ipsum popularesque cum rebus suis incolumes dimissurum esse pollicitus. Milo nihil ex præsentibus videns potius, cum Tarentinis agit, ut junctis consiliis de communi salute deliberarent: sensimque persuadet, ut se legatum ad L. Papirium mitterent, de conditionibus ex omnium utilitate ferendis diligenter acturum. Ut homines tædio curarum periculorumque fessi lubenter assensu sunt, ad consulem identidem profectus, quocum fallaciam istam composuerat, luculentas plerumque conditiones, & spem non pœnitendæ pacis certam referebat. ea credulitas, si quid in animis Tarentinorum diligentiae ac curæ superfuerat, securitate fiduciâque resolvit: occasionemque Miloni præbuit, quâ non arx modò, sed etiam urbs ipsa Romanis traderetur.

XLVI. Carthaginienses hoc eventu minimè læti, sed amicos Romanorum se ferentes, neque aliam ob causam quàm ad expellendum Milonem venisse, discesserunt.

discesserunt. Auctores habeo, Pœnos à Romanis monitos, *si Tarentinæ rei se immiscerent, contra fœdera facturos videri*, non modò denunciationem hanc insuper habuisse : verùm etiam in acie Tarentina contra Romanos auxilia Punica stetisse : qua ex offensa maxime bellum quod adversum Carthaginienses in Sicilia gestum est, eruperit : quanquam Pœni perjurio culpam tegere volentes, *nihil ab se dolo malo factum esse juravissent*. Ego sicut non abnuerim vel inter ipsos duces tale quid agi potuisse, dum Romanus Pœni præsentiam ægre patitur, Pœnus instituto suo quam potest causam prætexit ; vel populos ipsos publicè isthæc disputavisse : ita veriores belli mox exorti causas alias fuisse existimo ; quòd neque statim bellatum est, & postea natum in Sicilia bellum, ob Mamertinos præcipuè, manentibus adhuc Punicis fœderibus, exarsit. Aucto ad hunc modum imperio redeuntes Romam consules à gratulantibus excepti, magno omnium favore, magnâque suâ gloriâ triumpharunt.

XLVII. Inter hæc Q. Fabius Gurges & ceteri qui missi Alexandriam fuerant, in senatu legationem renunciarunt. *Omni se genere hospitalitatis ac benevolentiae acceptos habitosque : munera venientibus magnifica missa : majora etiam data discedentibus. Sed priora quidem illa modestè recusari, magis ex dignitate abstinentiaque Romana visum esse. cetera quæ omnino recipienda fuissent, à se, priusquam aliarum rerum quidquam agerent, in ærarium populi Romani delata esse. Sed & Alexandria, quum ad solennes epulas invitatis, more apud reges usitato, coronæ aureæ missæ essent, eas omnis causâ acceptas, noctu statuis regis imposuisse. Senatus & successu legationis, & gravitate legatorum mirè lætus, gratiis actis, quòd suâ continentiam mores Romanos externis quoque nationibus venerabiles reddidissent, restitui munera,*

munera, quæ in ærarium detulerant, præcepit. Continuò populus, ita demum rempublicam optimè gestum iri dictitans, si ditescendi ex publicis negotiis infame studium tolleretur, idem scivit : quæstoribusque pecuniam eam, uti iussi erant, promptè restituentibus, digni hoc abstinentiæ fructu homines, pari gloriâ & recusarunt Ægyptias opes, & receperunt. Q. Fabium, qui caput legationis ejus fuerat, hoc quoque nomine prælatum tot egregiis viris existimo, ut à censoribus M'. Curio, L. Papirio princeps senatûs legeretur : quum nobilitate domûs, & paternis meritis, simul consulatibus duobus totidemque triumphis, nulli jam honori impar videretur.

XLVIII. Iisdem consulibus M'. Curius censor Anienis amnis aquam in urbem ducendam locavit, ex manubiis hostium. Ex quibus adeo privatim ditari noluit, ut aliquando, quum à malevolis interversæ pecuniæ argueretur, gutto ligneo, quo ad sacrificia uti consueverat, in medium prolato, juraverit *se nihil præterea de præda hostili suam in domum intulisse* : vir profectò tum rerum gestarum magnitudine, tum etiam aliarum virtutum illustribus experimentis meritis, ut quædam ejus insigniora dicta factaque, modico excursu annotentur. neque verò indignum, aut historiæ condendæ officio alienum judico ea referri, per quæ homines in republica versaturi, haud sanè minùs quàm consiliis operibusque militaribus, ad felicitatem ex virtute petendam instruantur.

XLIX. Bello Sabino quum tantum prædæ fuisset, ut tum primum Romanos gustum divitiarum cepisse scriptor historiæ Fabius autumet, Curius nihil ex tam opulenta victoria, præter conscientiam famamque sibi vindicans, in pristina paupertate duritiæque mansit : etiam publicæ continentiae magister idem idoneus,

neus, & severus custos. Agri enim captivi parte maximâ publicatâ, privatis haud amplius quaterna dena jugera viritim divisit. ipse quum senatus majorem et portionem assignaret, eodem quem ceteris dederat agri modo contentus fuit, *malum esse civem dictitans, cui non idem, quod aliis, satis esse posset.* Hæc deinde in Sabinis villa Curiana fuit: in qua fortè rapa torrentem victi nuper Samnites quum adivissent, ingensque pondus auri afferrent dono; *Ego hæc, inquit, in scitilibus meis esse malo, & aurum habentibus imperare.* Cui villæ quum vicina prædia senior Cato possideret, eò ventitabat crebrò, tenuemque casam, & rusculum quod vir tantus post tres triumphos manibus suis foderat, cum recordatione vitæ abstinentissimè actæ contemplatus, animum ad parem constantiam, antiquæ simplicitatis & virtutis æmulatione componebat. Et profectò viris haud aliis opus fuit ad imperii futuri tam firma ponenda fundamenta, quæ & impositam molem perferre possent, & non exteris modò concutientibus resisterunt, sed ipsis quoque domesticis vitiis ægre vixque convellerentur.

FINIS VOLUMINIS SECUNDI.

